

Bodem- en hydrochemisch onderzoek randzone Aamsveen

Foto's: Mark van Mullekom

Eindrapportage

Opdrachtgever: Provincie Overijssel • Projectnummer: PR-14.065

Auteurs: Mark van Mullekom, Fons Smolders & Jan Roelofs

Rapportnummer: 2015.32 • Datum: 26.02.2016

Foto: Mark van Mullekom

*Titel rapport:
Bodem- en hydrochemisch onderzoek randzone Aamsveen*

*Auteurs:
Mark van Mullekom, Fons Smolders & Jan Roelofs*

*Opdrachtgever:
Provincie Overijssel*

Rapportnummer: 2015.32

Contactgegevens:

Onderzoekcentrum B-WARE BV
Radboud Universiteit Nijmegen
Mercator III, Toernooiveld 1
6525 ED Nijmegen

Contactpersoon:
Mark van Mullekom
Tel: 024-3652815
m.vanmullekom@b-ware.eu
www.b-ware.eu

Met dank aan: Evi Verbaarschot, Hilde Tomassen, Rick Kuiperij, Emiel Brouwer (Onderzoekcentrum B-WARE), Jan-Willem van 't Hullenaar, Judy Bell (Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar), Loeki van Tweel en Harry Koster (Landschap Overijssel), Bart Timmermans (Louis Bolk Instituut) en Jan Vermeer (Het Veldwerkbureau).

© Onderzoekcentrum B-WARE, Nijmegen, 2016.

Inhoudsopgave

1. Aanleiding en doel van het onderzoek	7
2. Veldwerkzaamheden en monsterlocaties	11
2.1. Bodemchemisch onderzoek	11
2.2. Hydrochemisch onderzoek	13
3. Grondwaterkwaliteit	17
4. Referentielocaties	43
4.1. Locatie R1 - R2 (deelgebied 2: zuidelijke schraallandrelict)	43
4.2. Locatie R3 - R6 (deelgebied 4: grote schraalland)	46
4.3. Locatie R7 - R10 (deelgebied 10: noordelijke schraalland)	51
4.4. Hydrologie en bodemchemie referentielocaties	56
5. Natuurontwikkelingsmogelijkheden per deelgebied	59
5.1. Deelgebied 1: ontginningsstroken zuid	59
5.2. Deelgebied 2: zuidelijke schraallandrelict	60
5.3. Deelgebied 3: grasland zuid	62
5.4. Deelgebied 4: grote schraalland	64
5.5. Deelgebied 5: natte heide met twee geplagde laagten	66
5.6. Deelgebied 6: grasland midden-zuidwest	67
5.7. Deelgebied 7: elzenbroekboslaagte	69
5.8. Deelgebied 8: grasland midden-noordoost	72
5.9. Deelgebied 9: voormalige maisakker	73
5.10. Deelgebied 10: noordelijk schraalland	74
5.11. Deelgebied 11: grasland noordoost	75
5.12. Deelgebied 12: grasland zuidwest	79
5.13. Deelgebied 13: graslanden west	80
5.14. Deelgebied 14: paardenweide en ruigtestrook	83
5.15. Deelgebied 15: geplagde laagte noordwest	84
5.16. Deelgebied 16: grasland noordwest	84
6. Synthese en inrichtingsadviezen	87
7. Literatuur	93
Bijlage 1. Waterkwaliteit	95
Bijlage 2. Vegetatieopnames referentielocaties	99
Bijlage 3. Boorprofielen locatie Bo1 - Bo15	101
Bijlage 4. Praktisch uitmijnadvies locatie Bo1 - Bo15	107

1. Aanleiding en doel van het onderzoek

In het westen van natura2000-gebied Aamsveen ligt het beekdal van de Glanerbeek. In het overgangsgebied tussen het veen en de Glanerbeek, en ook op de westflank van het beekdal, kwamen in het verleden goed ontwikkelde blauwgraslanden en heischrale graslanden voor. De toename van veenmossen en andere zuurminnende soorten, in combinatie met de sterke achteruitgang en zelfs het verdwijnen van kenmerkende, basenminnende soorten van deze graslanden duidt op verzuring.

Vermoed wordt dat deze verzuring het gevolg is van veranderingen in het functioneren van het grondwatersysteem vanwege de inrichtingsmaatregelen die genomen zijn ten behoeve van hoogveenherstel in het oostelijke deel van het Aamsveen. Deze maatregelen zouden hebben geleid tot een grotere invloed van zuur veenwater in het westelijke deel van het natuurgebied ten koste van basenrijker, zwak gebufferd grondwater en van de daarvan afhankelijke heischrale graslanden. Jansen & Loeb (2011) vragen zich echter af of andere wijzigingen in het hydrologisch functioneren van het gebied niet - in ieder geval mede - de oorzaak zijn van de achteruitgang van de vochtige tot natte schraalgraslanden.

Beheerder Harry Koster heeft gemeld (visuele waarneming) dat het overgangsgebied in de eerste helft van de jaren negentig veel natter is geworden, vermoedelijk vooral in samenhang met het toen grotendeels dempen van de sloten in het gebied zelf. Tevens zijn eind 2005/begin 2006 drempels aangelegd in de Glanerbeek. Door het ontbreken van metingen is echter niet bekend welk effect deze maatregelen hebben gehad op de grondwaterstanden in het overgangsgebied.

Om te kunnen bepalen wat de oorzaken van de achteruitgang zijn, en of er (en zo ja, welke) mogelijkheden zijn voor herstel op andere locaties in de randzone van het Aamsveen, is een beter inzicht nodig in het hydro-ecologisch functioneren van dit Natura2000-gebied. De potentiële uittwijklocaties (figuur 1.1) betreffen in de eerste plaats zones die nu begroeid zijn met bos, en in de tweede plaats zones die in landbouwkundig gebruik zijn geweest.

Figuur 1.1. Bossen en voormalige landbouwgronden als potentiële uitbreidingslocaties van het vochtige tot natte schraalland.

Op basis van het bodemtype, de bodemchemie en de te verwachten hydrologische omstandigheden (zowel kwantitatief als kwalitatief) kunnen de kansen voor het herstel of de ontwikkeling van vochtige tot natte schraalgraslanden en geschikte herstelmaatregelen in kaart

worden gebracht. Onderzoekcentrum B-WARE heeft in het kader deze natuurherstel en -ontwikkelingsplannen een hydrochemisch en bodemchemisch onderzoek uitgevoerd in het onderzoeksgebied.

De ecohydrologische systeemanalyse in combinatie met een kwantitatief hydrologisch onderzoek (grondwaterstromingen en stijghoogtes) is uitgevoerd door Ecohydrologisch adviesbureau Bell Hullenaar. Bureau Bell Hullenaar heeft tevens het peilbuisennetwerk geplaatst (figuur 2.3: hoogtekaart met peilbuisraaien). Jan-Willem van 't Hullenaar coördineerde het totale onderzoek en integreert de bevindingen van Onderzoekcentrum B-WARE in het uiteindelijke inrichtingsadvies.

Het onderzoek heeft met name inzicht opgeleverd in de bodemchemie (zowel de fosfaattoestand als de algemene bodemchemie, waaronder de mate van buffering) en de freatische grondwaterkwaliteit. De volgende vragen worden beantwoord per deelonderzoek:

GRONDWATERKWALITEIT

- Wat is de grondwaterkwaliteit en welke trends zijn zichtbaar in/tussen de verschillende raaien en tussen de verschillende meetmomenten?
- Biedt de grondwaterkwaliteit kansen voor de beoogde natuurontwikkeling of vormt deze een risico?

REFERENTIELOCATIES

- Wat is de algemene bodemchemie (o.a. Olsen-P, totaal-P, totaal-Ca, totaal-Fe, percentage organische stof, uitwisselbaar calcium, pH-NaCl, Al/Ca ratio, NH₄/NO₃-ratio, indicatieve basenverzadiging etc.) van de toplaag?
- Is er een verschil in bodemchemie (en grondwaterkwaliteit) tussen de vegetatief goed ontwikkelde referentielocaties en de verzuurde referentielocaties?
- Op welke manier verhouden de bodemchemie en grondwaterkwaliteit zich tot de standplaatseisen van natte schraalgraslanden?
- Op welke manier kunnen de verzuurde locaties worden hersteld?

UITBREIDINGSLOCATIE: VOORMALIGE LANDBOUWGRONDEN

- Wat is de algemene bodemchemie en hoe verloopt deze in de diepte?
- Wat zijn de P-concentraties in de toplaag en hoe lang duurt het om deze te verschrallen?
- Tot op welke diepte is de bodem verrijkt met fosfor en wat is de geadviseerde ontgrondingsdiepte
- Welke natuurpotenties zijn er op basis van de algemene bodemchemie en het bodemtype?
- Welke aanvullende inrichtingsmaatregelen worden aanbevolen bij de omvorming van voormalige landbouwgronden naar vochtige tot natte schraalgraslanden?
- Welk grasklaver-mengsel, welk bemestingsadvies (K en/of N) en welk bekalkingsadvies is vereist om optimaal uit te mijnen wanneer gekozen wordt voor een intensief verschrallingsbeheer in plaats van het afgraven van de P-rijke toplaag?

UITBREIDINGSLOCATIE: BOSSEN

- Wat is de algemene bodemchemie en hoe verloopt deze in de diepte?
- Op welke diepte is de bodem geschikt voor de ontwikkeling van een heischraal grasland?

- Welke aanvullende inrichtingsmaatregelen worden aanbevolen (bijvoorbeeld een eenmalige bekalking) bij de omvorming van bossen naar vochtige tot natte schraalgraslanden?

De resultaten van het onderzoek worden op verzoek van de opdrachtgever uitgewerkt per deelgebied.

2. Veldwerkzaamheden en analyses

2.1. Bodemchemisch onderzoek

Monstername

Op 25 september 2014 zijn de referentielocaties bemonsterd door Onderzoekcentrum B-WARE. Hierbij is op 0-10, 10-20, 20-40 en 40-60 cm-mv bodemmateriaal verzameld. De locaties zijn vastgesteld tijdens een veldbezoek op 12 september 2014 met Jan-Willem van 't Hullenaar en Harry Koster (werkzaam bij Landschap Overijssel).

Op 9 april 2015 zijn door dhr. Jan Vermeer van Het Veldwerkbureau de bodemmonsters op locatie Bo1 - Bo15 (de voormalige landbouwgronden) verzameld. Per locatie is op circa 4 dieptes een bodemmonster verzameld (figuur 2.1, links). Globaal zijn 2 monsters in de bouwvoor verzameld en 2 monsters onder de bouwvoor. Lokaal is dieper bemonsterd (80-100 cm-mv). Op basis van het boorprofiel is per locatie de optimale bemonsteringsdiepte vastgesteld. Daarnaast is het profiel beschreven tot 100 cm-mv, de grondwaterstand genoteerd en is, indien waarneembaar in het profiel, de GLG en GHG genoteerd. Op 16 april 2015 zijn op de locaties Bo1 - Bo15 bodemmonsters verzameld van de toplaag (0-25 cm-mv) voor aanvullende analyses ten behoeve van het uitmijadvies.

Op 13 en 14 april 2015 zijn door Onderzoekcentrum B-WARE de locaties Bo16 - Bo39 bemonsterd (vooral bosbodems en graslanden in het natuurgebied). In deelgebied 3 zijn aanvullende bodemmonsters verzameld (0-15 cm-mv) op 4 locaties die worden gedomineerd door Pitrus en 4 locaties die worden gedomineerd door Veldrus. In de bossen is op circa 3 dieptes (0-20, 20-35, 35-50 cm-mv) een bodemmonster verzameld. Lokaal is dieper bemonsterd (80-100 cm-mv). De locaties zijn tijdens een veldbezoek op 10 maart 2015 vastgesteld in overleg met Jan-Willem van 't Hullenaar. De monsterlocaties worden weergegeven in figuur 2.2.

De volgende analyses zijn uitgevoerd op het laboratorium van Onderzoekcentrum B-WARE:

Drooggewicht en organisch stofgehalte

Om het vochtgehalte van het verse bodemmateriaal te bepalen werd het vochtverlies gemeten door een vast volume van het bodemmateriaal per monster af te wegen in aluminium bakjes en gedurende minimaal 48 uur te drogen in een stoof bij 60°C. Vervolgens werd het bakje met bodemmateriaal terug gewogen en het vochtverlies berekend. Dit alles werd in duplo uitgevoerd. De fractie organisch stof in de bodem werd berekend door het gloeiverlies te bepalen. Hiertoe werd het bodemmateriaal per monster, na het drogen, gedurende 4 uur verast in een oven bij 550°C. Na het uitgloeien van de monsters werd het bakje met bodemmateriaal weer gewogen en het gloeiverlies berekend. Het gloeiverlies komt in dit type bodems goed overeen met het gehalte aan organisch materiaal in de bodem.

Olsenextractie

Het Olsen-extract werd uitgevoerd ter bepaling van de hoeveelheid plantbeschikbaar fosfaat. Hiervoor werd 3 gram droog bodemmateriaal met 60 ml Olsen-extract (0,5 M NaHCO₃ bij pH 8,4) gedurende 30 minuten uitgeschud op een schudmachine bij 105 rpm. Het extract werd vervolgens geanalyseerd op een ICP_AES. Uit onderzoek op voormalige landbouwgebieden is gebleken dat een Olsen-P concentratie van 300 µmol per liter bodem als een grenswaarde kan worden beschouwd waarboven een ernstige verzuuring van de vegetatie optreedt op zand- en

veenbodems. Met name ijzerrijke kleibodems ($> 100 \text{ mmol Fe/l FW}$) binden veel fosfaat. Hierdoor kunnen voor kleibodems en andere ijzer- en/of calciumrijke bodems hogere Olsen-P grenswaarden worden gehanteerd in vergelijking met zand- of veenbodems. Over het algemeen kan op kleiige of (zeer) ijzer- en/of calciumrijke bodems een Olsen-P grenswaarde worden gehanteerd van $500\text{-}900 \text{ } \mu\text{mol/l FW}$. Wel zullen dan over het algemeen de wat voedselrijkere natuurdoeltypen tot ontwikkeling komen.

Zoutextractie (alle bodems) en waterextractie (alleen referentielocaties)

In de water- en zoutextracten werd de eerst pH van de bodem bepaald. Hiervoor werd $17,5 \text{ gram}$ verse bodem met 50 ml zoutextract ($0,2\text{M NaCl}$) of 50 ml demiwater gedurende 2 uur geschud op een schudmachine bij 105 rpm . De pH werd gemeten met een HQD pH electrode. De extracten werden gefilterd met behulp van rhizons en het filtraat dat gemeten werd op de ICP wordt aangezuurd en opgeslagen voor analyse. Vervolgens werd de hoeveelheid NO_3 , NH_4 , Al en Ca bepaald, alsmede de hoeveelheid P en kationen, gemeten in het extract op de ICP en Autoanalyser. Bij een zoutextractie worden aan het bodemadsorptiecomplex gebonden ionen verdrongen door natrium en chloride. De aluminium/calcium-ratio geeft een goede indicatie van de buffercapaciteit van de bodem. Bij een waterextractie wordt de labiel gebonden fractie geëxtraheerd.

Bodemdestructie

Door de bodem te destrueren (ontsluiten) is het mogelijk de totale concentratie van bijna alle elementen in het bodemmateriaal te bepalen. Dit werd uitgevoerd door het bodemmateriaal na het drogen op 60°C te vermalen. Van het bodemmateriaal werd per monster nauwkeurig 200 mg afgewogen en in teflon destructievaatjes overgebracht. Aan het bodemmateriaal werd 5 ml geconcentreerd salpeterzuur (HNO_3 , 65%) en 2 ml waterstofperoxide (H_2O_2 30%) toegevoegd en de vaatjes werden geplaatst in een destructie-magnetron (Milestone microwave type mls 1200 mega). De monsters werden vervolgens gedestruerd in gesloten teflon vaatjes. Na destructie werden de monsters overgegoten in 100 ml maatcilinders en aangevuld tot 100 ml door toevoeging van milli-Q water. Analyse vond plaats op de Inductively Coupled Plasma Spectrofotometer (ICP-AES; Thermo Electron Corporation, IRIS Intrepid II XDL).

Figuur 2.1. Foto's de bodembemonstering op voormalige landbouwgronden (links) en het met behulp van een lysimeter verzamelen van bodemvocht op een door Veldrus gedomineerde locatie in deelgebied 3. Foto's Jan Vermeer en Mark van Mullekom.

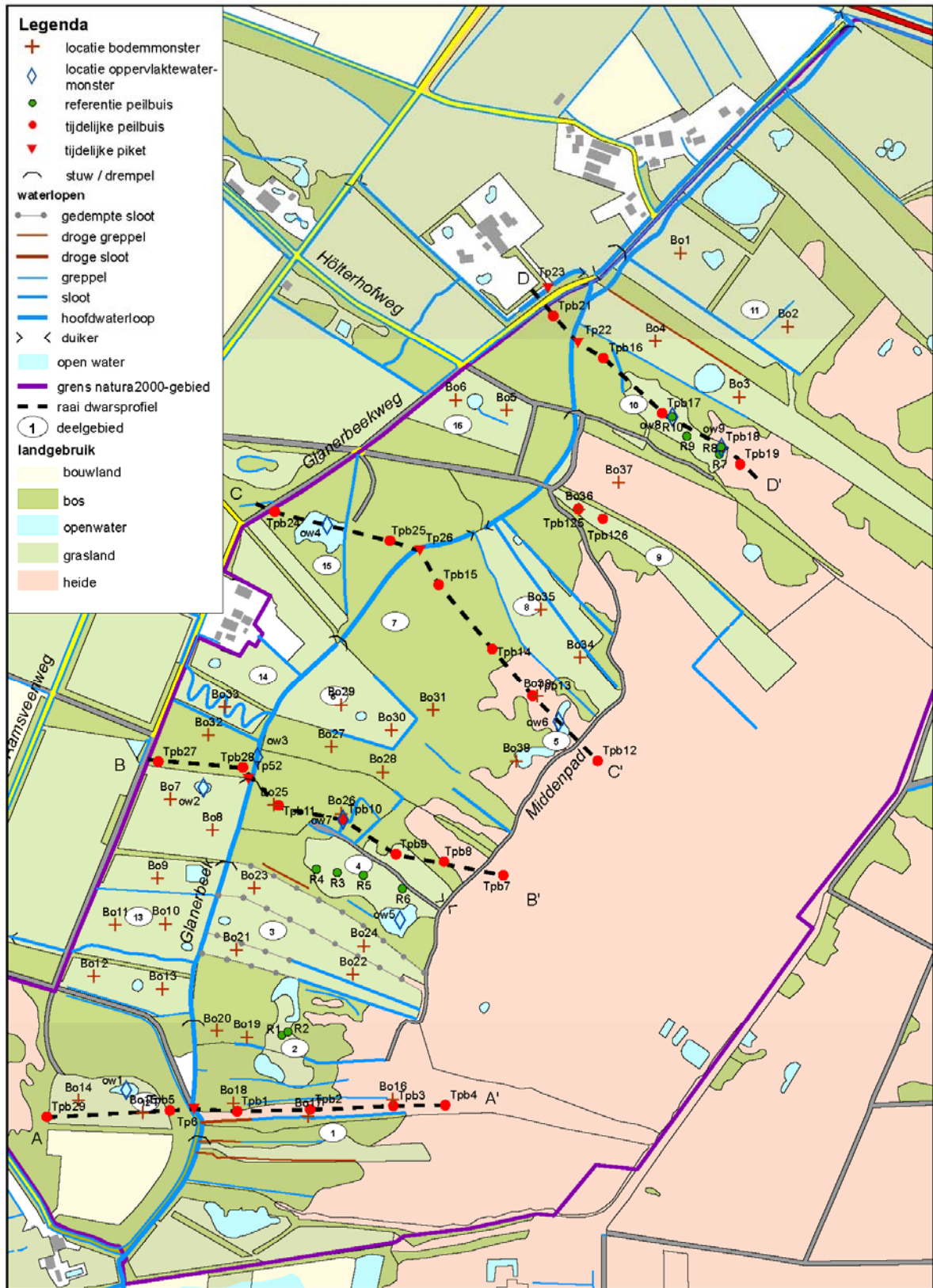
2.2. Hydrochemisch onderzoek

Monstername

Verdeeld over 4 raaien is op 24 locaties (Tbp1-29) grondwater verzameld in 69 peilbuizen. Per locatie zijn over het algemeen 3 peilbuizen (filter op 50, 100 en 200 cm-mv) bemonsterd. Daarnaast zijn de 18 peilbuizen op de 10 referentielocaties (waarbij locatie R8 = Tpb 18) en de 4 extra buizen in deelgebied 9 (Tpb125-126, geplaatst in maart 2015) bemonsterd. Op deze locaties zijn 2 peilbuizen (filter op 50 en 100 cm-mv) geplaatst door Bureau Bell Hullenaar. De peilbuizen zijn bemonsterd op 24 en 25 september 2014 (enkele buizen stonden droog) en op 30 en 31 maart 2015. Bemonstering vond plaats met behulp van een accuboortpomp en een siliconenslang. Tijdens de veldwerkzaamheden op 30 en 31 maart 2015 zijn tevens op 9 locaties oppervlaktewatermonsters verzameld. Op 14 april 2015 zijn in deelgebied 3 bodemvochtmonsters (met lysimeters, figuur 2.1 rechts) verzameld op 4 locaties die worden gedomineerd door Pitrus en 4 locaties die worden gedomineerd door Veldrus.

Watermonsteranalyse

De pH van het water werd gemeten met een standaard Ag/AgCl₂ elektrode verbonden met een radiometer (Copenhagen, type TIM840). De hoeveelheid opgelost anorganisch koolstof (CO₂ en HCO₃) werd bepaald met behulp van infrarood gas analyse (ABB Advance Optima IRGA) waarna aan de hand van de pH de bicarbonaat- (HCO₃⁻) en kooldioxide-(CO₂)concentraties konden worden berekend op basis van het koolzuurevenwicht. De alkaliniteit van het watermonster werd bepaald door een bekend volume van het monster te titreren met 0,01 M zoutzuuroplossing tot pH 4,2. De toegevoegde hoeveelheid equivalenten zuur per liter is hierbij de alkaliniteit. De EGV werd bepaald met een HACH EGV probe verbonden met een HQD-meter. De concentraties natrium (Na⁺) en kalium (K⁺) werden vlamfotometrisch bepaald en de ammonium (NH₄⁺), nitraat (NO₃⁻), fosfaat (PO₄³⁻) en chloride (Cl⁻) concentraties aan de hand van kleurreacties met autoanalyser-technieken (zie ook <http://www.ru.nl/fnwi/gi>). De concentraties calcium (Ca), magnesium (Mg), zwavel (S), fosfor (P), ijzer (Fe), mangaan (Mn) en silicium (Si) werden gemeten met behulp van een ICP-OES (zie ook <http://www.ru.nl/fnwi/gi>).

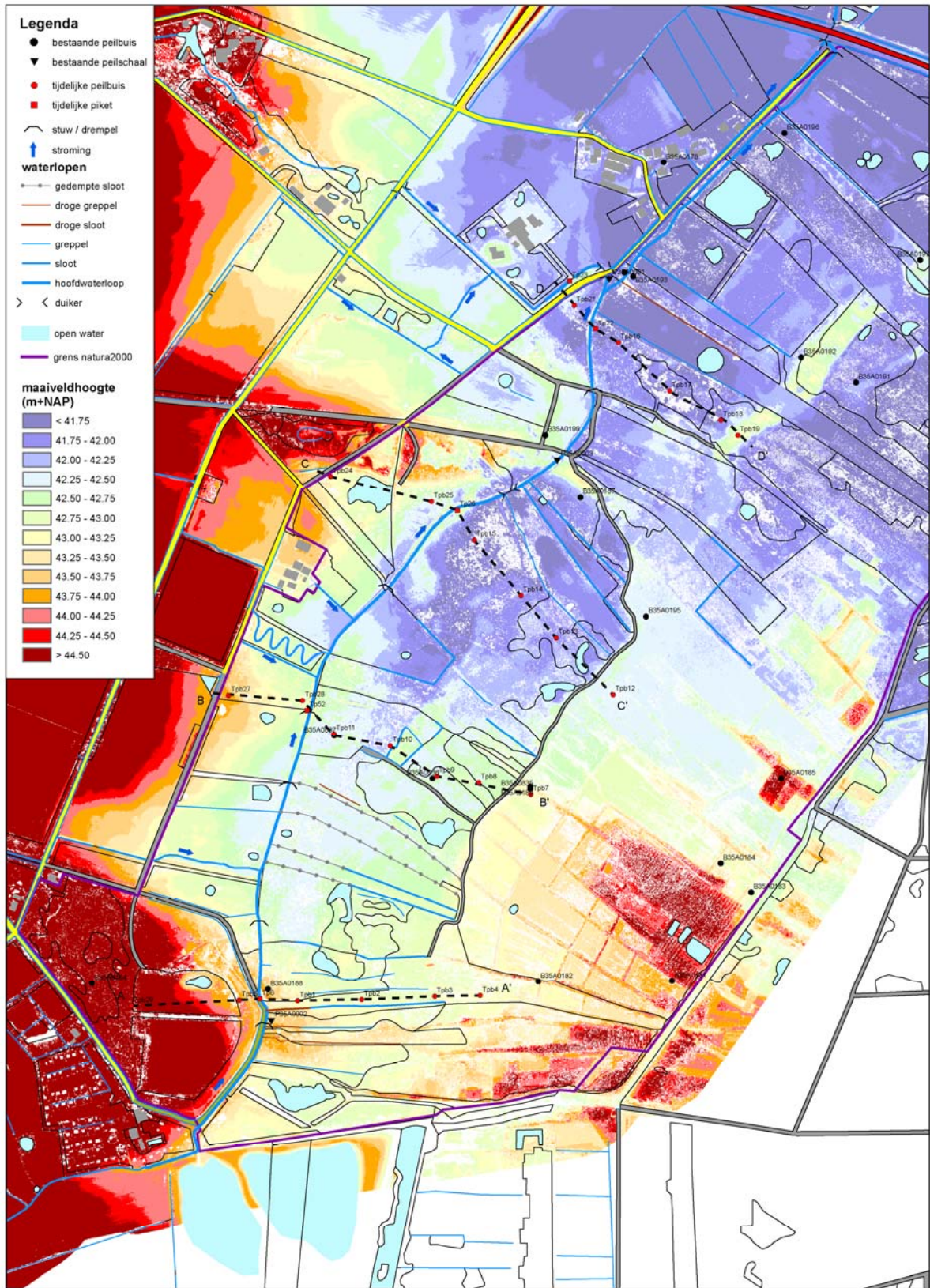
Bell Hullenaar

Ecohydrologisch
Adviesbureau

Locaties bodemonsters, oppervlaktewatermonsters,
referentie peilbuizen, tijdelijke peilbuizen en peilschalen

1:6500

Figuur 2.2. Overzicht van de ligging van de monsterlocaties. Bron: Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar.

Figuur 2.3. Hoogtekaart van het onderzoeksgebied met de ligging van de peilbuisraaien. Bron: Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar.

3. Grondwaterkwaliteit

De grondwateranalyses worden weergegeven in bijlage 1. In dit hoofdstuk worden de variaties per raai en de ruimtelijke variaties per parameter weergegeven en beknopt toegelicht. De kwantitatieve hydrologie maakt geen onderdeel uit van dit onderzoek waardoor het niet altijd mogelijk is om (alleen op basis van chemische data) harde conclusies te trekken. Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar gebruikt de analyses en de interpretatie bij het opstellen van het uiteindelijke inrichtingsadvies. Helaas zijn er geen analyses beschikbaar uit de periode voor de vernatting van het hoogveen (door middel van het aanleggen van dammen en het ophogen van het middenpad begin jaren '90) en het dempen van de sloten in het gebied.

Uit het grondwaterkwaliteitsonderzoek is het volgende af te leiden:

1. Ondanks de vernatting van het hoogveen (zuur veenwater met een alkaliniteit van 0,0-0,3 meq/l) in het overgangsgebied, is er op korte afstand van het middenpad (peilbuizen Tpb8 en Tpb13) en op de referentielocaties (zie hoofdstuk 4) zeer ondiep in het bodemprofiel (35 tot 50 cm-mv) matig gebufferd grondwater aanwezig (alkaliniteit 0,8-1,2 meq/l, zie figuur 3.14 voor de correlatie met de totaal-Ca+Mg concentratie: deze kationen zijn essentieel voor de aanrijking met basen).

Dicht bij het middenpad is het grondwater in de ondiepe peilbuis (filter op 35-50 cm-mv) op locatie Tpb8 het minst gebufferd (0,6-0,8 meq/l t.o.v. 1,0-1,2 meq/l op 100-200 cm-mv). Dit kan duiden op extra invloed van regenwater in de toplaag waardoor verdunning van het (zwak) gebufferde grondwater plaatsvindt.

In de natte periode (maart 2015) is de alkaliniteit in de ondiepe peilbuis lager (0,6 meq/l) dan in de september (0,8 meq/l; stijghoogte 13-14 cm-mv in de drie peilbuizen). Ditzelfde patroon is zichtbaar op locatie Tpb13: in de natte periode (stijghoogte 3-6 cm-mv in de drie peilbuizen) is de alkaliniteit (en bicarbonaat-, ijzer- en calciumconcentratie) van het grondwater lager (0,2 meq/l) dan in de zomerperiode (1,9 meq/l; stijghoogte 8-17 cm-mv in de drie peilbuizen) Op 35-50 cm-mv. Dit kan erop duiden dat:

- Stagnatie als gevolg van het onvoldoende afvoeren van regenwater (via ondiepe greppels of over maaiveld) leidt tot de vorming van regenwaterlenzen en het 'wegdrukken' van de kwel. Hierdoor komt het zwak gebufferde grondwater niet/onvoldoende in het maaiveld voor de aanrijking met basen (kader 2). Dit speelt vooral een belangrijke rol op locaties waar het grondwater in de toplaag sterk verdund is ten opzichte van het diepere grondwater (bijv. Tpb13).
- De kwelinvloed in het maaiveld onvoldoende is (als gevolg van de drainerende werking van de Glanerbeek, versnelde ontwatering door de landbouw) waardoor regenwater kan infiltreren in de bodem en het grondwater verdund. Lokaal nemen de chloride- en calciumconcentraties op een op 1 meter diepte af in maart t.o.v de metingen in het september. Doordat het grondwater niet hoog en/of lang genoeg in de toplaag van de bodem doordringt om aanrijking van de basenvoorraad te bewerkstelligen (de vereiste periode is afhankelijk van de buffering/Ca+Mg-concentraties) ter compensatie van de zuurvorming die plaatsvindt in de zomerperiode waarbij de toplaag beperkt droogvalt (kader 1).

Doordat in de zomerperiode minder verdunning door regenwater optreedt wordt op beide locaties in september 2014 sterker gebufferd grondwater in de meest ondiepe peilbuis

gemeten. Verdunning door regenwater lijkt dus een belangrijke rol te spelen. In hoeverre dit met onvoldoende afvoer of een te lage kweldruk te maken heeft moet blijken uit de kwantitatieve hydrologische analyse.

Helaas zijn geen analyses van de grondwaterkwaliteit (op verschillende dieptes) beschikbaar voordat de vernatting van het hoogveen en het dempen van de sloten heeft plaatsgevonden. Voor het optreden van eventuele verzuring is niet alleen de mate van buffering van het grondwater van belang maar ook van de periode dat dit grondwater in het maaiveld of de wortelzone komt. Een gebrekkige afvoer van regenwater is dan ook mogelijk niet de enige oorzaak voor de verdunning in de toplaag. Een verminderde grondwaterinvloed in het maaiveld als gevolg van een daling van de lokale en regionale grondwaterstand (afname kweldruk) lijkt op basis van de systeemanalyse ook een belangrijke oorzaak voor de verzuring van de vochtige tot natte schraallanden (zie hoofdstuk 4). Een afname van de stijghoogtes van het grondwater leidt ertoe dat onvoldoende buffering van de toplaag plaatsvindt. Wanneer de buffering (alkaliniteit, bicarbonaat) en de kationenconcentratie (calcium, magnesium) in het ondiepe grondwater de afgelopen jaren is afgenomen (als gevolg van extra verdunning door regenwater en/of veenwater) is dit van invloed op het herstel van de basenvoorraad in de toplaag (aanrijking bodemadsorptiecomplex). Wanneer de waterstanden in de reservaten worden verhoogd, maar de druk van grondwater daarbij niet toeneemt, kan een relatief sterke verdunning van het freatische grondwater met regenwater plaatsvinden en kunnen lokaal ook regenwaterlenzen worden gecreëerd.

2. Het grondwater in het keileem is sterk gebufferd (alkaliniteit 2-12 meq/l, $\pm 2500 \mu\text{mol/l}$ Ca). Op locaties waar het grondwater relatief dicht bij de slecht doorlaatbare keileemlaag (figuur 3.13) stroomt vindt aanrijking met bufferstoffen vanuit de ijzerrijke (291 mmol/l) en calciumhoudende keileemlaag (Ca-totaal: 82 mmol/l en Ca-z: 34062 $\mu\text{mol/l}$: tabel 3.5) plaats, waardoor het grondwater onderin in het zandpakket een alkaliniteit heeft van circa 1,5-2,0 meq/l en een calciumconcentratie van circa 350-850 $\mu\text{mol/l}$ (bijvoorbeeld tPb5-100, Tpb10-100, Tpb14-200). Ondieper in het zandpakket, en op locaties waar een dikker zandpakket op het keileem is afgezet (bijvoorbeeld Raai D-D'), is het grondwater nog steeds gebufferd maar minder sterk: alkaliniteit circa 0,2-1,0 meq/l en calcium $\pm 100-400 \mu\text{mol/l}$. Deze buffering van het grondwater is echter nog steeds voldoende voor de ontwikkeling van heischrale graslanden en zwak gebufferde blauwgraslanden mits er sprake is van een optimale kwantitatieve hydrologie:
 - o Voor de ontwikkeling van vochtige tot natte schraallanden is zwak tot matig gebufferd grondwater vereist;
 - o Het minimale aantal dagen dat grondwaterinvloed in maaiveld/kwelinvoel vereist is voor een voldoende basenaanrijking van de toplaag kan lager zijn wanneer het grondwater sterker gebufferd is (dichter bij de keileem is het grondwater sterker gebufferd).
3. Het grondwater is overwegend arm aan nitraat (figuur 3.7). Dit is gunstig omdat nitraatrijk grondwater weinig opgelost ijzer kan bevatten. Daarnaast kan nitraat veenafbraak stimuleren. Het uittreden van ijzerrijke kwel is gunstig voor de beoogde natuurontwikkeling. Grondwater is echter alleen ijzerrijk ($>50-100 \mu\text{mol/l}$) wanneer het weinig tot geen nitraat bevat (figuur 3.14). Nitraat leidt tot de oxidatie van opgelost ijzer waardoor dit uit het grondwater verdwijnt en neerslaat in de bodem. Alleen op locatie Tpb27 en Tpb 29 (westzijde deelgebied 13) zijn hoge nitraatconcentraties gemeten. Dit is waarschijnlijk het gevolg van uitspoeling uit het aangrenzende landbouwgebied. Door middel van nitrificatie- en denitrificatieprocessen verdwijnt stikstof veelal op een natuurlijke manier uit het systeem.

4. Het grondwater is overwegend sulfaatarm (<200 $\mu\text{mol/l}$; figuur 3.9) tot matig sulfaathoudend (200-500 $\mu\text{mol/l}$). Dit is zeer gunstig voor de beoogde natuurontwikkeling omdat hiermee het risico op afbraak van organisch materiaal en extra fosfaatmobilisatie (onder anaerobe omstandigheden) bij vernatting beperkt is. Vooral op locatie Tpb27, Tpb28 en Tpb11 (raai B) worden hogere sulfaatconcentraties gemeten. Mogelijk is dit het gevolg van pyrietoxidatie door nitraat uit de zone ten westen van deelgebied 13.
5. Het grondwater is matig ijzerhoudend tot ijzerrijk. Dit is positief voor de beoogde natuurontwikkeling. Bij hoge (kwel)fluxen kunnen ook relatief lage ijzerconcentraties een zeer positief effect hebben op de bodemchemische omstandigheden. Wanneer ijzerhoudend, anaeroob grondwater uittreedt in maaiveld vinden oxidatieprocessen plaats en worden ijzer(hydr)oxides in de bodem vastgelegd. Hiermee wordt fosfaat geïmmobiliseerd. Vooral op de (overwegend nitraatrijke) locaties (Tpb29, 5, 27, 28, 21), grenzend aan de westelijke landbouwgronden en locatie Tpb19 (hoge zandkop raai A) worden lage ijzerconcentraties gemeten.
6. De fosfaatconcentraties in het grondwater zijn overwegend laag (<2 $\mu\text{mol/l}$) tot matig hoog (<6 $\mu\text{mol/l}$) en daarmee niet direct een knelpunt voor de beoogde natuurontwikkeling. Opvallend zijn de hogere concentraties die worden gemeten in de oostelijke zone van raai A-A' (Tpb2, 3 en 4) in het zuiden van het onderzoeksgebied. Mogelijke bronnen zijn de landbouw in de directe omgeving (zuidkant) en interne eutrofiëringsprocessen als gevolg van stagnatie in deze (waarschijnlijk vrijwel permanent) natte zone.

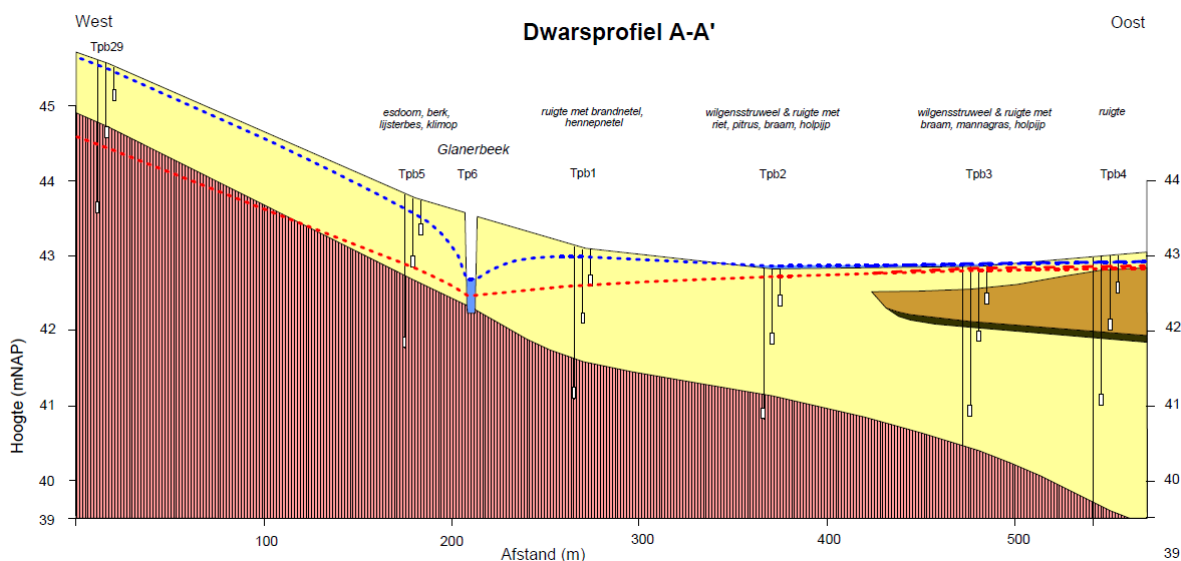
Op basis van de grondwaterkwaliteit worden de volgende maatregelen geadviseerd voor het herstel of de uitbreiding van vochtige tot natte schraallanden in het Aamsveen en bij het eventuele herstel van de centrale slenk:

- De hydrologie van de bestaande vochtige tot natte schraallanden dient te worden geoptimaliseerd. Op eenzelfde wijze dienen de hydrologische omstandigheden op eventuele uitbreidingslocaties te worden ingericht. Er is een toename van de grondwaterinvloed vereist om (verdere) verzuring en de vorming van regenwaterlenzen en zure vegetaties op kansrijke locaties voor (zwak) gebufferde schraallanden tegen te gaan. Dit kan worden gerealiseerd door:
 - o De invloed van grondwater te versterken zodat het grondwater over een groter oppervlak en gedurende een langere periode (circa oktober t/m april) in het maaiveld uittreedt. Door de aanrijking met basen (kader 2) wordt (verdere) verzuring van de toplaag tegen gegaan. Voor heischrale graslanden is het voldoende als zwak-matig gebufferd grondwater nabij maaiveld staat zodat buffering kan plaatsvinden door capillaire opstijging.
 - o Te zorgen voor voldoende afvoer van regenwater middels ondiepe, reguleerbare greppels of via laagtes in het landschap (mits deze laagtes hydrologisch optimaal functioneert). Dit voorkomt niet alleen (lokale) verdunning van grondwater door regenwater maar ook dat het grondwater wordt 'weggedrukt';
 - o Voldoende doorstroming te creëren en droogval van de toplaag in de zomerperiode (kader 1).
- Op de potentiële uitbreidingslocaties is niet alleen het optimaliseren van de hydrologische omstandigheden vereist. Dit dient te gebeuren in combinatie met het creëren van gunstige (P-arme en (zwak)gebufferde) bodemchemische omstandigheden (hoofdstuk 5). Vernatting van P-rijke bodems zal namelijk leiden tot P-mobilisatie en verzuuring.

- Door het afgraven van de voedselrijke toplaag op de voormalige landbouwgronden komt het maaiveld dichterbij het grondwater te liggen. Voorwaarde is echter dat dit geen negatieve hydrologische consequenties (ontwatering) mag hebben voor de vochtige tot natte bestaande natuurterreinen.
- Door het kappen van bos en het afgraven van de voedselrijke toplaag en/of het (sterk) veraarde veen op potentiële uitbreidingslocaties in bossen komt het maaiveld dichterbij het grondwater te liggen. Dit kan gunstig voor de beoogde natuurontwikkeling maar mag geen negatieve hydrologische consequenties (ontwatering) mag hebben voor de vochtige tot natte bestaande natuurterreinen.
- Door de Glanerbeek te verondiepen en te verbreden kan het ontwaterende effect worden beperkt. Dit kan leiden tot een toename van de grondwaterinvloed in de zone met vochtige tot natte schraallanden. Inundatie met fosfaat- en nitraatrijk oppervlaktewater uit de Glanerbeek (paragraaf 5.7) dient te worden voorkomen.
- Wanneer ervoor wordt gekozen een zuidwest-noordoost georiënteerde centrale slenk aan te herstellen is het van belang dat voldoende doorstroming plaatsvindt en dat de afwatering vanuit de te herstellen flanken (landbouwgronden of bossen die kansrijk zijn voor schraallandontwikkeling) optimaal verloopt. Voor het herstellen van de natuurlijke afvoer dienen wallen/blokkades te worden verwijderd. Als aanvulling wordt geadviseerd om enkele greppels (loodrecht op de slenk of beek) te handhaven/herstellen of aan te leggen en peilfluctuaties regelbaar te maken met behulp van stuwtjes. Door het systeem (tot op zekere hoogte) hydrologisch stuurbaar te maken wordt de kans op een succesvolle uitbreiding van het areaal aan vochtige tot natte schraallanden groter.

Het wordt aanbevolen om aanvullende hydrochemische metingen te verrichten om specifiekere aan te kunnen tonen in hoeverre in de wortelzone van de heischrale graslanden/blauwgraslanden (en op andere kansrijke locaties) beïnvloeding door gebufferd grondwater aanwezig is, dan wel sprake is van aanwezigheid van regenwaterlenzen. Hiermee wordt gelijk ook de uitgangssituatie goed vastgelegd, waarmee dus een goede basis wordt gelegd voor het afleiden van de effecten van eventueel te treffen maatregelen. Dit is mogelijk met een eenvoudig onderzoekje op circa 15 locaties, waarbij op elke locatie op drie dieptes (0-10, 20-30 en 40-50 cm -mv) met lysimeters/rhizons bodemvocht wordt verzameld en geanalyseerd. Om ook de lengte van de bufferingsperiode vast te kunnen stellen is het raadzaam in de periode dat het systeem goed op druk is (winterhalfjaar) de metingen 2 keer uit te voeren: een keer aan het begin van deze periode (bijvoorbeeld december/januari) en een keer aan het einde hiervan (eind maart/begin april). De kosten voor deze twee meetrondes op 3 dieptes op 10-15 locaties bedragen circa €10.000.

Tabel 3.1. Overzicht van de variatie in grondwaterkwaliteit in september 2014 en maart 2015 per parameter in raai A. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen). Concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$, alkaliniteit in meq/l . Bron dwarsdoorsnede: Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar.

pH	Tpb29		Tpb5		Tpb1		Tpb2		Tpb3		Tpb4	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	4,1	DROOG	5,6	⊗	5,9	5,9	5,9	5,5	5,8	5,4	5,1
100	DROOG	4,8	DROOG	6,2	⊗	6,0	5,9	6,0	5,5	5,2	5,4	5,1
200	6,8	6,9	6,8	6,9	6,7	6,3	6,3	6,2	6,1	6,0	6,2	6,2

Alk	Tpb29		Tpb5		Tpb1		Tpb2		Tpb3		Tpb4	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	0,0	DROOG	0,5	⊗	1,8	1,6	1,2	1,1	1,3	0,6	0,7
100	DROOG	0,3	DROOG	1,5	⊗	1,1	1,5	1,4	1,3	1,1	0,7	0,4
200	3,1	--	5,1	5,5	1,6	1,7	2,0	1,8	2,6	1,9	1,4	1,4

CO ₂	Tpb29		Tpb5		Tpb1		Tpb2		Tpb3		Tpb4	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	637	DROOG	2023	⊗	3394	4288	3166	3043	3409	2893	3412
100	DROOG	1656	DROOG	2212	⊗	3244	4143	3583	7047	6303	3515	4666
200	1405	1056	2165	1791	637	1594	2395	3061	5290	4730	1995	2010

HCO ₃	Tpb29		Tpb5		Tpb1		Tpb2		Tpb3		Tpb4	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	3	DROOG	324	⊗	1182	1511	1020	394	937	324	193
100	DROOG	45	DROOG	1418	⊗	1225	1375	1381	897	442	359	234
200	3386	3483	5195	6014	1466	1444	2048	2178	2486	1853	1175	1378

Ca	Tpb29		Tpb5		Tpb1		Tpb2		Tpb3		Tpb4	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	70	DROOG	200	⊗	788	864	858	607	502	469	352
100	DROOG	197	DROOG	597	⊗	600	626	662	667	513	143	127
200	1353	1427	2263	2452	640	639	523	616	834	714	420	498

Tabel 3.1-vervolg. Overzicht van de variatie in grondwaterkwaliteit in september 2014 en maart 2015 per parameter in raai A. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen). Concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$.

Mg	Tpb29		Tpb5		Tpb1		Tpb2		Tpb3		Tpb4	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	30	DROOG	68	✕	105	93	77	95	103	80	71
100	DROOG	44	DROOG	119	✕	103	91	104	160	161	56	56
200	228	249	241	254	112	107	119	134	179	153	86	91

Fe	Tpb29		Tpb5		Tpb1		Tpb2		Tpb3		Tpb4	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	14	DROOG	71	✕	42	114	138	217	137	114	156
100	DROOG	2	DROOG	5	✕	9	115	129	143	137	33	41
200	9	1	2	2	47	16	43	106	314	225	115	91

P	Tpb29		Tpb5		Tpb1		Tpb2		Tpb3		Tpb4	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	2,3	DROOG	3,7	✕	4,7	9,2	7,8	22	17	50	74
100	DROOG	0,2	DROOG	0,3	✕	1,3	7,8	8,2	18	17	7,5	9,1
200	0,4	0,3	0,4	0,2	7,9	1,9	3,6	9,1	41	29	14	9,3

NO ₃	Tpb29		Tpb5		Tpb1		Tpb2		Tpb3		Tpb4	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	78	DROOG	4,2	✕	0,9	5,0	0,4	2,9	0,3	2,5	0,2
100	DROOG	101	DROOG	0,4	✕	0,4	0,9	0,2	2,4	0,2	1,4	0,2
200	0,4	1,4	1,4	0,2	5,1	1,1	1,4	2,3	2,8	10	3,9	9,5

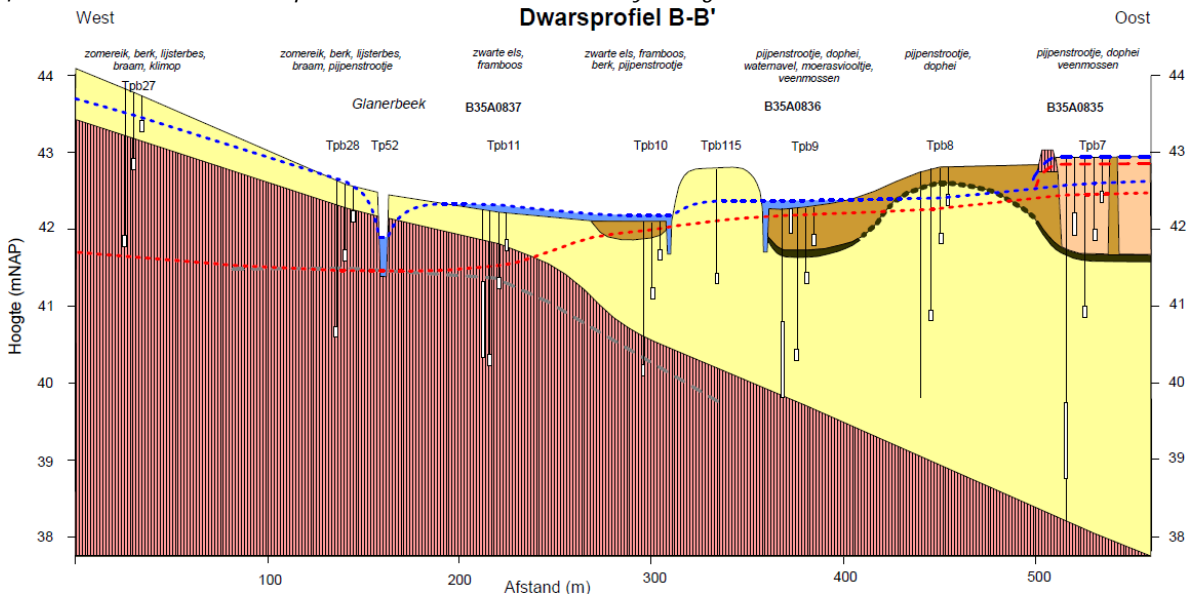
NH ₄	Tpb29		Tpb5		Tpb1		Tpb2		Tpb3		Tpb4	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	8,9	DROOG	38	✕	28	12	3,2	71	123	10	10
100	DROOG	9,0	DROOG	1,0	✕	4,5	5,6	6,3	46	42	35	9,1
200	8,0	43	5,9	11	235	204	197	222	204	186	165	114

K	Tpb29		Tpb5		Tpb1		Tpb2		Tpb3		Tpb4	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	75	DROOG	27	✕	25	4	9	20	31	4	10
100	DROOG	19	DROOG	33	✕	26	4	10	10	11	13	14
200	61	56	51	52	60	54	73	66	67	56	27	30

S	Tpb29		Tpb5		Tpb1		Tpb2		Tpb3		Tpb4	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	73	DROOG	89	✕	101	60	60	56	49	39	30
100	DROOG	171	DROOG	124	✕	149	73	90	51	48	26	24
200	8	151	684	733	249	181	50	33	55	63	28	27

Cl	Tpb29		Tpb5		Tpb1		Tpb2		Tpb3		Tpb4	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	228	DROOG	201	✕	168	172	310	536	269	251	155
100	DROOG	406	DROOG	147	✕	141	148	146	397	241	231	194
200	563	538	670	530	272	190	160	97	400	296	230	168

Tabel 3.2. Overzicht van de variatie in grondwaterkwaliteit in september 2014 en maart 2015 per parameter in raai B. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming). Concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$, alkaliniteit in meq/l . Bron dwarsdoorsnede: Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar.

pH	Tpb27		Tpb28		Tpb11		Tpb10		Tpb9		Tpb8		Tpb7	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	4,3	DROOG	6,2	DROOG	6,0	5,5	5,2	5,8	5,6	5,5	5,4	4,2	4,3
100	DROOG	4,6	DROOG	7,0	7,2	7,0	6,3	6,2	5,9	6,1	5,9	5,9	4,1	4,4
200	DROOG	7,2	7,3	7,2	7,1	6,9	6,9	6,9	6,3	6,3	6,1	6,1	5,2	5,3

Alk	Tpb27		Tpb28		Tpb11		Tpb10		Tpb9		Tpb8		Tpb7	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	0,1	DROOG	1,3	DROOG	1,9	0,6	0,5	1,3	0,9	0,8	0,6	---	0,1
100	DROOG	0,2	DROOG	4,5	7,1	7,2	2,2	1,9	1,8	2,1	1,1	1,2	---	0,1
200	DROOG	4,8	8,8	6,9	12,6	11,1	7,6	5,8	3,4	3,1	1,1	1,0	0,6	0,4

CO ₂	Tpb27		Tpb28		Tpb11		Tpb10		Tpb9		Tpb8		Tpb7	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	938	DROOG	1748	DROOG	3679	2639	2676	3797	3913	3930	3103	3961	2717
100	DROOG	1217	DROOG	994	1104	1935	2041	2462	4800	3545	2907	1974	3522	1442
200	DROOG	655	1021	968	2375	3214	2244	1680	4447	3611	1985	1555	3879	2873

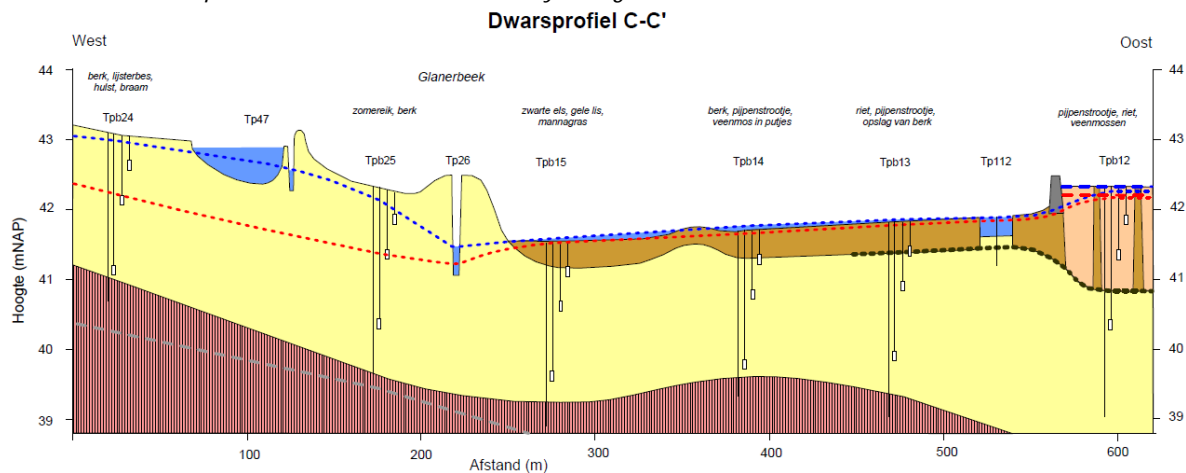
HCO ₃	Tpb27		Tpb28		Tpb11		Tpb10		Tpb9		Tpb8		Tpb7	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	8	DROOG	1260	DROOG	1506	352	189	1100	648	551	355	24	24
100	DROOG	22	DROOG	4311	6733	7390	1807	1668	1623	1819	874	587	18	15
200	DROOG	3877	8612	7078	11060	11249	7330	5989	3557	3278	1016	827	284	220

Ca	Tpb27		Tpb28		Tpb11		Tpb10		Tpb9		Tpb8		Tpb7	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	502	DROOG	705	DROOG	1439	384	232	609	470	393	192	59	76
100	DROOG	2112	DROOG	2254	5399	5519	989	846	741	722	339	240	86	62
200	DROOG	12023	3935	2967	6607	6582	2692	2132	1233	1130	386	311	78	76

Tabel 3.2 - vervolg. Overzicht van de variatie in grondwaterkwaliteit in september 2014 en maart 2015 per parameter in raai B. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming). Concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$.

Mg	Tpb27		Tpb28		Tpb11		Tpb10		Tpb9		Tpb8		Tpb7	
diepte	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	154	DROOG	96	DROOG	171	61	49	73	60	65	41	46	32
100	DROOG	609	DROOG	428	521	540	122	107	83	74	58	63	72	42
200	DROOG	2309	512	337	595	591	322	262	190	178	66	54	44	37
Fe	Tpb27		Tpb28		Tpb11		Tpb10		Tpb9		Tpb8		Tpb7	
diepte	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	11	DROOG	30	DROOG	148	133	110	102	116	26	31	16	8,4
100	DROOG	4,0	DROOG	1,4	3,2	31	15	32	97	60	9,8	46	36	16
200	DROOG	0,5	4,8	0,7	2,1	16	71	72	167	141	44	39	34	25
P	Tpb27		Tpb28		Tpb11		Tpb10		Tpb9		Tpb8		Tpb7	
diepte	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	0,6	DROOG	1,6	DROOG	3,5	2,5	2,5	1,7	1,0	3,4	4,1	2,3	1,6
100	DROOG	0,2	DROOG	0,4	0,4	2,5	0,7	0,8	2,5	1,0	0,6	0,4	5,2	3,6
200	DROOG	0,8	1,0	0,4	0,4	1,3	0,7	1,1	9,4	7,3	6,4	3,8	1,3	0,6
NO ₃	Tpb27		Tpb28		Tpb11		Tpb10		Tpb9		Tpb8		Tpb7	
diepte	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	328	DROOG	7,1	DROOG	2,3	2,7	1,2	1,4	0,5	1,9	0,5	3,6	7,7
100	DROOG	221	DROOG	3,4	1,5	0,7	1,7	1,2	1,2	4,1	1,0	1,1	11	5,3
200	DROOG	47	0,3	0,9	0,8	6,1	2,2	1,5	1,2	15,1	0,8	2,8	0,9	3,7
NH ₄	Tpb27		Tpb28		Tpb11		Tpb10		Tpb9		Tpb8		Tpb7	
diepte	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	9,4	DROOG	14	DROOG	16	32	47	9,2	4,3	34	23	10	22
100	DROOG	1,4	DROOG	14	6,3	21	7,9	5,2	2,9	19	31	36	28	45
200	DROOG	1,9	7,2	21	6,0	6,6	239	145	65	43	43	37	19	19
K	Tpb27		Tpb28		Tpb11		Tpb10		Tpb9		Tpb8		Tpb7	
diepte	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	98	DROOG	8	DROOG	17	11	22	5	9	6	10	5	17
100	DROOG	13	DROOG	9	77	55	5	10	5	10	6	11	8	13
200	DROOG	47	106	46	298	270	86	65	35	32	15	18	4	10
S	Tpb27		Tpb28		Tpb11		Tpb10		Tpb9		Tpb8		Tpb7	
diepte	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	421	DROOG	127	DROOG	566	56	39	40	43	48	29	46	40
100	DROOG	1054	DROOG	659	2268	2181	120	119	36	29	22	21	33	29
200	DROOG	3782	932	476	1878	1883	19	16	31	31	25	22	20	17
Cl	Tpb27		Tpb28		Tpb11		Tpb10		Tpb9		Tpb8		Tpb7	
diepte	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	1340	DROOG	652	DROOG	1498	413	325	162	139	215	133	279	143
100	DROOG	6234	DROOG	1694	3384	3126	319	279	227	142	213	145	526	270
200	DROOG	26770	845	649	2464	2402	533	368	263	195	208	129	86	140

Tabel 3.3. Overzicht van de variatie in grondwaterkwaliteit in september 2014 en maart 2015 per parameter in raai C. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming). Concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$, alkaliniteit in meq/l. Bron dwarsdoorsnede: Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar.

pH	Tpb24		Tpb25		Tpb15		Tpb14		Tpb13		Tpb12	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	4,3	DROOG	4,4	5,2	5,2	4,3	4,5	5,7	5,3	4,5	5,0
100	DROOG	4,7	DROOG	4,6	5,3	5,4	5,2	5,3	5,6	5,7	4,9	5,2
200	6,7	6,4	5,1	4,9	6,0	6,0	5,9	6,0	6,2	6,2	5,7	5,8

Alk	Tpb24		Tpb25		Tpb15		Tpb14		Tpb13		Tpb12	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	0,1	DROOG	0,1	0,7	0,7	0,1	0,3	1,9	0,2	0,2	0,2
100	DROOG	0,1	DROOG	0,1	0,7	0,8	0,5	0,7	1,0	0,9	0,5	0,3
200	1,7	1,5	0,3	0,3	1,5	1,1	1,4	1,5	2,7	2,2	0,8	0,5

CO ₂	Tpb24		Tpb25		Tpb15		Tpb14		Tpb13		Tpb12	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	1818	DROOG	1589	4554	5637	2902	2535	4480	369	2416	1048
100	DROOG	1945	DROOG	1469	4155	4712	4985	6183	4437	3328	4446	1194
200	776	1005	1508	1020	3321	2663	3503	3506	4472	3778	3430	2195

HCO ₃	Tpb24		Tpb25		Tpb15		Tpb14		Tpb13		Tpb12	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	16	DROOG	16	282	412	27	35	1008	28	32	40
100	DROOG	39	DROOG	24	339	442	310	511	667	705	145	78
200	1471	1162	84	35	1243	1058	1255	1306	2969	2590	675	554

Ca	Tpb24		Tpb25		Tpb15		Tpb14		Tpb13		Tpb12	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	244	DROOG	56	485	461	172	177	337	50	258	370
100	DROOG	267	DROOG	46	549	511	198	231	343	290	302	359
200	913	801	113	106	1094	986	345	366	907	730	338	188

Tabel 3.3-vervolg. Overzicht van de variatie in grondwaterkwaliteit in september 2014 en maart 2015 per parameter in raaf C. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming). Concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$.

Mg	Tpb24		Tpb25		Tpb15		Tpb14		Tpb13		Tpb12	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
diepte												
50	DROOG	80	DROOG	31	83	85	48	48	94	10	64	68
100	DROOG	95	DROOG	21	120	114	52	55	94	84	113	58
200	166	149	33	30	194	181	75	74	192	158	74	39

Fe	Tpb24		Tpb25		Tpb15		Tpb14		Tpb13		Tpb12	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
diepte												
50	DROOG	1,7	DROOG	50	268	230	128	92	40	7,6	72	55
100	DROOG	115	DROOG	68	266	252	75	53	75	51	91	17
200	27	26	74	45	403	252	93	86	121	96	92	30

P	Tpb24		Tpb25		Tpb15		Tpb14		Tpb13		Tpb12	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
diepte												
50	DROOG	0,2	DROOG	0,3	2,5	2,3	6,4	3,0	0,9	0,5	26	1,3
100	DROOG	0,5	DROOG	0,2	2,4	1,8	1,7	0,8	4,7	1,6	1,2	0,5
200	0,7	0,3	1,1	0,2	5,1	2,4	3,5	3,6	1,4	1,0	2,2	0,5

NO ₃	Tpb24		Tpb25		Tpb15		Tpb14		Tpb13		Tpb12	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
diepte												
50	DROOG	8,3	DROOG	0,0	2,3	1,9	1,8	0,5	1,4	1,1	0,8	3,6
100	DROOG	0,8	DROOG	0,4	1,7	0,7	1,5	0,6	1,4	0,5	2,6	19
200	0,2	0,1	0,1	0,7	0,5	1,4	1,3	0,8	0,6	0,6	0,8	14

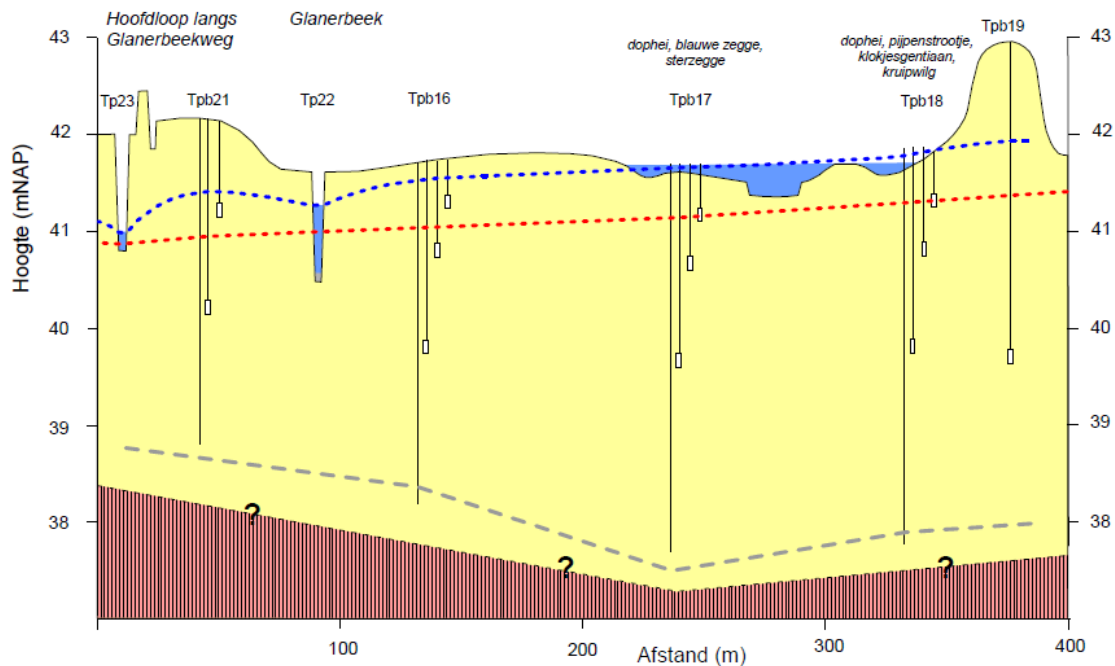
NH ₄	Tpb24		Tpb25		Tpb15		Tpb14		Tpb13		Tpb12	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
diepte												
50	DROOG	2,9	DROOG	8,7	32	51	29	13	2,9	8,0	24	1,5
100	DROOG	24	DROOG	15	16	16	11	11	3,0	0,3	4,3	40
200	9,3	0,1	7,5	8,0	154	125	101	76	1,6	0,9	1,8	24

K	Tpb24		Tpb25		Tpb15		Tpb14		Tpb13		Tpb12	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
diepte												
50	DROOG	62	DROOG	29	11	15	8	12	5	10	27	16
100	DROOG	91	DROOG	20	5	10	5	11	4	9	8	23
200	100	56	55	19	30	32	21	24	5	9	5	12

S	Tpb24		Tpb25		Tpb15		Tpb14		Tpb13		Tpb12	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
diepte												
50	DROOG	385	DROOG	176	196	213	86	61	22	20	76	125
100	DROOG	426	DROOG	153	343	284	58	36	37	30	50	102
200	395	427	183	161	1071	970	18	24	14	15	38	23

Cl	Tpb24		Tpb25		Tpb15		Tpb14		Tpb13		Tpb12	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
diepte												
50	DROOG	1213	DROOG	591	549	359	524	319	203	106	253	237
100	DROOG	1138	DROOG	621	569	479	467	399	89	68	203	198
200	929	913	555	620	577	499	315	284	167	113	126	112

Tabel 3.4. Overzicht van de variatie in grondwaterkwaliteit in september 2014 en maart 2015 per parameter in raai D. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (geel = zand). Concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$, alkaliniteit in meq/l . Bron dwarsdoorsnede: Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar. Tpb 19*: filter op $\pm 300\text{ cm}$ ($\pm 40\text{ mNAP}$).

pH	Tpb21		Tpb16		Tpb17		Tpb18		Tpb19*	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	DROOG	DROOG	5,0	DROOG	5,6	6,0	5,4	DROOG	DROOG
100	DROOG	6,3	4,9	4,9	5,6	5,7	5,6	6,0	DROOG	DROOG
200	6,8	6,7	5,8	6,1	5,6	5,7	5,7	6,0	5,7	5,7

Alk	Tpb21		Tpb16		Tpb17		Tpb18		Tpb19*	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	DROOG	DROOG	0,5	DROOG	1,2	0,7	0,5	DROOG	DROOG
100	DROOG	1,1	0,3	0,4	0,6	0,8	0,7	1,0	DROOG	DROOG
200	2,6	2,6	0,5	0,7	0,8	1,0	0,7	1,0	0,5	0,6

CO ₂	Tpb21		Tpb16		Tpb17		Tpb18		Tpb19*	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	DROOG	DROOG	1286	DROOG	3061	1095	1668	DROOG	DROOG
100	DROOG	810	2234	1081	2967	2290	3103	1807	DROOG	DROOG
200	885	1139	1237	1232	2885	2380	1993	1578	952	712

HCO ₃	Tpb21		Tpb16		Tpb17		Tpb18		Tpb19*	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	DROOG	DROOG	54	DROOG	517	446	175	DROOG	DROOG
100	DROOG	722	69	39	503	508	530	725	DROOG	DROOG
200	2292	2288	311	576	506	540	463	643	208	160

Ca	Tpb21		Tpb16		Tpb17		Tpb18		Tpb19*	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50	DROOG	DROOG	DROOG	106	DROOG	218	261	51	DROOG	DROOG
100	DROOG	424	77	78	229	212	221	256	DROOG	DROOG
200	728	677	284	402	300	291	179	271	85	74

Tabel 3.4-vervolg. Overzicht van de variatie in grondwaterkwaliteit in september 2014 en maart 2015 per parameter in raai D. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (geel = zand). Tpb 19*: filter op ±300 cm (±40 mNAP). Concentraties worden weergegeven in µmol/l.

Mg	Tpb21		Tpb16		Tpb17		Tpb18		Tpb19*	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50			DROOG	36	DROOG	21	15	4		
100	DROOG	23	23	32	32	27	25	47		
200	200	215	49	46	36	34	23	31	15	13

Fe	Tpb21		Tpb16		Tpb17		Tpb18		Tpb19*	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50			DROOG	55	DROOG	212	9,4	66		
100	DROOG	8,5	110	75	47	38	22	23		
200	16	17	44	23	28	34	10	10	13	11

P	Tpb21		Tpb16		Tpb17		Tpb18		Tpb19*	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50			DROOG	0,9	DROOG	0,4	1,0	0,4		
100	DROOG	0,7	2,2	0,5	0,8	0,4	1,6	0,2		
200	9,0	8,5	4,5	4,1	1,3	0,8	3,6	1,2	3,1	3,0

NO ₃	Tpb21		Tpb16		Tpb17		Tpb18		Tpb19*	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50			DROOG	13	DROOG	0,2	0,5	0,5		
100	DROOG	6,3	0,8	1,4	1,2	0,3	0,8	0,2		
200	0,4	14	0,6	0,7	0,6	0,1	1,3	0,0	0,6	1,0

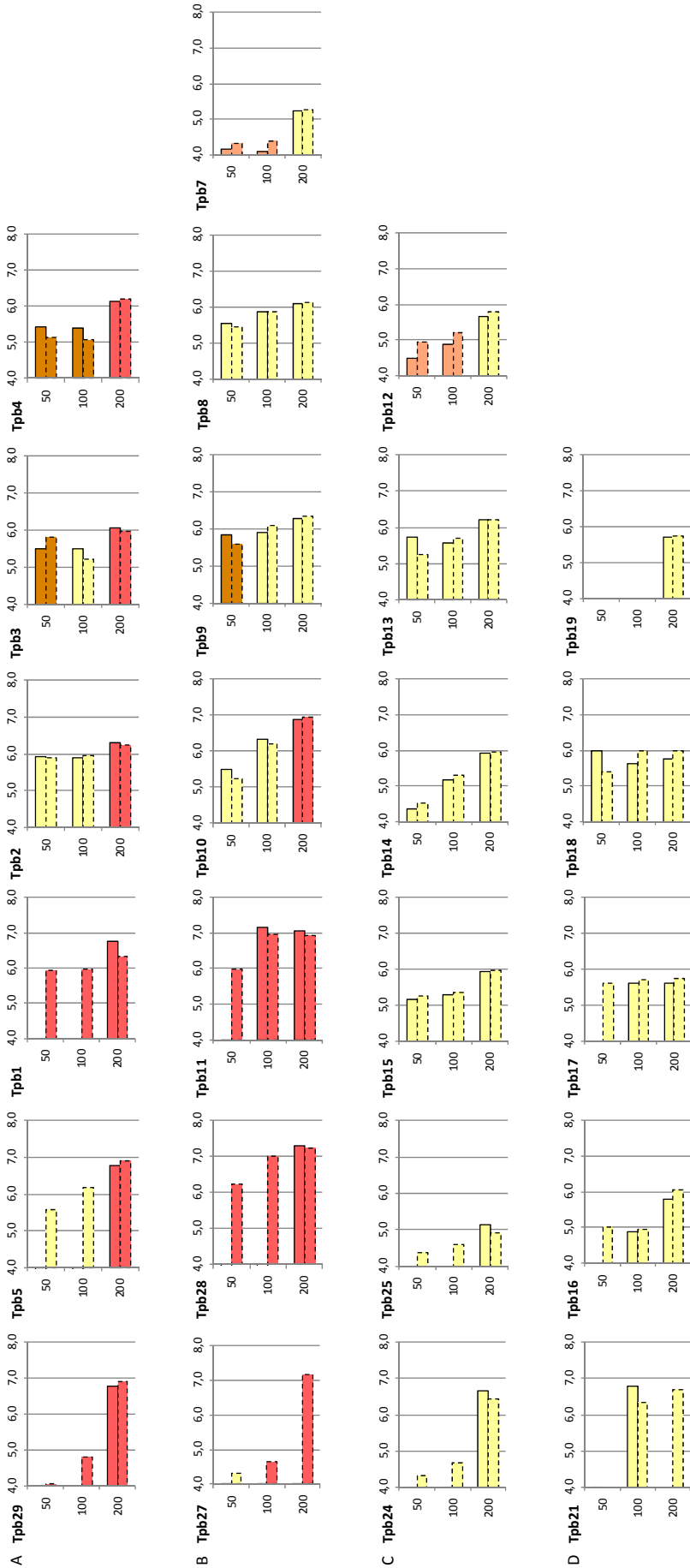
NH ₄	Tpb21		Tpb16		Tpb17		Tpb18		Tpb19*	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50			DROOG	31	DROOG	7,8	3,6	2,0		
100	DROOG	0,7	7,8	47	16	8,1	3,4	2,2		
200	28	63	24	38	13	7,5	4,1	1,9	4,9	3,9

K	Tpb21		Tpb16		Tpb17		Tpb18		Tpb19*	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50			DROOG	31	DROOG	10	4	9		
100	DROOG	16	5	15	5	9	5	9		
200	1225	940	7	16	6	11	5	9	9	14

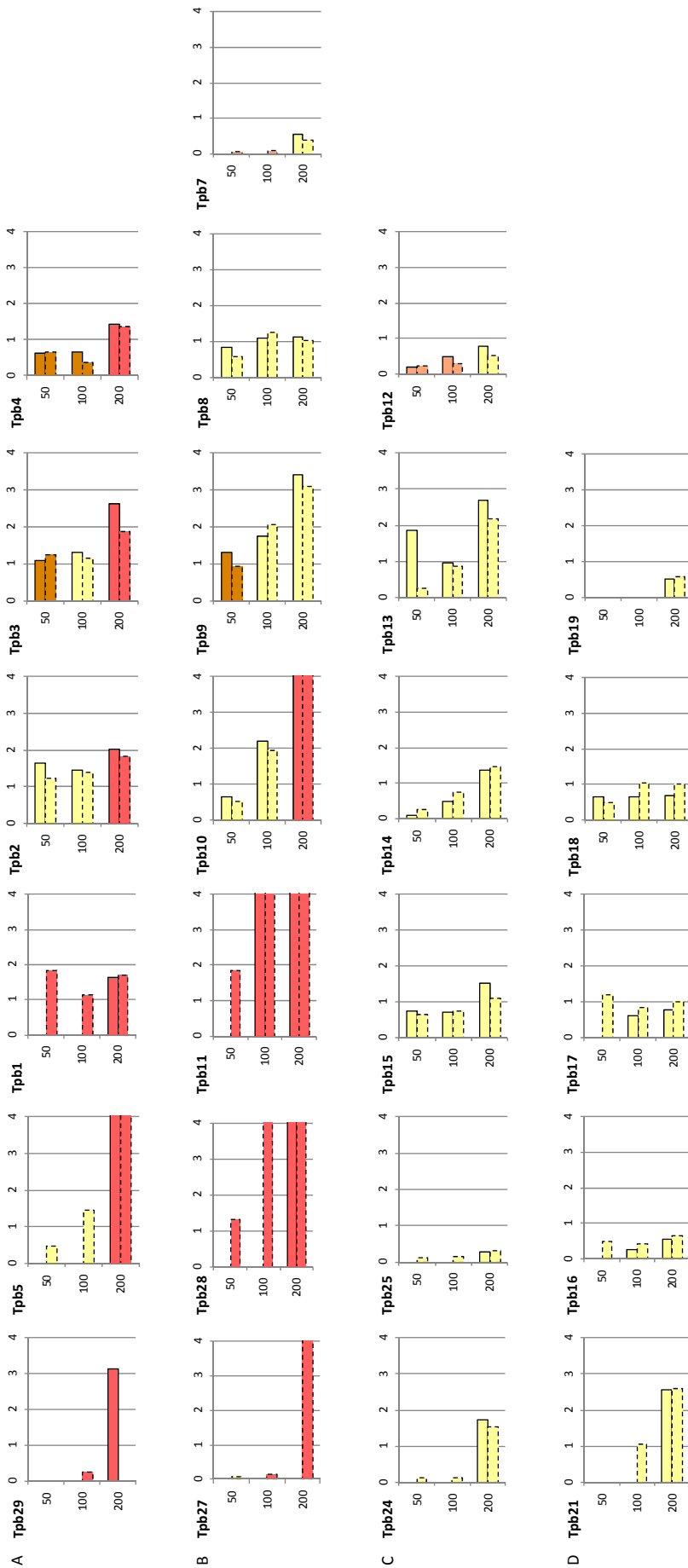
S	Tpb21		Tpb16		Tpb17		Tpb18		Tpb19*	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50			DROOG	79	DROOG	32	26	10		
100	DROOG	94	95	115	39	35	36	30		
200	344	249	132	120	49	45	29	47	27	31

Cl	Tpb21		Tpb16		Tpb17		Tpb18		Tpb19*	
	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt	sept	mrt
50			DROOG	484	DROOG	199	55	72		
100	DROOG	244	600	428	180	211	98	51		
200	751	842	599	574	388	295	103	42	73	41

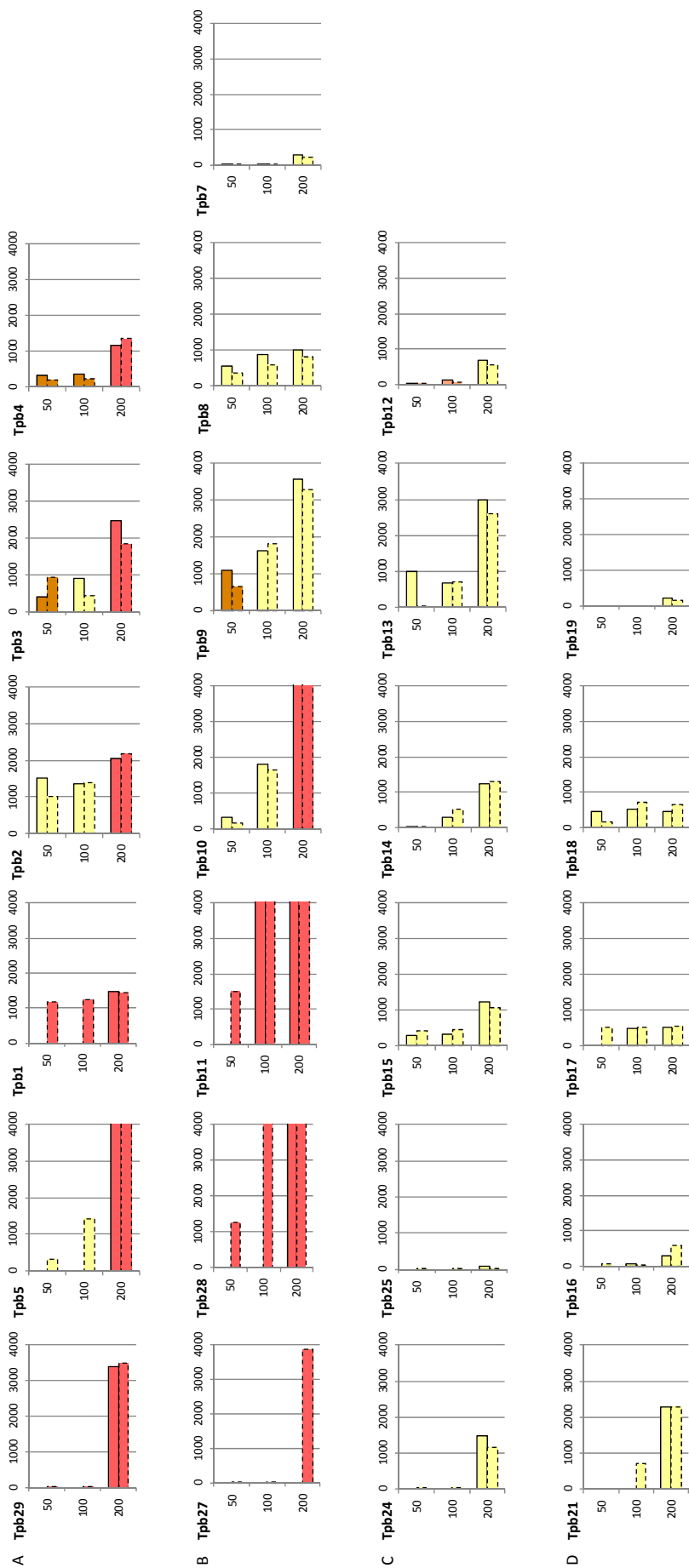
Figuur 3.1. Overzicht van de variatie in pH van het grondwater in september 2014 (dichte rand) en maart 2015 (stippenlijn) in de raaien A-D. Zie bijlage 1 voor de totale tabellen van de grondwaterkwaliteit. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming).

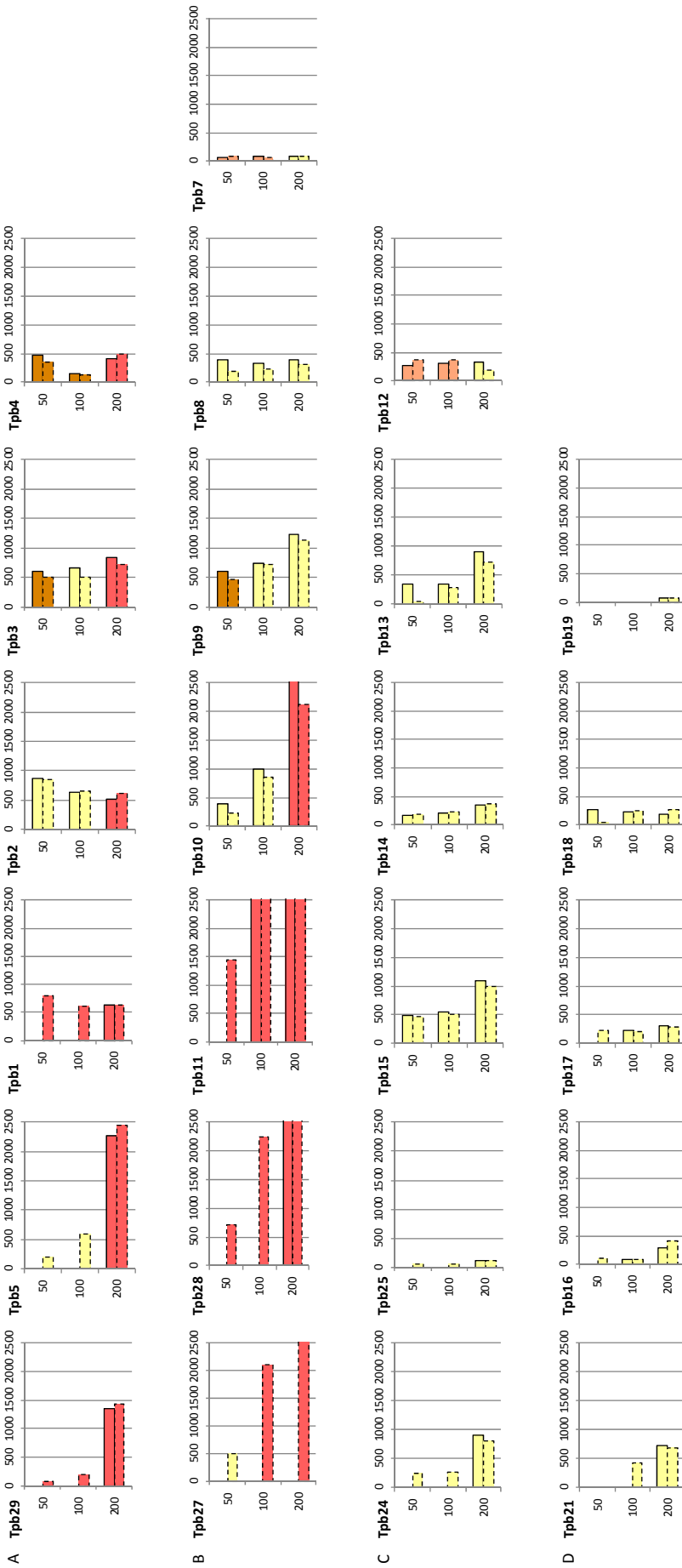
Figuur 3.2. Overzicht van de variatie in alkaliniteit (meq/l) van het grondwater in september 2014 (dichte rand) en maart 2015 (stippenlijn) in de raaien A-D. Zie bijlage 1 voor de totale tabellen van de grondwaterkwaliteit. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming).

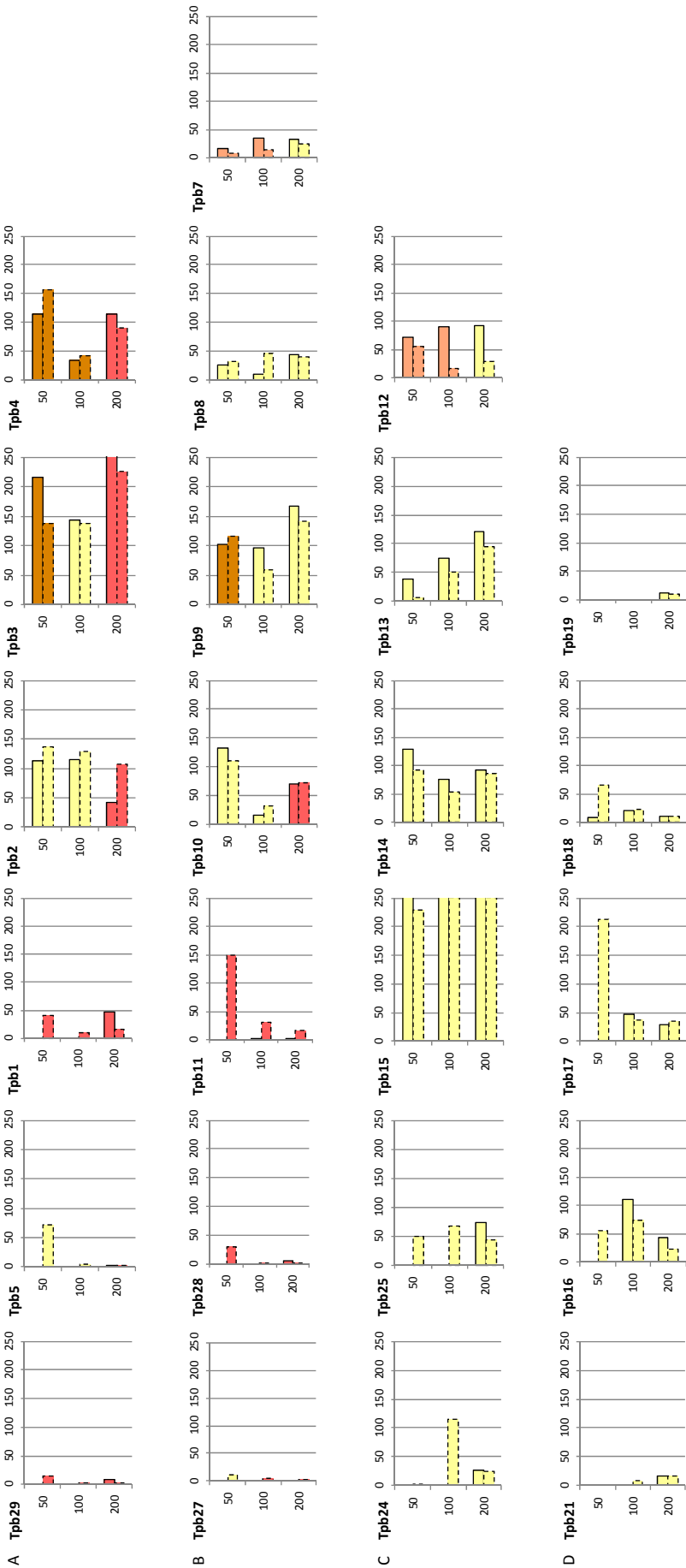
Figuur 3.3. Overzicht van de variatie in HCO_3^- concentratie ($\mu\text{mol/l}$) het grondwater in september 2014 (dichte rand) en maart 2015 (stippenlijn) in de raaien A-D. Zie bijlage 1 voor de totale tabellen van de grondwaterkwaliteit. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming).

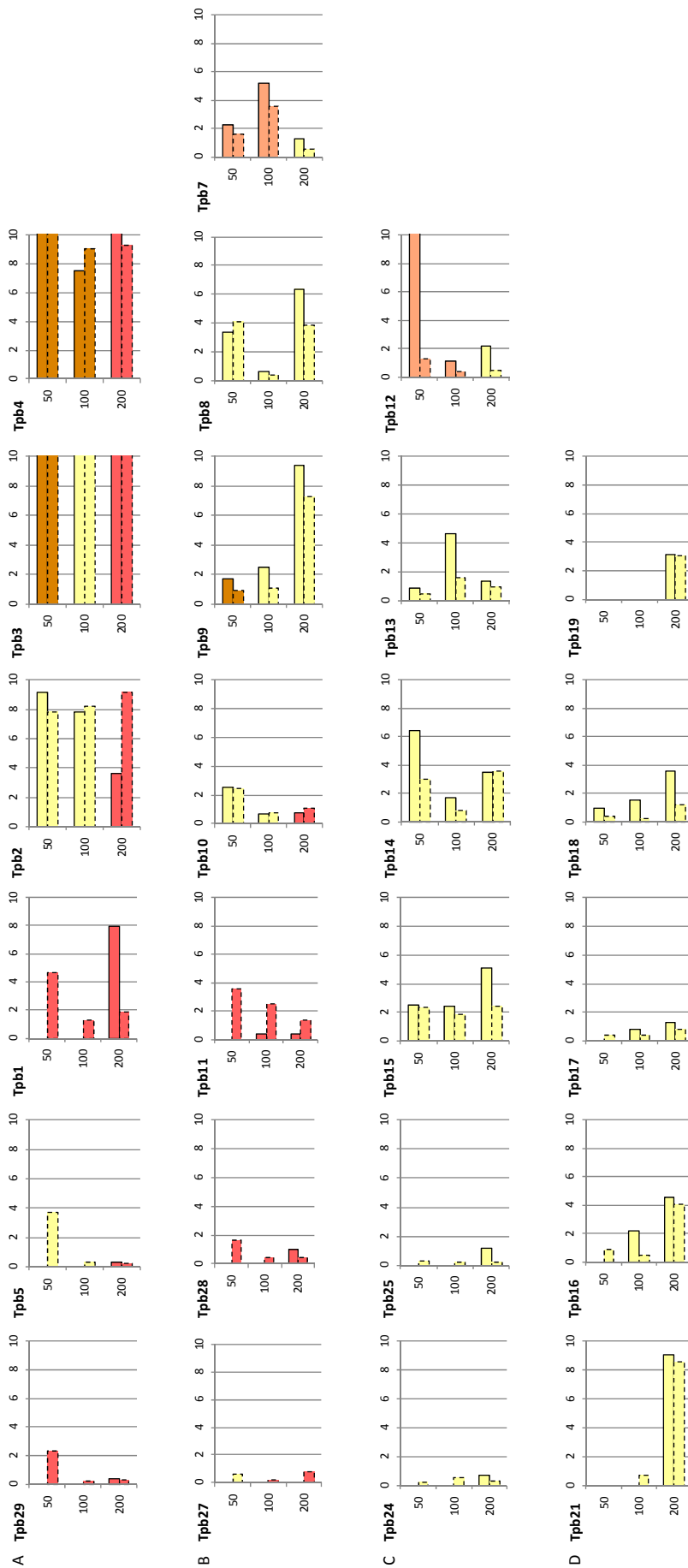
Figuur 3.4. Overzicht van de variatie in Ca concentratie ($\mu\text{mol/l}$) van het grondwater in september 2014 (dichte rand) en maart 2015 (stippenlijn) in de raaien A-D. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming). Zie bijlage 1 voor de totale tabellen van de grondwaterkwaliteit.

Figuur 3.5. Overzicht van de variatie in Fe concentratie ($\mu\text{mol/l}$) van het grondwater in september 2014 (dichte rand) en maart 2015 (stippenlijn) in de raaien A-D. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming). Zie bijlage 1 voor de totale tabellen van de grondwaterkwaliteit.

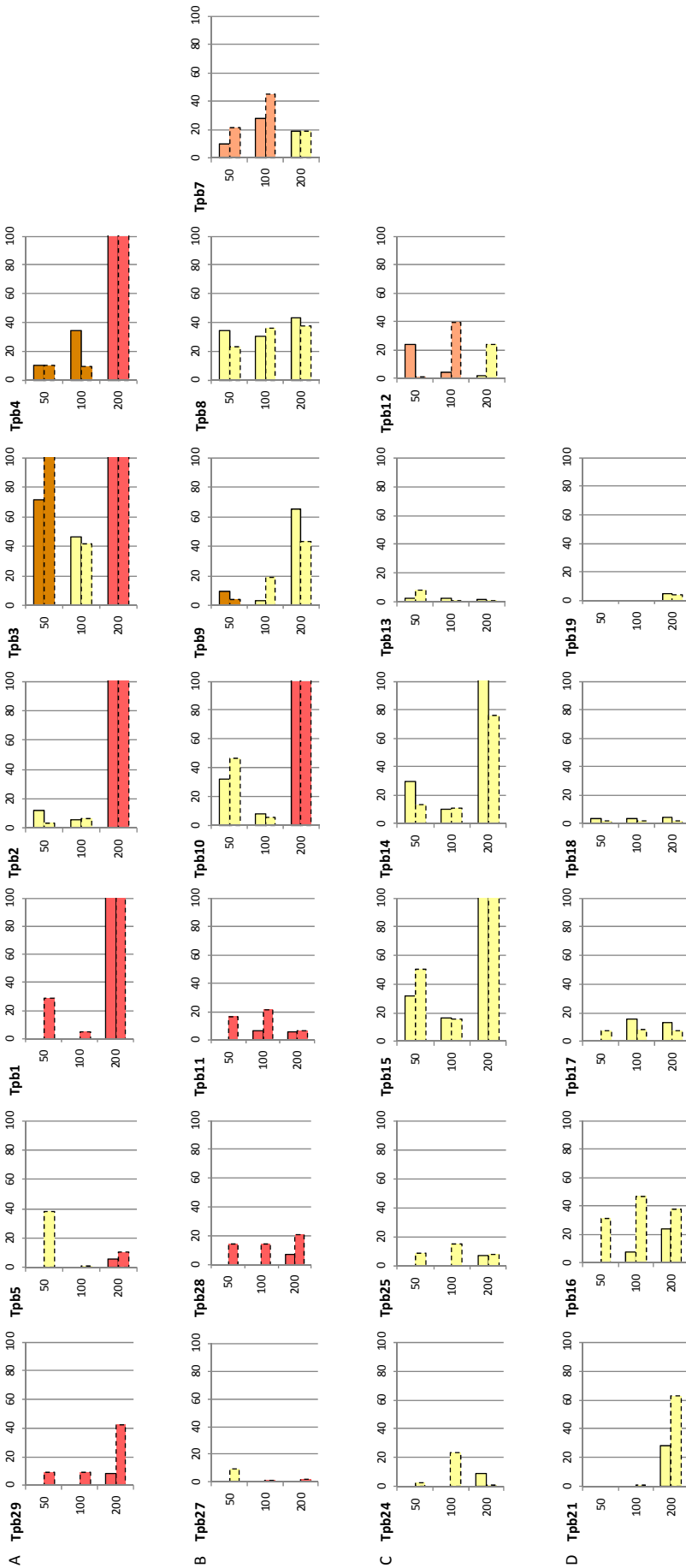
Figuur 3.6. Overzicht van de variatie in P concentratie ($\mu\text{mol/l}$) van het grondwater in september 2014 (dichte rand) en maart 2015 (stippenlijn) in de raaien A-D. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming). Zie bijlage 1 voor de totale tabellen van de grondwaterkwaliteit.

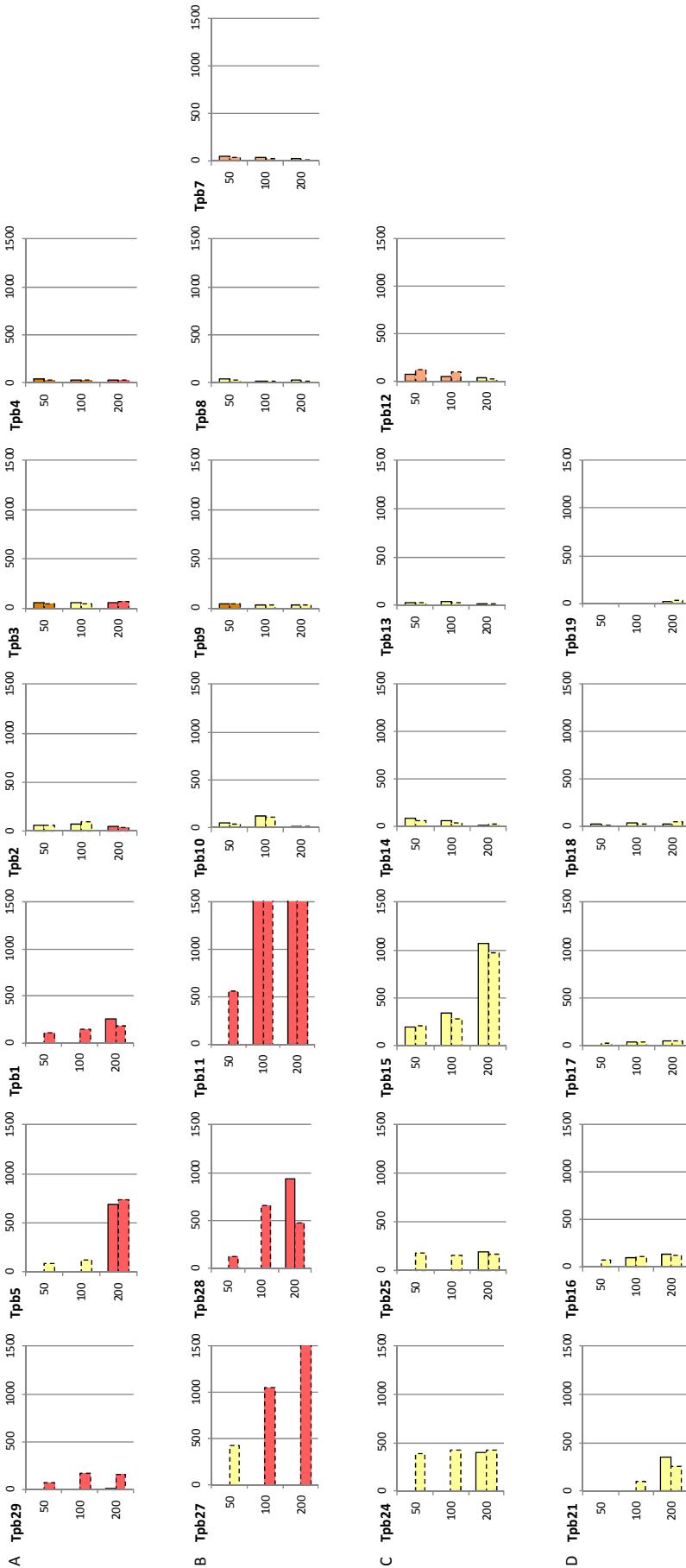
Figuur 3.7. Overzicht van de variatie in NO_3^- concentratie ($\mu\text{mol/l}$) van het grondwater in september 2014 (dichte rand) en maart 2015 (stippenlijn) in de raaien A-D. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming). Zie bijlage 1 voor de totale tabellen van de grondwaterkwaliteit.

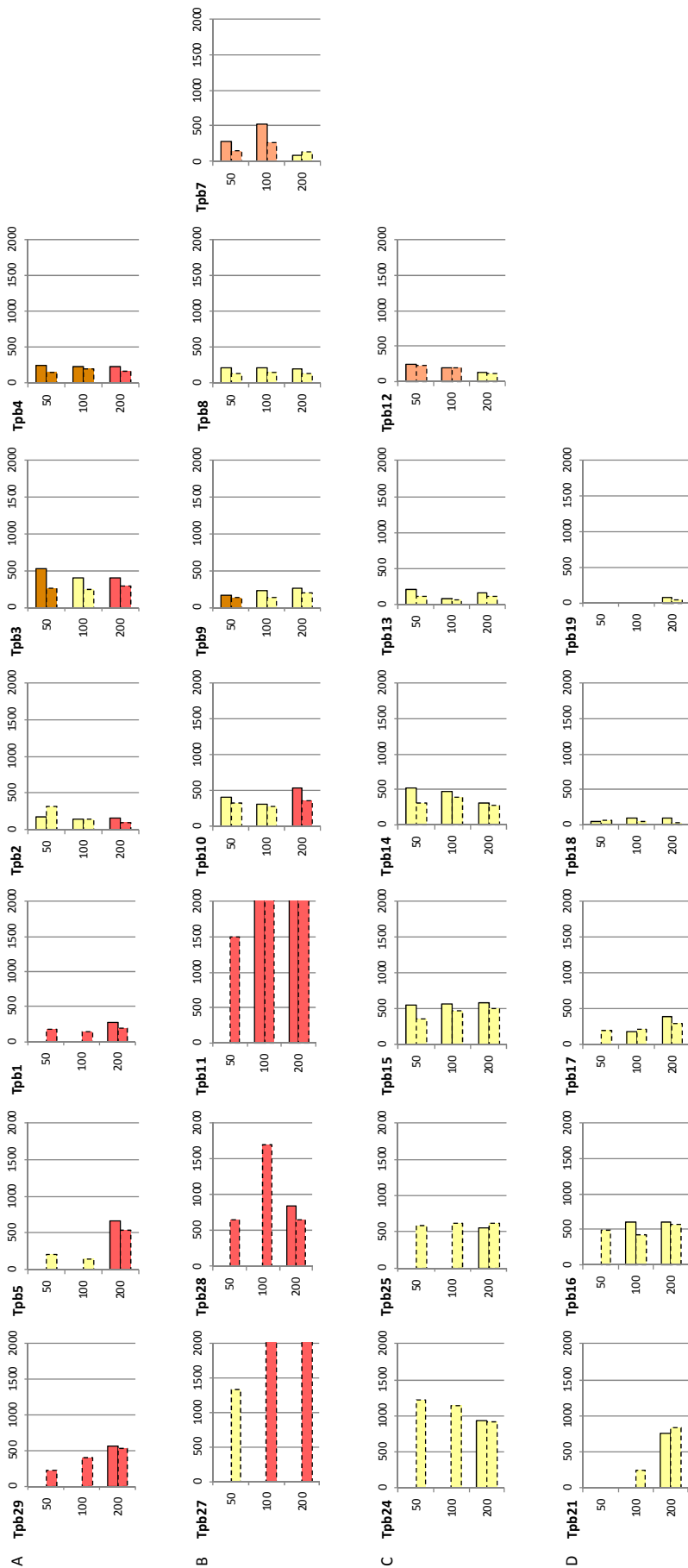
Figuur 3.8. Overzicht van de variatie in NH_4^+ concentratie ($\mu\text{mol/l}$) van het grondwater in september 2014 (dichte rand) en maart 2015 (stippenlijn) in de raaien A-D. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming). Zie bijlage 1 voor de totale tabellen van de grondwaterkwaliteit.

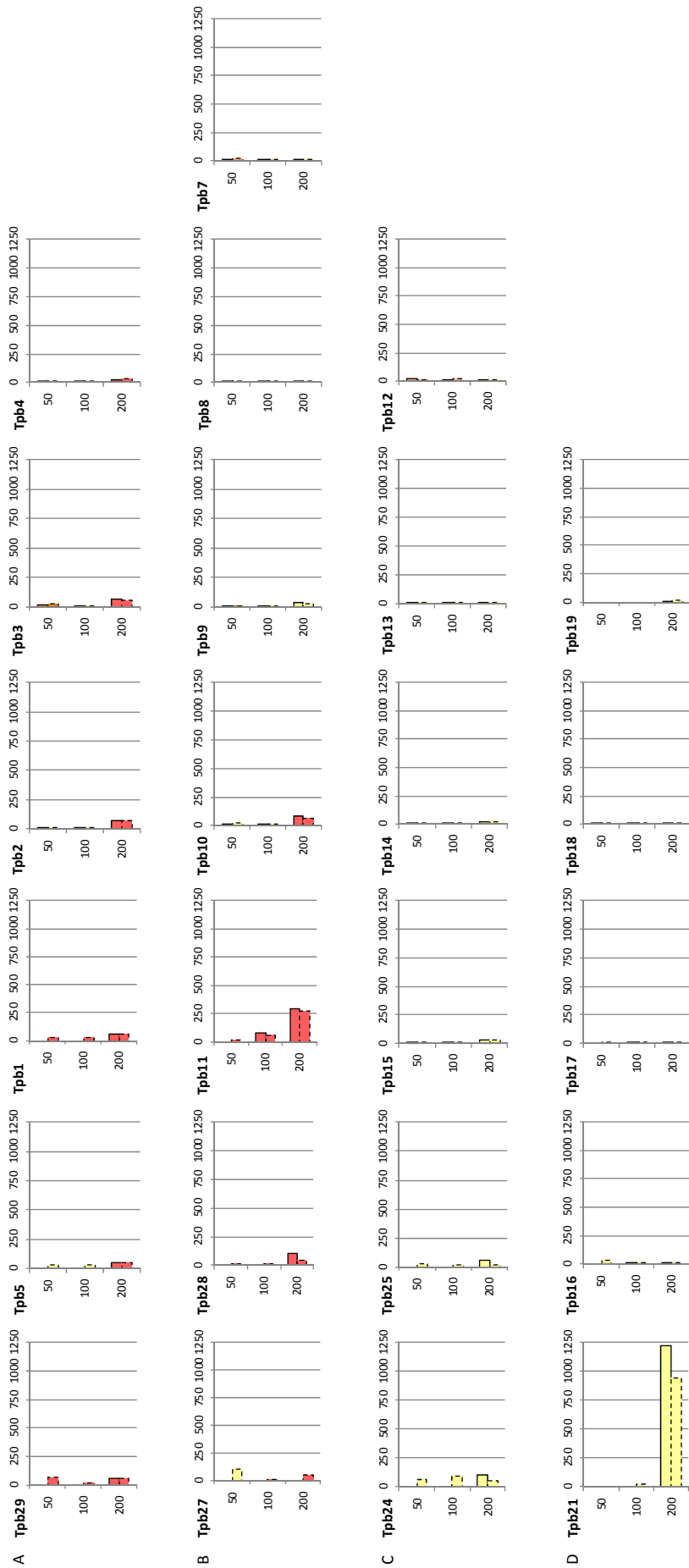
Figuur 3.9. Overzicht van de variatie in $S(SO_4^{2-})$ concentratie ($\mu\text{mol/l}$) van het grondwater in september 2014 (dichte rand) en maart 2015 (stippenlijn) in de raaien A-D. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming). Zie bijlage 1 voor de totale tabellen van de grondwaterkwaliteit.

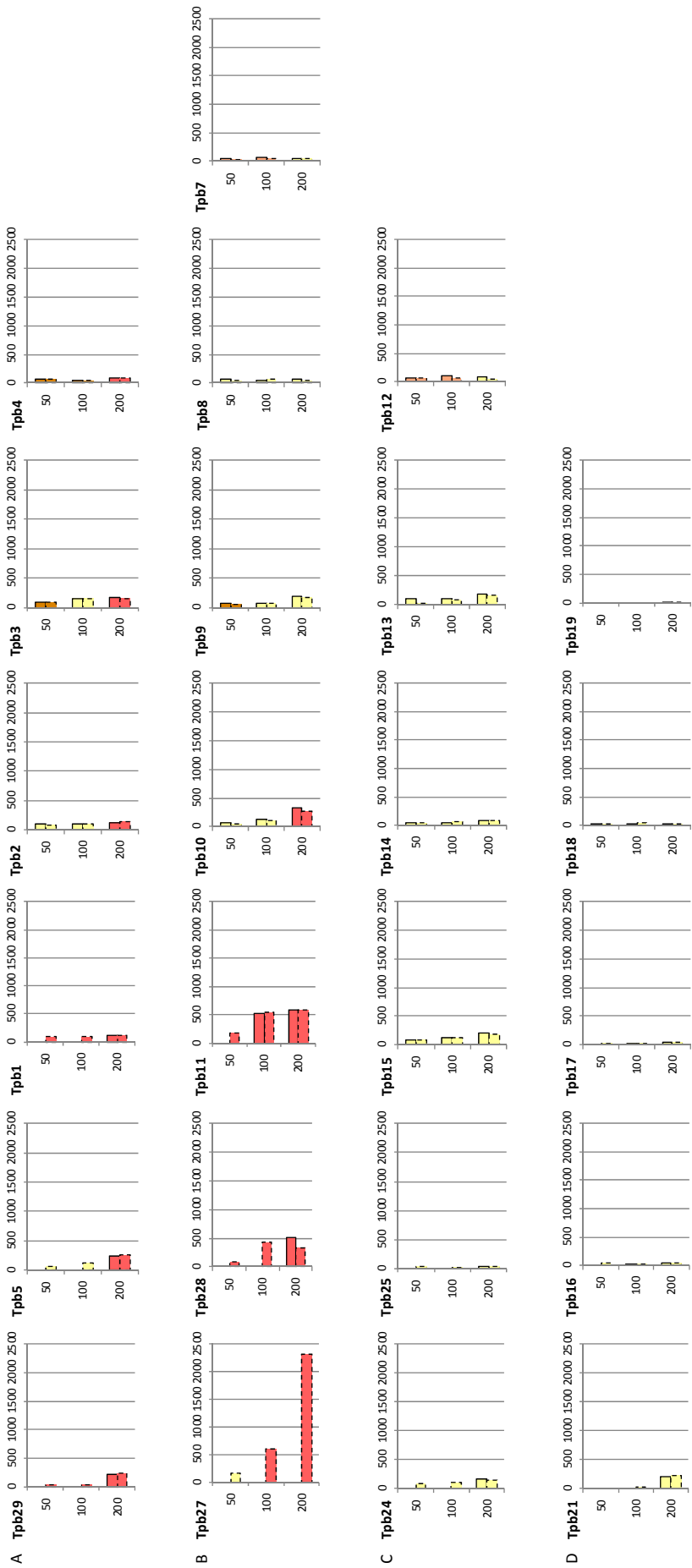
Figuur 3.10. Overzicht van de variatie in Cl concentratie ($\mu\text{mol/l}$) van het grondwater in september 2014 (dichte rand) en maart 2015 (stippenlijn) in de raaien A-D. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming). Zie bijlage 1 voor de totale tabellen van de grondwaterkwaliteit.

Figuur 3.11. Overzicht van de variatie in Mg concentratie ($\mu\text{mol/l}$) van het grondwater in september 2014 (dichte rand) en maart 2015 (stippenlijn) in de raaien A-D. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming). Zie bijlage 1 voor de totale tabellen van de grondwaterkwaliteit.

Figuur 3.12. Overzicht van de variatie in K concentratie ($\mu\text{mol/l}$) van het grondwater in september 2014 (dichte rand) en maart 2015 (stippenlijn) in de raaien A-D. De arcering is indicatief voor de bodemlaag waarin het filter staat (roze = leem/klei, geel = zand, bruin = vast veen, lichtroze = secundaire veenvorming). Zie bijlage 1 voor de totale tabellen van de grondwaterkwaliteit.

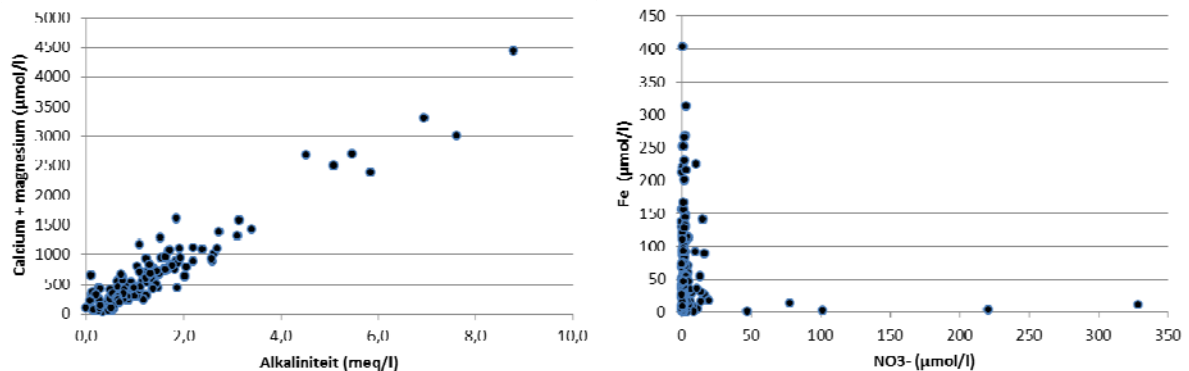

Figuur 3.13. Foto van het ijzerrijke (roestvlekken zichtbaar) keileem. Foto: Mark van Mullekom.

Tabel 3.5. Overzicht van de bodemchemie van het keileem (diepte in centimeters beneden maaiveld) waarbij V = vochtpercentage; MV = massa/volumeverhouding van de bodem in kg/l; OS = percentage organische stof (gloeiverlies); Ols-P = plantenbeschikbaar fosfaat (Olsen-P) in μmol per liter bodem; -t = totaalconcentratie in mmol per liter bodem, -z = concentratie in een NaCl-extractie in $\mu\text{mol/l}$ en BV = indicatieve basenverzadiging in %.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	P-z	NO3-z	NH4-z	BV
8	40-50	keileem	16	1,6	2,5	117	4,0	433	87	248	105	2,5	5,3	169	31184	15	36	102	98
9	60-70	keileem	14	1,6	2,3	123	2,3	300	66	230	73	2,5	5,2	20	30792	12	71	37	100
12	35-45	keileem	15	1,8	2,5	44	2,3	740	76	327	87	2,2	5,1	68	34631	23	24	57	100
13	80-90	keileem	16	1,8	2,4	90	3,4	413	84	321	106	1,3	4,7	165	40488	25	10	51	99
15	60-70	keileem	16	1,7	2,6	88	3,3	567	76	384	107	2,3	5,2	14	33821	0	25	49	100
20	80-100	keileem	13	1,6	1,2	115	4,1	303	68	190	81	2,6	4,6	152	26041	1	8	43	99
25	50-70	keileem	13	1,8	1,5	1	4,9	388	112	276	117	1,4	6,0	9	39071	0	6	268	100
32	50-65	keileem	15	1,8	1,3	19	2,7	572	92	335	125	2,6	4,9	294	42339	0	17	31	99
33	20-30	keileem	19	1,5	2,0	694	8,3	343	71	331	61	3,2	4,7	289	30217	0	63	124	97
33	30-45	keileem	16	1,7	1,6	290	3,6	336	84	266	67	1,2	4,7	108	32034	0	85	275	97
gemiddeld			15	1,7	2,0	158	3,9	440	82	291	93	2,2	5,0	129	34062	8	34	104	99

Figuur 3.14. Correlatie tussen de alkaliniteit en de totaal Ca+Mg concentratie van het grondwater (links) en de correlatie tussen de nitraatconcentratie en de ijzerconcentratie van het grondwater.

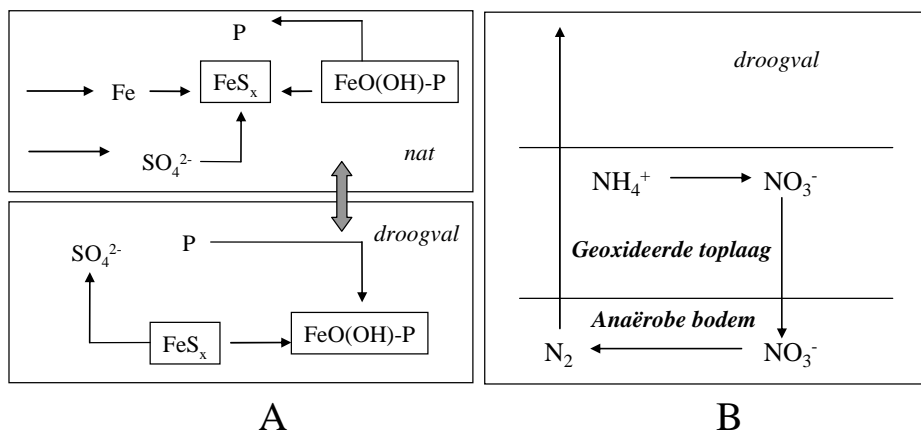
KADER 1. DOORSTROMING EN PEILFLUCTUATIE

Onder permanent natte (reductieve) omstandigheden kan extra P-mobilisatie optreden (interne eutrofiering). IJzerreducerende bacteriën gebruiken onder anaërobe omstandigheden de in de bodem aanwezige ijzer(hydr)oxides om organische stof af te breken. Hierbij wordt ijzer gereduceerd tot Fe^{2+} , waaraan fosfaat minder sterk bindt dan aan de geoxideerde vorm. Hoeveel fosfaat er hierbij vrijkomt, hangt af van de periode en tijdsduur van de inundatie en van de verhouding tussen het aan ijzergebonden fosfaat en het ijzer in het systeem.

Onder anaërobe omstandigheden wordt sulfaat omgezet in sulfide (rotte-eierengeur). Sulfide is toxisch, maar wordt onder ijzerrijke omstandigheden gebonden aan ijzer (pyrietvorming). Het sulfide is dan niet meer giftig. Dit proces kan echter wel leiden tot het vrijkomen van extra fosfaat, omdat sulfide fosfaat van het ijzer kan verdringen, als er geen overmaat van ijzer in de bodem aanwezig is. Daarnaast kan ammonium zich in stagnante situaties in de bodem ophopen, omdat het onder anaërobe omstandigheden niet omgezet kan worden in nitraat.

Als het grondwater niet wordt opgestuwd/vastgehouden maar kan doorstromen, kan een teveel aan ammonium worden afgevoerd, doordat basen (Ca en Mg) ammonium van het bindingscomplex verdringen. Ook kan er met het grondwater ijzer aangevoerd worden, wat een positief effect heeft op de binding van fosfaat. Als er veel nitraat wordt meegevoerd met het grondwater, uit bijvoorbeeld landbouwpercelen in het gebied, kan dit ervoor zorgen dat ijzer- en sulfaatreductie niet meer op kunnen treden, omdat nitraat als een redoxbuffer werkt. Pyriet wordt door nitraat geoxideerd, waarbij verzuring optreedt en sulfaat vrijkomt.

Periodieke droogval in de zomermaanden kan zorgen voor een lagere beschikbaarheid van nutriënten. Droogval in de zomer is tevens belangrijk omdat het vrijkomen van fosfaat onder natte omstandigheden sneller gaat bij hoge (zomer)temperaturen dan bij lagere (winter)temperaturen. Afhankelijk van de ijzer- en fosfaatconcentratie in de bodem kan enkele weken droogval per jaar al genoeg zijn om ervoor te zorgen dat er niet te veel fosfaat vrijkomt.

Figuur. Schematisch overzicht van de biogeochemische processen die optreden wanneer sprake is van doorstroming gevolgd door tijdelijke droogval (Smolders et al., 2009).

4. Referentielocaties

4.1. Locatie R1 - R2 (deelgebied 2: zuidelijke schraallandrelict)

De vegetatieopnames die zijn gemaakt op de referentielocaties worden weergegeven in bijlage 2. Zie figuur 4.1 en 4.2 voor foto's van de referentielocaties R1 en R2 en een beknopte typering.

Figuur 4.1. Foto van referentielocatie 1. Deze locatie is verzuurd na de plagwerkzaamheden. In 2002 (opname Loeki van Tweel) stond hier nog Gevlekte orchis en Liggende vleugeltjesbloem. Rond 2000 hebben aangrenzend plagwerkzaamheden plaatsgevonden en is bos verwijderd. Dit lijkt de oorzaak van de verzuring (afname grondwaterinvloed in het maaiveld). Foto's: Mark van Mullekom.

Figuur 4.2. Foto van referentielocatie 2: de rond 2000 geplagde zure randzone met volop Veenmosgroei. In de plagzone ten westen van R1 groeit Moeraswolfsklauw en Ronde zonnedauw (foto rechts). Foto's: Mark van Mullekom.

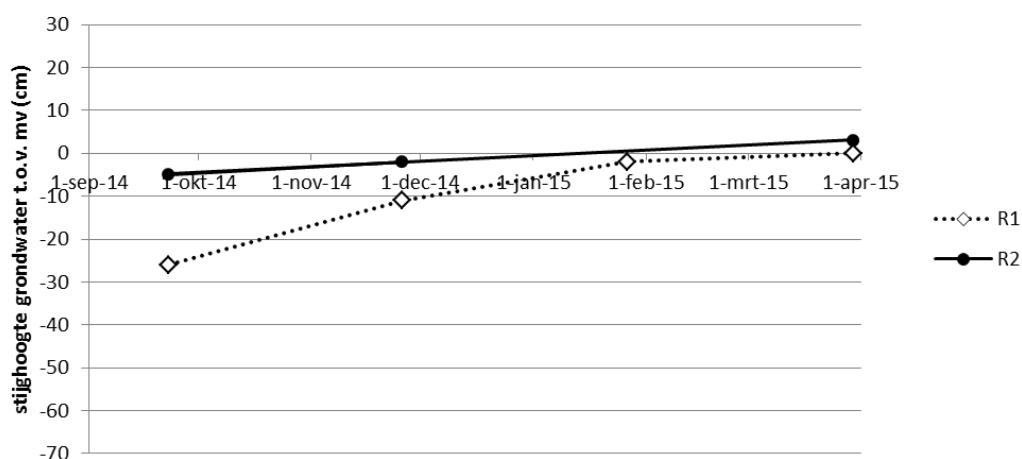
Tabel 4.1. Overzicht van de bodemchemie op de referentielocaties R1 en R2 (diepte in centimeters beneden maaiveld) waarbij V = vochtpercentage; MV = massa/volumeverhouding van de bodem in kg droge bodem/l; OS = percentage organische stof (gloeiverlies); Ols-P = plantenbeschikbaar fosfaat (Olsen-P) in μmol per liter bodem; -t = totaalconcentratie in mmol per liter bodem, -z = concentratie in een NaCl-extractie in $\mu\text{mol/l}$ bodem; -w = concentratie in een waterextractie in $\mu\text{mol/l}$ bodem en BV = indicatieve basenverzadiging in %. De arcering hoort bij de volgende klassen (van zuur naar gebufferd):

Ca-t	<5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	>30
pH-z	3,0-3,5	3,6-4,0	4,1-4,5	-	4,5-5,0	5,1-5,5	5,5-6,0
Ca-z	<2000	2000-5000	5000-8000	-	8000-10000	10000-15000	>15000
Al/Ca	>1	0,5-1,0	0,2-0,5	0,1-0,2	0,05-0,1	<0,05	
BV	<20	21-40	41-60	61-80	81-90	>90	

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	Mg-z	P-z	NH4-z	NO3-w	BV
R1	0-10	venig/organisch	76	0,2	68	361	4,3	33	12,1	34,6	1,8	3,4	414	3889	0,11	345	1,7	157	5,9	67
	10-20	venig/organisch/zandig	49	0,7	20	378	3,1	39	10,0	21,9	1,5	3,4	1132	5903	0,19	345	2,4	239	8,7	66
	20-40	zwart/grijs zand	18	1,5	2	106	0,8	31	4,4	6,4	2,8	3,8	633	2317	0,27	133	1,8	131	13,1	48
	40-60	rood/bruin hard zand	18	1,5	3	203	2,3	173	16,5	22,5	8,5	4,6	213	7409	0,03	413	0,0	66	16,7	96
R2	0-10	venig/organisch	28	1,3	5	225	1,4	27	11,7	12,1	2,0	4,5	157	4319	0,04	356	0,6	69	10,2	75
	10-20	zwart/grijs zand	18	1,6	1	49	0,8	22	8,1	7,8	2,3	4,7	84	4033	0,02	312	2,0	67	7,9	86
	20-40	zwart/grijs zand	18	1,6	1	33	0,7	35	9,1	5,3	3,6	4,7	135	6029	0,02	408	0,5	57	22,5	96
	40-60	rood/bruin zand	19	1,5	2	412	2,2	107	18,3	16,1	5,2	4,9	90	8033	0,01	646	0,4	76	25,1	96

Tabel 4.2. Overzicht van de grondwaterkwaliteit op de referentielocaties in de peilbuizen met het filter op 50 en 100 cm-mv in September 2014 en maart 2015. Het EGV wordt weergegeven in $\mu\text{S/cm}$, de alkaliniteit in meq/l en de overige concentraties in $\mu\text{mol/l}$.

Nr	Diepte	Maand	pH	Alk	EGV	CO ₂	HCO ₃ ⁻	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO ₃ ⁻	NH ₄ ⁺	Na ⁺	K ⁺	Cl ⁻
R1	50	sep'14	5,8	0,8	71	2272	556	86,2	254	11,5	41,7	1,0	28	157	4,7	9,1	274	11	155
		mrt'15	5,2	0,3	30	1373	100	68,9	93	58,9	6,8	0,7	14	69	1,1	2,7	139	9	87
	100	sep'14	5,8	0,9	65	1828	445	756,1	357	83,8	62,5	8,3	51	248	1,8	11,9	261	6	146
		mrt'15	6,1	1,4	127	2941	1454	165,5	496	88,6	101,2	4,5	19	177	16,5	81,2	232	14	118
R2	50	sep'14	5,3	0,7	77	4023	338	144,0	384	129,4	53,7	1,4	47	228	2,2	3,4	207	6	207
		mrt'15	5,2	0,5	40	2515	184	74,2	179	55,8	20,8	0,9	18	108	1,4	3,0	113	9	70
	100	sep'14	6,0	1,5	193	3627	1481	284,2	588	156,2	99,0	25,6	24	270	1,2	34,3	229	14	142
		mrt'15	6,1	1,1	116	2317	1241	24,7	460	90,4	70,0	7,9	14	188	1,1	13,8	177	11	61

Figuur 4.3. Overzicht van de stijghoogtes van het grondwater (filter peilbuis op 100 cm-mv) op de referentielocaties R1 en R2. Op basis van stijghoogteverschillen ten opzichte van de ondiepe buis kan worden afgeleid in hoeverre sprake is van kwel of infiltratie (kwantitatieve hydrochemie Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar).

Op referentielocatie 1 zijn doelsoorten als Gevlekte orchis en Liggende vleugeltjesbloem na de plagwerkzaamheden rondom deze locatie rond 2000 verdwenen. In juni 2015 zijn soorten aangetroffen als Dophei, Struikhei, Pijpenstrootje, Kleine en Ronde zonedauw, Tormentil en Klokjesgentiaan (één exemplaar). Er is beperkte informatie beschikbaar over de stijghoogte van het grondwater (tussen 23 september 2014 en 30 maart 2015, figuur 4.3). De stijghoogte van het (opbollende) grondwater is pas vanaf december 0-10 cm-mv. Mogelijk is de kweldruk in het najaar te laag als gevolg van de plagwerkzaamheden rondom deze referentielocatie. Hierdoor komt het zwak gebufferde grondwater in de winterperiode (alkaliniteit 0,3-1,4 meq/l, 100-500 $\mu\text{mol/l}$ Ca) wel in het maaiveld en de wortelzone, maar het water is zwak gebufferd, met relatief lage calcium- en ook bicarbonaatconcentraties. Deze periode is waarschijnlijk te kort om voor voldoende aanrijking met basen te kunnen zorgen. Het is niet bekend in welk maand het grondwater wegzakt uit het maaiveld.

Op 40-60 cm-mv is de bodem matig gebufferd (tot-Ca 16,5 mmol/l, pH-z 4,6, Ca-z 7409 $\mu\text{mol/l}$ en Al/Ca 0,03). Op 20-40 cm is de bodem kalkarm en zuur (tot-Ca 4,4 mmol/l, pH-z 3,8, Ca-z 2317 $\mu\text{mol/l}$ en Al/Ca 0,27). De toplaag is eveneens relatief zuur (tot-Ca 10-12 mmol/l, pH-z 3,4, Ca-z $\pm 3900-5900$ $\mu\text{mol/l}$ en Al/Ca 0,11-0,19) maar nog net voldoende zwak gebufferd zodat Tormentil en Klokjesgentiaan kunnen voorkomen. Bij verdergaande verzuring is het de verwachting dat deze soorten verdwijnen. Mogelijk heeft in het verleden gedurende een langere periode aanrijking met basenrijk grondwater plaatsgevonden waardoor de concentratie uitwisselbaar calcium hoger was en de Al/Ca-ratio lager waardoor soorten als Gevlekte orchis en Liggende vleugeltjesbloem konden voorkomen. De maaiveldverlaging als gevolg van de plagwerkzaamheden (bos verwijderd) zou ervoor hebben kunnen gezorgd dat de grondwaterinvloed in het maaiveld is afgenomen (drainerende werking) en/of verdunning van grondwater door regenwater is toegenomen (door boskap) waardoor de verzuring op deze plek toeneemt.

Opvallend is daarnaast dat in de toplaag relatief veel ammonium wordt gemeten (157-239 $\mu\text{mol/l}$) ten opzichte van nitraat (6-9 $\mu\text{mol/l}$). Echter, ook op de goed ontwikkelde referentielocaties R3-R5 wordt meer ammonium gemeten (± 130 $\mu\text{mol/l}$) ten opzichte van nitraat (± 20 $\mu\text{mol/l}$), maar hier zijn de ammoniumconcentraties lager en is de NH_4/NO_3 ratio lager. Onder zure omstandigheden kan ammonium toxisch zijn en tot een gebrekkige opname van kationen (Mg, K) leiden. De gemeten ammoniumconcentraties zijn echter niet verontrustend hoog in vergelijking met metingen van De Graaf et al. (2009) in natte heiden en blauwgraslanden

Op referentielocatie 2 treedt massale veenmosontwikkeling op. Het CO_2 rijke grondwater ($\pm 2500-4000$ $\mu\text{mol/l}$) is daar zeer geschikt voor, en daarnaast is deze locatie ook veel natter dan locatie 1 (figuur 4.3). Het EGV van het freatische grondwater in de peilbuis op 100 cm-mv bedraagt 116-193 $\mu\text{S/cm}$ en is daarmee hoger dan het water in de peilbuis met het filter op 50-mv. Het EGV in de peilbuis op 50 cm-mv is slechts 30-71 $\mu\text{S/cm}$ (EGV regenwater circa 35 $\mu\text{S/cm}$). Dit duidt op de aanwezigheid van een regenwaterlens/verdunning door regenwater. In de droge zomerperiode (september 2014) vindt minder verdunning met regenwater plaats en is het freatische grondwater zwak gebufferd (alkaliniteit 1,1-1,5 meq/l). Dit verklaart mogelijk de aanwezigheid van Veldrus. Door de plagwerkzaamheden is een dus een soort van 'badkuip' gecreëerd, waardoor het freatische grondwater in de natte wintermaanden in sterke mate wordt verdund met regenwater en regenwater kan accumuleren op het maaiveld. Waarschijnlijk is door de demping van een afvoersloot (op de grens met deelgebied 3) de verzuring versterkt
Herstelmaatregelen voor referentielocatie R1 en R2 kunnen zijn:

- Het verbeteren van de afvoer van neerslagwater (R2) en het verhogen van de kweldruk (R1+R2);
- Het plaggen/verwijderen van veenmos in de laagte (o.a. R2) is een optie, mits er in geen permanent natte-vochtige omstandigheden ontstaan (er is droogval van de toplaag in de zomer vereist). Onder de heersende CO₂-rijke omstandigheden zal anders opnieuw veenmosontwikkeling optreden.

4.2. Locatie R3 - R6 (deelgebied 4: grote schraalland)

De vegetatieopnames op de referentielocaties worden weergegeven in bijlage 2. Zie figuur 4.4 en 4.7 voor foto's van de referentielocaties R3, R4, R5 en R6 en een beknopte typering.

Figuur 4.4. Foto van referentielocatie 3: deze locatie is zeer goed ontwikkeld met soorten als Blauwe zegge (foto), Heidekartelblad, Klokjesgentiaan, Blauwe knoop, Gevlekte orchis (foto), Welriekende nachtorchis (foto), Liggende vleugeltjesbloem en Vlozegge (foto rechts, eerste waarneming 5 juli 2015!). Foto's: Mark van Mullekom.

Figuur 4.5. Foto van referentielocatie 4: deze locatie is zeer goed ontwikkeld met soorten als Blauwe zegge (foto), Heidekartelblad, Klokjesgentiaan, Blauwe knoop, Gevlekte orchis (foto), en Liggende vleugeltjesbloem. In vergelijking met locatie 3 ontbreken Vlozegge en Welriekende nachtorchis. Foto: Mark van Mullekom.

Figuur 4.6. Foto van referentielocatie 5: op deze locatie is Blauwe zegge dominant (foto). Tevens is Klokjesgentiaan waargenomen. In de directe omgeving (net buiten de plot) stond Heidekartelblad (foto rechts). Foto's: Mark van Mullekom.

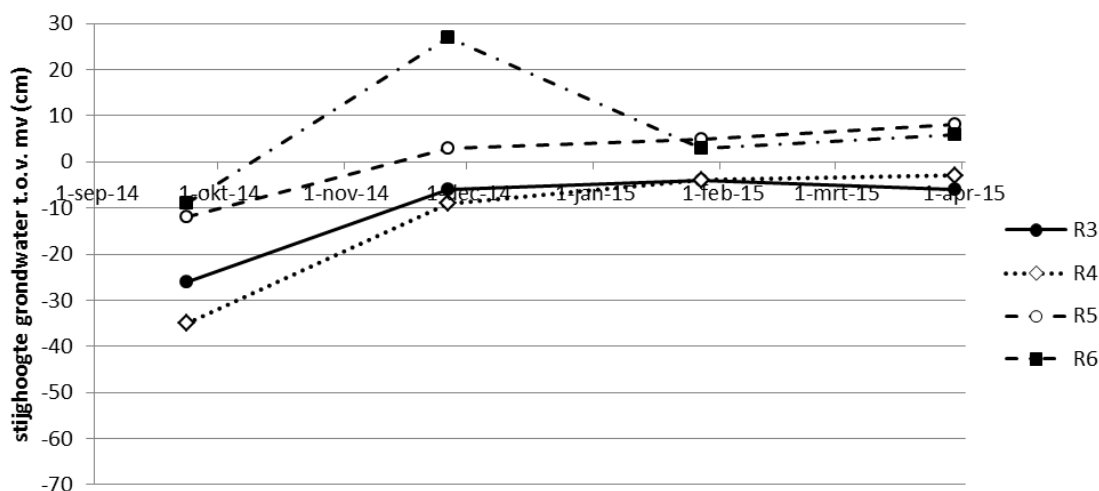
Figuur 4.7. Foto van referentielocatie 6: op deze locatie treed massale veenmosontwikkeling op. Daarnaast groeit er onder andere Dopheide en Eenarig wollegras. Foto: Mark van Mullekom.

Tabel 4.3. Overzicht van de bodemchemie op de referentielocaties R3-R6 (diepte in centimeters beneden maaiveld) waarbij V = vochtpercentage; MV = massa/volumeverhouding van de bodem in kg droge bodem/l; OS = percentage organische stof (gloeiverlies); Ols-P = plantenbeschikbaar fosfaat (Olsen-P) in μmol per liter bodem; -t = totaalconcentratie in mmol per liter bodem, -z = concentratie in een NaCl-extractie in $\mu\text{mol/l}$ bodem; -w = concentratie in een waterextractie in $\mu\text{mol/l}$ bodem en BV = indicatieve basenverzadiging in %. Zie tabel 4.1 voor de arcering van de verschillende klassen.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	Mg-z	P-z	NH4-z	NO3-w	BV
R3	0-10	venig/organisch	48	0,6	16	339	2,7	28	21,6	20,2	2,4	4,2	175	8061	0,02	547	0,5	132	19,8	93
	10-20	grijs/zwart zand	22	1,3	3	118	1,0	21	8,7	4,9	1,2	4,2	143	5823	0,02	296	1,5	129	12,3	92
	20-40	grijs/zwart zand	21	1,6	4	243	2,7	151	15,1	14,6	6,6	4,5	369	7489	0,05	318	1,2	103	4,2	85
	40-60	bruinrood zand	18	1,5	2	633	3,5	142	17,9	17,3	5,4	4,8	79	8260	0,01	762	0,1	67	6,0	99
R4	0-10	venig/organisch	75	0,2	67	297	2,8	15	16,9	14,9	1,2	3,7	118	10730	0,01	589	0,6	73	11,1	88
	10-20	venig/organisch	58	0,5	29	219	3,2	42	54,2	29,8	1,3	3,8	215	17190	0,01	586	0,8	174	30,6	95
	20-40	grijs/zwart zand	17	1,5	1	29	0,6	14	13,6	3,5	2,3	4,4	67	5047	0,01	207	1,5	9	2,9	98
	40-60	bruin/rood zand	17	1,6	2	180	2,0	118	33,2	23,8	7,7	5,1	37	10526	0,00	1005	0,8	36	5,1	100
R5	0-10	venig/organisch	74	0,3	67	245	3,9	29	18,7	15,0	1,6	3,5	392	11449	0,03	1969	1,2	145	4,4	86
	10-20	venig/organisch/zandig	30	1,1	13	115	1,6	38	28,4	13,2	1,5	3,6	515	16097	0,03	2280	2,8	86	25,0	89
	20-40	zwart zand	25	1,3	7	97	1,3	65	23,3	9,1	2,7	4,6	240	15212	0,02	2725	1,0	91	1,7	92
	40-60	rood/bruin zand	17	1,6	2	176	1,3	90	13,5	10,5	5,7	3,2	96	6214	0,02	1154	0,7	59	6,1	83
R6	0-10	veen	81	0,2	82	290	2,8	15	15,7	6,5	1,1	3,2	318	7458	0,04	2445	10,0	182	3,7	61
	10-20	veen	80	0,2	91	165	1,5	13	20,8	7,4	0,3	3,3	199	11756	0,02	3994	16,4	86	7,7	74
	20-40	veen	80	0,2	94	92	1,3	10	22,6	8,1	0,2	3,3	121	12054	0,01	4326	17,6	60	1,2	75
	40-60	zwart+rood/bruin zand	23	1,4	5	146	2,5	120	17,6	9,6	5,5	3,9	520	9912	0,05	2222	1,0	45	7,6	82

Tabel 4.4. Overzicht van de grondwaterkwaliteit op de referentielocaties in de peilbuizen met het filter op 50 en 100 cm-mv in September 2014 en maart 2015. Het EGV wordt weergegeven in $\mu\text{S}/\text{cm}$, de alkaliniteit in meq/l en de overige concentraties in $\mu\text{mol}/\text{l}$.

Nr	Diepte	Maand	pH	Alk	EGV	CO ₂	HCO ₃ ⁻	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO ₃ ⁻	NH ₄ ⁺	Na ⁺	K ⁺	Cl ⁻
R3	50	sep'14	6,3	1,7	155	1825	1550	164,9	661	23,0	81,2	1,4	39	148	0,7	0,1	232	5	157
		mrt'15	5,9	1,3	119	3349	1233	38,9	504	31,8	54,4	0,7	16	78	1,1	3,9	178	10	79
	100	sep'14	6,0	1,6	144	2882	1318	104,7	639	48,8	89,9	1,9	30	165	0,9	8,5	197	4	154
		mrt'15	6,2	1,7	172	3075	1896	24,5	722	76,0	106,9	1,0	21	142	0,7	10,3	146	10	64
R4	50	sep'14	6,5	2,4	209	1591	1984	31,9	961	14,8	132,4	0,9	66	195	1,1	3,5	160	6	113
		mrt'15	6,0	1,2	126	2816	1302	38,1	635	42,1	73,7	0,6	53	93	1,2	1,5	107	9	50
	100	sep'14	6,0	1,0	160	3227	1482	38,2	684	25,5	125,3	1,4	60	171	1,1	6,8	168	4	114
		mrt'15	6,0	1,3	107	2529	1064	24,0	468	25,1	86,1	0,6	34	97	16,5	6,0	104	9	41
R5	50	sep'14	6,2	2,7	282	3742	2637	32,1	1185	9,7	197,0	0,7	130	275	1,2	5,5	317	15	218
		mrt'15	6,2	1,7	195	2523	1563	61,0	902	41,2	158,1	0,7	96	188	0,8	1,4	251	9	121
	100	sep'14	5,8	1,2	135	3973	1057	63,5	489	41,7	116,6	0,9	55	224	1,0	9,6	299	5	219
		mrt'15	5,9	1,2	128	3096	1099	51,4	439	68,6	118,8	0,8	39	190	1,4	6,1	283	9	153
R6	50	sep'14	6,1	1,9	193	2309	1257	88,3	943	23,5	153,8	2,2	104	334	2,2	4,5	342	10	313
		mrt'15	5,4	0,7	107	2531	273	85,8	484	200,7	105,3	1,3	87	191	2,1	2,5	298	10	223
	100	sep'14	5,5	1,0	99	4597	636	86,8	348	17,2	88,8	1,3	50	313	2,2	3,6	333	5	226
		mrt'15	5,9	1,3	123	3585	1193	50,0	445	70,9	90,8	1,2	34	235	1,4	53,6	209	10	96

Figuur 4.8. Overzicht van de stijghoogtes van het grondwater (filter peilbuis op 100 cm-mv) op de referentielocatie R3-R6. Op basis van stijghoogteverschillen ten opzichte van de ondiepe buis kan worden afgeleid in hoeverre sprake is van kwel of infiltratie (kwantitatieve hydrochemie EcohydrologischAdviesbureau Bell Hullenaar).

Op de zeer goed ontwikkelde locaties R3 (o.a. Welriekende nachtorchis, Gevlekte orchis, Klokjesgentiaan, Blauwe knoop, Blauwe zegge, Zwarte zegge, Vlozegge, Heidekartelblad en Liggende vleugeltjesbloem) en R4 (o.a. Gevlekte orchis, Klokjesgentiaan, Blauwe knoop, Blauwe zegge, Pilzegge, Veldrus, Heidekartelblad en Liggende vleugeltjesbloem) ligt de grondwaterstand circa half oktober, begin november aan maaiveld (± 10 -15 cm-mv) en is eind maart 2015 nog steeds < 10 cm-mv. Het grondwater is gebufferd met een alkaliniteit van circa 1,2-1,7 meq/l en circa 500-700 $\mu\text{mol}/\text{l}$ calcium. Het EGV is ± 110 -210 $\mu\text{S}/\text{cm}$. Op deze manier kunnen, bij voldoende afvoer van neerslagwater, gedurende een lange periode (minimaal 5 maanden, de stijghoogtes na 30/31 maart zijn niet bekend) bufferstoffen geleverd aan de toplaag van de bodem/ de wortelzone van de planten. Aanvullende porievochtmetingen kunnen uitwijzen of het gebufferde grondwater in de wortelzone komt.

Op locatie 3 zit de buffering vooral in de toplaag van 10 cm (Ca-t 21,6 mmol/l, Ca-z 8061 $\mu\text{mol/l}$). Op 10-40 cm-mv is de bodem relatief arm aan calcium (Ca-t 9-15 mmol/l, Ca-z 5823-7489 $\mu\text{mol/l}$). De basenverzadiging is echter groter dan 80% en de Al/Ca ratio $<0,1$. Dat is positief. Het is voor deze locatie duidelijk van belang dat er gedurende een lange periode gebufferd grondwater in de toplaag komt voor de aanrijking met basen. Wanneer deze aanrijking wegvalt wordt de bodem op (korte) termijn kwetsbaar voor verzuring. Dieper in de bodem (40-60 cm-mv) is de bodem wat meer gebufferd (Ca-t 17,9 mmol/l, Ca-z 8260 $\mu\text{mol/l}$).

Op locatie 4 is de toplaag van 10 cm gebufferd met 16,9 mmol/l Ca-t en 10730 $\mu\text{mol/l}$ Ca-z. Echter, op 10-20 cm-mv (wortelzone planten) is een sterk gebufferde bodemlaag aanwezig (Ca-t 54,2 mmol/l, Ca-z 17190 $\mu\text{mol/l}$). Dit, in combinatie met de aanrijking met baserijk grondwater, is positief voor de ontwikkeling van het heischraal grasland/blauwgrasland.

Locatie 5 is minder soortenrijk (o.a. Blauwe zegge, Pijpestrootje, Kleine zonnedauw, Veenpluis, Klokjesgentiaan, Bruine snavelbies) maar lijkt bodemchemisch op locatie 4 en heeft daarmee dezelfde potentie. De stijghoogte van het grondwater is zelfs hoger in vergelijking met locatie 3 en 4. Het grondwater is gebufferd met een alkaliniteit van circa 1,2-2,7 meq/l en circa 400-1000 $\mu\text{mol/l}$ calcium. Het ondiepe grondwater (50 cm-mv) is meer gebufferd dan het grondwater op 100 cm-mv. Hier wordt het grondwater dus verder aangerijkt met basen in de ondiepe bodem. Dit laat zien dat de lokale bodemeigenschappen (mate van buffering) een belangrijke rol spelen en dat de buffering slechts ten dele wordt bepaald door de mate van grondwaterinvloed. Het EGV van het grondwater is $\pm 130-280 \mu\text{S/cm}$. Op deze locaties zouden dezelfde soorten tot ontwikkeling moeten kunnen komen als op locatie 3.

Locatie 6 is een soortenarme locatie die wordt gedomineerd door Waterveenmos en waar verder o.a. Dophei, Kleine Zonnedauw, Veenpluis, Bruine snavelbies en Eenarig wollegras voorkomen. De stijghoogtes van het gebufferde grondwater (alkaliniteit 0,7-1,9 meq/l, Ca-t 350-940 $\mu\text{mol/l}$) zijn op deze locatie echter het hoogst. De vegetatie duidt echter op zure condities aan maaiveld. Stagnatie van regenwater op een gebufferde bodem (Ca-t 16 mmol/l en Ca-z 7500 $\mu\text{mol/l}$) is ideaal voor veenmosontwikkeling omdat er veel CO_2 beschikbaar komt. Het grondwater op 100 cm-mv is zeer rijk aan CO_2 (3600-4600 $\mu\text{mol/l}$). Het veen op 0-40 cm-mv (toplaag van 5 cm intact veenmos is niet bemonsterd) is redelijk gebufferd (Ca-t 16-23 mmol/l en Ca-z 7500-12000 $\mu\text{mol/l}$). Het zand op 40-60 cm-mv is in principe zelfs geschikt voor de ontwikkeling van een soortenrijk vochtig tot nat schraalland.

De metingen laten zien dat de verzuring van de toplaag van de bodem hier leidt tot een vegetatieontwikkeling die volledig afwijkt van de ontwikkeling die we zien op locatie 3. De buffering en nutriëntenrijkdom van de bovenste 10cm van de bodems zijn vergelijkbaar. Op locatie 6 bestaat de toplaag van de bodem echter uit veen. Op de veenbodem kan gemakkelijk regenwater accumuleren terwijl de invloed van gebufferd grondwater juist minder is waardoor het toplaagje van de bodem gemakkelijk kan verzuren waardoor veenmosgroei mogelijk wordt. Veenmossen verzuren hun milieu waardoor de verzuring verder toeneemt in de tijd wanneer veenmosgroei eenmaal op gang komt.

Op de locaties R3-R5 is in de toplaag de basenverzadiging overall $>80\%$ en de Al/Ca ratio $<0,1$. De concentratie uitwisselbaar calcium bedraagt $>8000-10000 \mu\text{mol/l}$. De Graaf et al (2009) meten in goed ontwikkelde natte heiden een mediane concentratie van 892 $\mu\text{mol/l}$ (174-8401: 10-90 percentiel) uitwisselbaar calcium (Ca-z) en in blauwgraslanden 26721 $\mu\text{mol/l}$ (12501-64262). In de

goed ontwikkelde vochtige tot natte schraallanden in het Aamsveen (R3, R4, R5) wordt een concentratie uitwisselbaar calcium van circa 8000-12000 $\mu\text{mol/l}$ gemeten (het is niet bekend of dit in het verleden hoger was). Dit bevestigt het beeld dat het vegetatietype zich op de overgang bevindt tussen een goed gebufferd heischraal grasland en/of een zwak gebufferd blauwgrasland.

4.3. Locatie R7 - R10 (deelgebied 10: noordelijke schraalland)

De vegetatieopnames op de referentielocaties R7-R10 worden weergegeven in bijlage 2. Zie figuur 4.9 en 4.12 voor foto's van de referentielocaties R7, R8, R9 en R10 en een beknopte typering.

Figuur 4.9. Foto van referentielocatie 7: deze locatie is zeer goed ontwikkeld met soorten als Gevlekte orchis (foto), Welriekende nachtorchis, Blauwe knoop en Sterzegge (foto rechts). Foto's: Mark van Mullekom.

Figuur 4.10. Foto van referentielocatie 8: deze locatie is goed ontwikkeld met soorten als Blauwe zegge, Kloksesgentiaan, Dopheide en Blauwe knoop (beiden op foto rechts). Foto's: Mark van Mullekom.

Figuur 4.11. Foto van referentielocatie 9 op de rand van een relatief zure geplagde zone waar CO₂ rijke kwel uittreedt. Foto's: Mark van Mullekom.

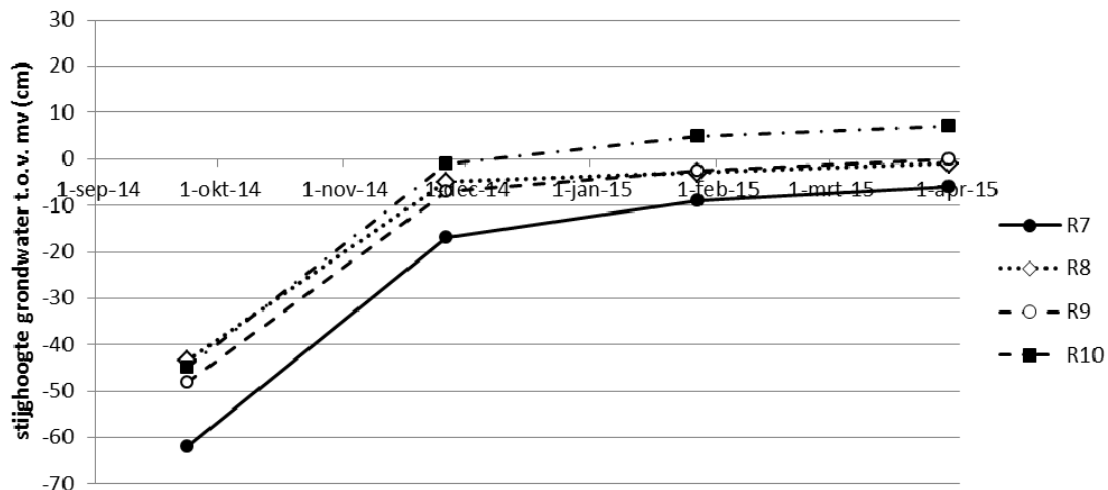
Figuur 4.12. Foto van de verzurende referentielocatie 10 met soorten als Blauwe zegge, Veldrus en Kleine zonnedauw. Ten noordoosten van de plot groeit Blauwe knoop (foto rechts). Foto's: Mark van Mullekom.

Tabel 4.5. Overzicht van de bodemchemie op de referentielocaties R7-R10 (diepte in centimeters beneden maaiveld) waarbij V = vochtpercentage; MV = massa/volumeverhouding van de bodem in kg droge bodem/l; OS = percentage organische stof (gloeiverlies); Ols-P = plantenbeschikbaar fosfaat (Olsen-P) in μmol per liter bodem; -t = totaalconcentratie in mmol per liter bodem, -z = concentratie in een NaCl-extractie in $\mu\text{mol/l}$ bodem; -w = concentratie in een waterextractie in $\mu\text{mol/l}$ bodem en BV = indicatieve basenverzadiging in %. Zie tabel 4.1 voor de arcering van de verschillende klassen.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	Mg-z	P-z	NH ₄ -z	NO ₃ -w	BV
R7	0-10	zwartgrijs zand + veen	38	0,7	14	492	5,7	66	10,3	19,7	2,3	3,6	1248	5168	0,24	290	3,7	80	2,4	68
	10-20	zwart/grijs zand	26	1,2	6	373	4,7	106	10,9	18,7	2,4	3,9	1525	3876	0,39	126	1,4	67	49,6	62
	20-40	bruin/rood zand	18	1,6	3	171	3,5	152	14,2	15,3	4,8	4,3	474	5585	0,08	98	1,0	57	18,0	92
	40-60	geel/rood zand	13	1,5	1	124	2,0	85	13,2	21,7	4,3	4,6	145	2856	0,05	60	0,6	32	1,0	98
R8	0-10	venig/organisch	55	0,4	25	380	2,6	22	5,2	5,9	2,0	3,5	910	3716	0,24	152	2,5	147	14,5	60
	10-20	veraard veen/zwart zand	41	0,8	16	252	3,3	65	10,7	8,7	1,6	3,5	1352	6335	0,21	144	2,9	173	2,1	69
	20-40	geel/rood zand	18	1,4	2	150	1,2	98	9,6	14,0	5,2	4,0	1026	2215	0,46	65	0,8	49	12,5	65
	40-60	geel zand	16	1,6	1	104	1,1	107	14,5	22,8	9,2	4,2	933	1864	0,50	33	0,1	42	10,4	59
R9	0-10	venig/organisch	40	0,7	15	570	3,2	42	9,6	16,8	2,2	3,8	645	5819	0,11	134	1,6	98	1,6	81
	10-20	veraard veen/zwart zand	27	1,2	6	287	2,4	52	12,8	15,0	2,6	4,0	683	7543	0,09	311	1,7	179	37,9	88
	20-40	veraard veen/zwart zand	26	1,3	5	336	3,6	241	25,9	53,7	5,8	4,4	556	9651	0,06	438	0,1	111	36,6	83
	40-60	geel zand	17	1,6	1	129	0,9	70	15,4	17,9	5,3	4,9	64	3246	0,02	207	0,2	53	15,9	93
R10	0-10	venig/organisch	46	0,6	21	200	1,9	42	4,7	12,7	1,6	3,4	2275	3916	0,58	606	1,6	99	3,3	49
	10-20	geel/rood zand	19	1,5	2	193	1,2	68	12,5	10,8	3,9	3,9	1536	544	2,83	73	1,1	64	9,7	19
	20-40	geel/rood zand	17	1,4	1	120	0,8	67	3,8	12,9	2,9	4,1	1342	369	3,64	44	0,7	53	13,2	15
	40-60	geel zand	17	1,6	1	35	0,7	95	5,1	25,2	4,4	4,2	1461	377	3,88	41	0,6	64	21,6	24

Tabel 4.6. Overzicht van de grondwaterkwaliteit op de referentielocaties in de peilbuizen met het filter op 50 en 100 cm-mv in September 2014 en maart 2015. Het EGV wordt weergegeven in $\mu\text{S/cm}$, de alkaliniteit in meq/l en de overige concentraties in $\mu\text{mol/l}$.

Nr	Diepte	Maand	pH	Alk	EGV	CO ₂	HCO ₃ ⁻	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO ₃ ⁻	NH ₄ ⁺	Na ⁺	K ⁺	Cl ⁻
R7	50	sep'14	DROOG																
		mrt'15	5,9	0,8	207	1704	543	16,8	211	4,7	14,4	0,8	13	44	11,5	23,8	146	9	97
	100	sep'14	5,7	0,8	63	2671	578	42,2	236	19,6	19,2	0,8	15	85	0,8	2,1	122	5	96
		mrt'15	5,9	0,6	63	1792	617	9,9	232	9,3	20,0	0,4	16	75	5,4	11,8	320	9	293
R8	50	sep'14	6,0	0,7	65	1095	446	38,8	261	9,4	15,4	1,0	26	113	0,5	3,6	73	4	55
		mrt'15	5,4	0,5	33	1668	175	34,3	51	65,7	3,5	0,4	10	87	0,5	2,0	103	9	72
	100	sep'14	5,6	0,7	65	3103	530	24,3	221	22,1	24,8	1,6	36	125	0,8	3,4	198	5	98
		mrt'15	6,0	1,0	77	1807	725	16,8	256	23,2	47,4	0,2	30	124	0,2	2,2	119	9	51
R9	50	sep'14	6,2	1,7	177	2510	1548	46,7	692	53,1	90,2	0,7	65	206	2,9	6,2	361	8	208
		mrt'15	6,0	1,4	150	3752	1388	49,1	499	219,9	46,0	0,9	52	166	0,9	2,8	309	9	222
	100	sep'14	5,9	1,5	172	4086	1414	35,4	605	121,2	70,2	0,7	57	230	0,8	6,3	421	5	290
		mrt'15	5,7	0,9	138	4145	905	39,4	429	69,0	41,6	0,9	52	184	0,3	4,9	389	14	426
R10	50	sep'14	DROOG																
		mrt'15	6,1	1,0	99	2125	1031	39,2	439	20,3	18,8	0,2	21	115	1,8	0,0	151	9	71
	100	sep'14	5,5	0,5	355	2733	374	47,8	51	30,9	9,5	0,2	15	223	0,8	0,4	244	4	95
		mrt'15	5,3	0,3	30	2826	229	22,1	29	35,4	6,9	0,3	10	188	1,2	1,4	188	9	56

Figuur 4.13. Overzicht van de stijghoogtes van het grondwater (filter peilbuis op 100 cm-mv) op de referentielocatie R3-R6. Op basis van stijghoogteverschillen ten opzichte van de ondiepe buis kan worden afgeleid in hoeverre sprake is van kwel of infiltratie (kwantitatieve hydrochemie Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar).

Locatie 7 is goed ontwikkeld met soorten als Welriekende nachtorchis, Gevlekte orchis, Blauwe knoop, Klokjesgentiaan, Sterzegge, Pilzegge, Blauwe zegge en Kruiwilg. Op locatie 8 is onder andere Kruiwilg, Dopheide, Struikheide Blauwe knoop en Klokjesgentiaan aangetroffen. In deze zone, op de overgang naar de dekzandrug ten zuidoosten van het schraalland, is de vegetatieontwikkeling het beste. In het overige deel van het schraalland neemt de kwaliteit af. Om deze achteruitgang te stoppen en de ontwikkeling van doelsoorten te stimuleren wordt er kleinschalig geplagd. Dit is echter weinig succesvol. In de lage delen (o.a. referentielocatie R9) groeit vooral Knolrus en veenmossen. Daarnaast is op locatie R9 Sterzegge, Pilzegge, Zwarte zegge, Geelgroene zegge, Tormentil, Blauwe knoop, Kleine zonnedauw en Dophei waargenomen. Locatie R10 is grenst aan de plagzone. Op 12 juni 2015 zijn onder andere Klokjesgentiaan, Pijpestrootje, Tormentil, Kleine zonnedauw, Dophei, Blauwe zegge, Zwarte zegge en Veldrus waargenomen. Op deze locatie is de vegetatieontwikkeling achteruit gegaan.

De toplaag van locatie R7 (0-20 cm-mv) is minder gebufferd in vergelijking met de bodem op 20-60 cm-mv. Dit blijkt onder andere uit de lagere calciumconcentraties (Ca-t 10,3-10,9 vs. 13,2-14,2 mmol/l, Ca-z 3876-5168 vs. 2856-5585 $\mu\text{mol/l}$), de hogere aluminiumconcentraties (1248-1525 $\mu\text{mol/l}$ vs. 145-474 $\mu\text{mol/l}$), de hogere Al/Ca ratio (0,24-0,39 vs. 0,05-0,08) en de lagere basenverzadiging (62-68 vs. 92-98%). De stijghoogte van het zwak gebufferde grondwater (alkaliniteit 0,6-0,8 meq/l en Ca-t ± 225 $\mu\text{mol/l}$) in de peilbuizen op locatie R7 komt pas vanaf december 2014 in de wortelzone en eind januari in de bovenste 10 cm van de bodem. Aanvullende poriewater analyses dienen uit te wijzen in hoeverre het gebufferde grondwater daadwerkelijk in de wortelzone komt of dat in deze zone de invloed van neerslagwater dominant is. Uit metingen van Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar blijkt dat het grondwater in deze zone (het keileem zit diep onder het zandpakket) in de zomerperiode dieper wegzakt in vergelijking met de zuidelijke locaties waar het keileem relatief ondiep zit (waardoor het grondwater tevens sterker gebufferd is). Op basis van de bodemchemische en hydrologische data is een verdere achteruitgang van de vegetatie in de toekomst te verwachten. De stijghoogte van het grondwater is niet hoog genoeg waardoor gedurende een te korte periode zwak gebufferd grondwater in het maaiveld uittreedt. Ook is het grondwater maar weinig gebufferd. Mogelijk hebben de plagwerkzaamheden ook een negatieve invloed op de grondwaterstanden op de

flanken van de dekzandrug. Deze grondwaterinvloed dient te worden versterkt. Dergelijke (waarschijnlijk ook in het verleden) marginaal gebufferde locaties zijn heel erg kwetsbaar voor een geringe afname van de basenaanreiking.

Op referentielocatie R8 is de stijghoogte van het grondwater circa 10-20 cm hoger in vergelijking met locatie R7. Op 0-10 cm is deze locatie zuurder dan R7 (Ca-t 5,2 mmol/l en Ca-z 3716 $\mu\text{mol/l}$) terwijl de bodemchemie op 10-20 cm-mv overeenkomt (Ca-t 10,7 mmol/l en Ca-z 6335 $\mu\text{mol/l}$). Op 20-60 cm-mv is de bodem echter eveneens zuur. De uitwisselbare aluminiumconcentraties zijn vergelijkbaar met de toplaag ($\pm 900-1000 \mu\text{mol/l}$), echter de concentraties uitwisselbaar calcium zijn lager ($\pm 2000 \mu\text{mol/l}$) waardoor de Al/Ca ratio $\pm 0,5$ bedraagt. Dit verklaart waarom op deze een soortenrijke natte heide / heischraal grasland ontwikkeld. Het grond water is maar weinig gebufferd. Onder invloed van voldoende (zwak) gebufferd grondwater kunnen soorten als Blauwe knoop (en Klokjesgentiaan) zich hopelijk handhaven.

Op de referentielocatie in de plagzone (R9) is de toplaag eveneens verzuurd terwijl het grondwater gebufferd is (alkaliniteit 0,9-1,7 meq/l, Ca 429-692 $\mu\text{mol/l}$) in de stijghoogte in de peilbuis (figuur 4.3) circa 0-10 cm-mv is. Mogelijk wordt dit weggedrukt doordat er in de winterperiode onvoldoende doorstroming plaatsvindt en regenwater stagneert. Op basis van stijghoogteverschillen ten opzichte van de ondiepe buis kan worden afgeleid in hoeverre sprake is van kwel of infiltratie (kwantitatieve hydrochemie Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar). De mate van buffering van de bodem neemt toe in de diepte tot 40 cm-mv. De veenmosontwikkeling duidt erop dat met name de toplaag van de bodem is verzuurd, waarschijnlijk als gevolg van de stagnatie van regenwater op het maaiveld. De zure *Sphagnum* toplaag op de hieronder liggende nog gebufferde bodem, stimuleert de veenmosgroei omdat hierbij veel kooldioxide vrijkomt.

Op referentielocatie R10 is sprake van een zure toplaag van 10 cm (Al-z 2275 $\mu\text{mol/l}$, pH-z 3,4, Ca-t 4,7 mmol/l). Doordat er nog een redelijke concentratie uitwisselbaar calcium aanwezig is (Ca-z 3916 $\mu\text{mol/l}$), is de Al/Ca ratio 0,59 en de basenverzadiging 49%. Omdat de bodem op 10-60 cm-mv zuur is (Ca-z 369-544 $\mu\text{mol/l}$, Al/Ca 2,8-3,9 en basenverzadiging 15-24%) is deze locatie zeer kwetsbaar voor (verdere) verzuring. De stijghoogtes ten opzichte van maaiveld zijn hoger in vergelijking met locatie R7-R9. Het is echter niet duidelijk in hoeverre het grondwater in de winterperiode op deze locatie voor aanrijking met basen zorgt of wordt weggedrukt door stagnatie van uittredend grondwater en/of regenwaterlenzen. Het grondwater op 100 cm-mv is echter dermate zwak gebufferd (alkaliniteit 0,3-0,5 meq/l en Ca 29-51 $\mu\text{mol/l}$) waardoor nauwelijks verzuring kan worden tegengegaan en ontwikkeling van/richting natte heide voor de hand ligt. De kwaliteit komt overeen met de oppervlaktewaterkwaliteit van het stagnerende water (OW8, paragraaf 5.10).

Mogelijke maatregelen om verdere verzuring in deelgebied 10 tegen te gaan of de mate van buffering van de toplaag te herstellen zijn:

- Geen verdere plagwerkzaamheden meer uit te voeren;
- Het versterken van de grondwaterinvloed: er is meer aanrijking met basen vereist in de toplaag om (verdere) verzuring tegen te gaan en de mate van buffering te versterken. Er is meer toestroming van gebufferd grondwater nodig dat ook gedurende een langere periode in de wortelzone of het maaiveld uittreedt.
- Zorgen voor regenwaterafvoer in de winterperiode in de geplagde zone. De hogere grondwaterpeilen als gevolg van het vasthouden van regenwater in de winter voorkomen

mogelijk dat er een opwaartse grondwaterstroming kan optreden waarbij meer gebufferd water wordt aangevoerd in de wortelzone.

- Optioneel een eenmalig bekalken op locatie R7, R8 en R10 met 2000 kg Dolokal per hectare.

4.4. Hydrologie en bodemchemie referentielocaties

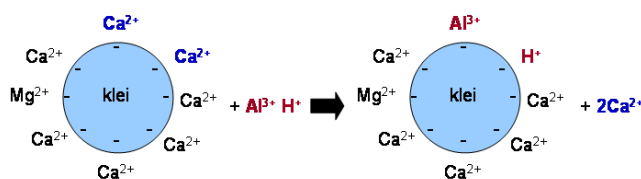
In de tijdelijke peilbuizen op de referentielocaties is zelfs in de ondiepste filters overal overwegend matig gebufferd grondwater aangetroffen. Opmerkelijk daarbij is dat dit niet alleen het geval is op de goed ontwikkelde locaties (R3, R4, R5, R7 en R8), maar ook op de verzuurde locaties (R1, R2, R6, R9 en R10). Dus het verschil in de goed en slecht ontwikkelde locaties heeft niet te maken met het al dan niet aanwezig zijn van (zwak) gebufferd grondwater ondiep in de bodem, maar met de bodemeigenschappen en het al dan niet kunnen doordringen van het diepere grondwater in de toplaag van de bodem (wortelzone). Vanwege de matige buffering van het grondwater moet er voldoende lang een voldoende hoge aanvoer zijn van dit grondwater om verzuring te kunnen voorkomen. Geadviseerd wordt om stijghoogtes van het grondwater na te streven waarbij gedurende minimaal 6 maanden sprake is van een opwaartse grondwaterstroming waardoor aanvoer van basen tot in de wortelzone plaatsvindt. Dit kan waarschijnlijk alleen gerealiseerd worden onder voorwaarde dat het uittredende grondwater (doorstroming/stagnatie voorkomen) en regenwater (voorkomen vorming regenwaterlenzen) via maaiveld of ondiepe greppels wordt afgevoerd. In de zomerperiode dient de toplaag beperkt droog te vallen.

De goed tot zeer goed ontwikkelde locaties 3, 4, 5, (7, reeds verzurend) en 8 hebben een gemiddelde totaal-P concentratie in toplaag (0-10 cm) van 3,5 mmol/l en een Olsen-P concentratie van 350 $\mu\text{mol/l}$. Deze concentraties worden als streefconcentratie gebruikt bij de beoordeling van de potentiële uitbreidingslocaties in hoofdstuk 5. Op basis van de referentiemetingen in het Aamsveen kan tevens worden gesteld dat voor de ontwikkeling van soortenrijke vochtige tot natte schraallanden, als heischraal grasland/blauwgrasland, (zwak) gebufferde omstandigheden met een Ca-z concentratie van $>(8500-)$ 10.000 $\mu\text{mol/l}$, een Al/Ca ratio $<0,1$, een pH-z $>(3,5-)$ 4 en een basenverzadiging $>80\%$ vereist is.

KADER 2. BUFFERING ZWAKGEBUFFERDE SCHRAALLANDEN

Natte schraalgraslanden komen voor op vochtige locaties, waar de grondwaterstand periodiek fluctueert. In de zomer droogt de bovenlaag licht uit en in de winter is de grondwaterstand lang genoeg hoog om de relatief kleine basenvoorraad, voornamelijk bestaande uit calcium en magnesium, in de bovenste bodemlaag aan te vullen. Het schraalland staat dan enige weken tot enige maanden plasdras.

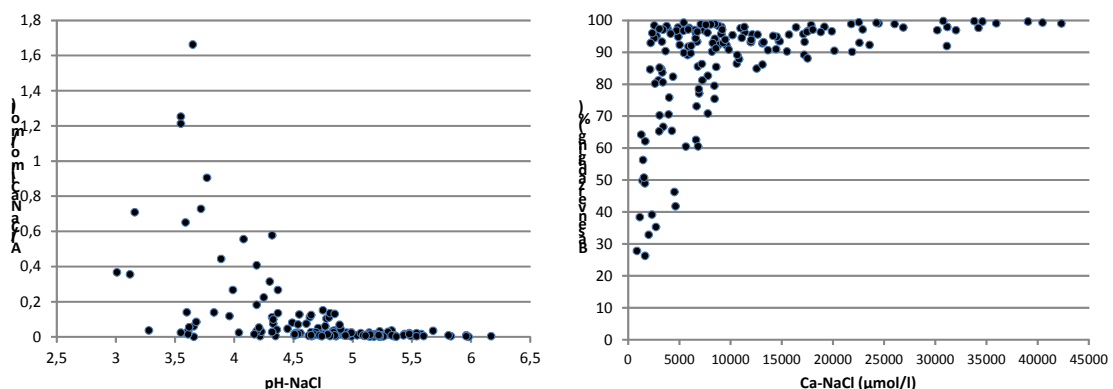
Het water moet voldoende basenrijk zijn, maar mag ook weer niet te hard zijn. De periode die nodig is om de basenvoorraad 'op te laden' in de winter is afhankelijk van de basenrijkdom (hardheid) van het water. Zo kan circa 250 dagen grondwaterinvloed in maaiveld vereist zijn om verzuring te voorkomen. Tijdens de lichte verdroging in de zomer moet de basenvoorraad namelijk voldoende zijn om een al te grote verzuring door oxidatie te voorkomen.

Figuur A. Kationenuitwisseling aan het bodemabsorptiecomplex. Naar: De Graaf et al, 1994.

De aluminium- en calciumconcentraties in het zoutextract geven een beeld van de buffercapaciteit van de bodem. De aluminiumconcentratie in het zoutextract neemt toe naarmate de pH lager wordt omdat aluminiumhydroxiden in oplossing gaan bij lage pH's. De calciumconcentraties in het zoutextract zijn daarentegen lager naarmate de zuurgraad van de bodem afneemt.

Het principe van de uitwisseling tussen basische kationen ($\text{Ca}^{2+}/\text{Mg}^{2+}$) en zuurionen (H^+) en aluminiumionen (Al^{3+}) is weergegeven in Figuur A. Als alle basische kationen zijn vervangen door zuurionen of aluminium, neemt de concentratie zuurionen in het bodemvocht toe en daalt de pH. Uit figuur b kan globaal worden afgeleid dat bij een pH-NaCl $>4,5$ de Al/Ca ratio $<0,1$ is en dat bij een Ca-NaCl concentratie $>10.000 \mu\text{mol/l}$ de basenverzadiging $>80\%$ is. Voor goed ontwikkelde soortenrijke schraallanden is een Al/Ca ratio $<0,1$ in combinatie met een concentratie uitwisselbaar calcium van $>10.000 \mu\text{mol/l}$ een pré.

Figuur B. Correlatie (Aamsveen bodems) tussen de pH-NaCl en de Al/Ca ratio in het zoutextract (links) en de correlatie tussen de concentratie zoutuitwisselbaar calcium (Ca-NaCl) en de basenverzadiging.

5. Natuurontwikkelingsmogelijkheden per deelgebied

In dit hoofdstuk worden per deelgebied de natuurontwikkelingsmogelijkheden toegelicht. Hierbij licht de nadruk op de bodemchemie. Op locatie Bo1-Bo15 zijn tevens de uitmijnmogelijkheden (kader 4) in kaart gebracht. Zie bijlage 4 voor een praktisch uitmijnadvis. Lokaal wordt ook de oppervlaktewaterkwaliteit en de grondwaterkwaliteit (hoofdstuk 3) toegelicht. De referentielocaties zijn behandeld in hoofdstuk 4.

Op basis van de referentiemetingen wordt in dit hoofdstuk een Olsen-P streefconcentratie van 350 $\mu\text{mol/l}$ en een P-totaal ondergrens van 3,5 mmol/l gehanteerd bij de beoordeling van de potentiële uitbreidingslocaties. In combinatie met voldoende gebufferde omstandigheden met een Ca-z concentratie van $>(8500-10.000) \mu\text{mol/l}$, een Al/Ca ratio $< 0,1$, een pH-z $> (3,5-4)$ en een basenverzadiging $>80\%$ kunnen soortenrijke vochtige tot natte schraallanden (heischraal grasland/blauwgrasland) tot ontwikkeling komen, mits de hydrologie op orde is.

5.1. Deelgebied 1: ontginningsstroken zuid

In deelgebied 1 is een smalle, langgerekte, voormalige ontginningsstrook bemonsterd (raai A-A'). De strook is geheel begroeid met wilgenstruweel en riet. In deze zone is slechts een dun zandpakket aanwezig en zit het keileem op circa 1-2 m diepte. De diepte van het keileem neemt af in westelijke richting (tabel 3.1).

Figuur 5.1. Links: foto van (zuur) water wat in noordelijke richting over het oost-west pad stroomt in de riet- en wilgenruigte (tussen Bo16 en Bo17). Rechts: Locatie Bo18 met peilbuizen Tpb1. Foto's: Mark van Mullekom.

Tabel 5.1. Overzicht van de grondsoort en bodemchemie per monsterlocatie (diepte in cm-mv). V = vochtpercentage; MV = massa/volumeverhouding van de bodem in kg/l; OS = percentage organische stof (gloeiverlies); Ols-P = plantenbeschikbaar fosfaat (Olsen-P) in μmol per liter bodem; -t = totaalconcentratie in mmol per liter bodem, -z = concentratie en pH in een zoutextractie (NaCl). MA35 = indicatieve verschrallingsduur (in jaren) per bodemlaag door middel van jaarlijks eenmalig maaien en afvoeren bij een P-afvoer van 10 kg/ha/jaar op basis van een Olsen-P streefconcentratie van 350 $\mu\text{mol/l}$ en een totaal-P concentratie van minimaal 3,5 mmol/l (op basis van de referentiemetingen). De arcering (van groen naar zwart) is indicatief voor de verschrallingsduur en de geschiktheid van de bodemlaag voor de beoogde ontwikkeling van voedselarme, soortenrijke natuur.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	K-z	Mg-z	P-z	NO ₃ -z	NH ₄ -z	BV	MA35
16	0-20	grijs/zwart zand	36	1,0	10,7	2362	16,1	111	36	43	3	7	16,0	4,7	223	12572	0,02	0	1121	4	0	521	85	79
	20-35	licht veraard veen	77	0,2	46,6	230	4,2	21	44	15	0	4	21,7	4,2	50	16415	0,00	0	2646	7	18	265	98	0
	35-50	intact veen	76	0,2	75,7	191	2,7	19	53	22	0	6	15,0	4,4	69	19190	0,00	0	3768	1	4	307	98	0
17	0-20	grijs/zwart zand	25	1,3	3,6	2109	18,5	75	33	38	1	5	11,7	4,9	89	11125	0,01	0	480	3	30	330	94	94
	20-35	grijs/zwart zand + houtig	31	1,1	8,9	844	5,3	50	45	20	0	2	11,4	5,2	43	17897	0,00	0	906	2	13	225	99	9
	35-50	grijs/zwart zand + houtig	25	1,4	2,4	386	2,2	46	23	8	0	2	7,2	5,1	99	10991	0,01	0	602	6	6	129	97	0
	80-100	geel zand	17	1,4	0,8	449	1,8	73	15	13	1	5	3,1	5,4	52	5420	0,01	21	373	2	6	103	97	0
18	0-20	zwart 'vet' zand	28	1,2	5,8	3392	18,7	47	28	42	2	5	8,8	5,0	87	10848	0,01	408	1016	7	20	215	88	95
	20-35	grijs/zwart zand	27	1,2	7,7	814	5,6	57	53	46	0	2	8,5	5,4	63	17572	0,00	138	980	4	4	156	97	10
	35-50	grijs/zwart zand	20	1,3	2,9	712	6,7	57	27	27	1	3	5,2	5,2	62	10220	0,01	0	636	4	15	140	95	15

Vooral de toplaag (0-20 cm-mv) is sterk verrijkt met fosfaat (totaal-P 16-19 mmol/l en Olsen-P 2100-3400 $\mu\text{mol/l}$). Vanaf 20 cm diepte zijn voedselarme (locatie 16: Olsen-P 230 $\mu\text{mol/l}$) tot matig voedselrijke (locatie 17 en 18: Olsen-P ± 800 $\mu\text{mol/l}$) omstandigheden aanwezig. Op basis van de concentraties totaal calcium (44-53 mmol/l), totaal ijzer (15-46 mmol/l), uitwisselbaar calcium (± 17000 $\mu\text{mol/l}$) en de Al/Ca ratio ($< 0,1$) kan worden gesteld dat deze locatie, onder de juiste hydrologische omstandigheden en in combinatie met de aanwezigheid van gebufferd grondwater (Tpb1 en 2: alkaliniteit $\pm 1,5$ meq/l, ± 600 -850 $\mu\text{mol/l}$ Ca en > 100 $\mu\text{mol/l}$ Fe (Tpb2); hoofdstuk 3), geschikt is voor de ontwikkeling van een nat schraalland. Onder nattere omstandigheden behoort de ontwikkeling van een trilveenachtige vegetatie voor de hand. Op basis van de totaal-P en Olsen-P concentraties op locatie 17 en 18 (20-35 cm-mv) is een (aanvullend) verschrallings-/maai-beheer vereist om wilgenontwikkeling en verruiging tegen te gaan.

5.2. Deelgebied 2: zuidelijke schraallandrelict

Zie paragraaf 4.1 voor een beschrijving van de referentielocaties R1 en R2. Bo19 en Bo20 zijn verzameld in het (relatief droge) Elzenbroekbos ten westen van het schraallandrelict. Dit is mogelijk een uitbreidingslocatie van het areaal aan vochtig tot nat schraalland.

Figuur 5.2. Foto van locatie Bo19 (links) en 20 (rechts). Foto's: Mark van Mullekom.

Tabel 5.2: Overzicht van de grondsoort en bodemchemie per monsterlocatie (diepte in cm-mv). Zie tabel 5.1 voor een toelichting.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	K-z	Mg-z	P-z	NO3-z	NH4-z	BV	MA35
19	0-20	veraard veen	59	0,4	48,2	604	9,4	65	54	77	1	4	30,2	4,0	417	17212	0,02	0	1563	4	19	1339	89	25
	20-40	veraard veen	44	0,7	25,7	386	9,4	188	45	36	0	6	13,9	4,7	215	18837	0,01	0	1331	1	18	748	96	4
	40-50	geel zand	25	1,3	5,8	1299	17,3	337	45	45	0	12	7,9	5,2	109	17121	0,01	0	1271	2	1	235	96	59
20	0-20	veraard veen	58	0,5	30,6	1052	5,8	34	9	23	1	2	22,1	3,0	1705	4650	0,37	94	684	44	6	503	42	14
	20-35	grijs/zwart zand	18	1,4	2,8	439	2,3	69	5	12	1	4	8,2	3,6	1083	1665	0,65	0	168	18	2	358	26	0
	35-50	geel zand	15	1,6	1,5	229	1,4	69	7	16	1	5	3,4	3,7	1468	2018	0,73	225	141	2	1	199	33	0
	80-100	keileem	13	1,6	1,2	115	4,1	303	68	190	56	81	2,6	4,6	152	26041	0,01	264	3195	1	8	43	99	0

Figuur 5.3. Foto van een slootrestant met Waterviolier (draineert gebufferd grondwater) ten zuiden van B019. Foto: Mark van Mullekom.

Het kappen van bos zou een maatregel kunnen zijn waarmee het bos wordt omgevormd tot schraalland. Tijdens de bemonstering is 5-10 cm strooisel verwijderd. Op locatie 19 zit onder het (ammoniumrijke) veraarde veen echter een voedselrijke zandlaag (40-50 cm-mv) met 17,3 mmol/l totaal-P 1299 $\mu\text{mol/l}$ Olsen-P. Afgraven tot op deze voedselrijke zandlaag wordt niet aanbevolen. Alternatieven zijn: strooisel verwijderen of (indien inpasbaar in het systeem, in combinatie met het afgraven van een deel van het veraarwd veen) 20 cm afgraven en onder de juiste hydrologische omstandigheden een nat tot vochtig schraalland ontwikkelen op het matig voedselrijke (9,4 mmol/l totaal-P en 386-604 $\mu\text{mol/l}$ Olsen-P) veraarde veen. Mogelijk is hier beperkt aanvullend verschrallingsbeheer vereist. Door droogval van de toplaag in de zomermaanden kan de verzuuring sowieso worden beperkt. Hiermee verhoog je tevens de afvoer van stikstof uit het systeem door gekoppelde nitrificatie/denitrificatie.

Op locatie 20 daarentegen volstaat het afgraven van 20 cm veraard veen voor de ontwikkeling van voedselarme natuur. Er is echter (zeer verrassend, op basis van het bosype) sprake van een zure zandbodem vanaf 20 cm-mv (Ca-t 5-7 mmol/l, Ca-z 1665-2018 $\mu\text{mol/l}$, Al/Ca $\pm 0,7$) waardoor de ontwikkeling van natte heide voor de hand ligt. Echter, ook in het verleden moet er aanreiking met gebufferd grondwater zijn geweest. Anders was dit Elzenbos niet tot ontwikkeling gekomen. Door middel van systeemherstel (beperken drainerende werking Glanerbeek) en daarmee het herstellen van de invloed van sterk gebufferd grondwater (het keileem zit ondiep) kan de basenvoorraad wellicht voldoende worden hersteld voor de ontwikkeling van een heischraal grasland.

5.3. Deelgebied 3: grasland zuid

Deze strook voormalig landbouwgebied is in 1990 verworven, en sindsdien wordt hier een verschrallingsbeheer gevoerd (in principe één keer per jaar maaien en afvoeren). Tevens zijn in de eerste helft van de jaren negentig een aantal (delen van) sloten gedempt. De vegetatie oogt vrij voedselrijk (veel Pitrus, maar lokaal ook Veldrus) al komt lokaal onder andere Zwarte zegge, Blauwe zegge en Gevlekte orchis voor. Het grasland is zeer nat en in de winter wordt een groot deel geïnundeerd. Uit een boorgatonderzoek van Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar blijkt vlak onder de oppervlakte (matig) gebufferd water aanwezig. Dit grondwater kan het maaiveld echter niet goed bereiken als gevolg van een gebrekkige afvoer naar de slenk of de Glanerbeek waardoor regenwaterlenzen ontstaan. De zone ter hoogte van Bo21 is vrijwel permanent nat of geïnundeerd en de vegetatie wordt hier gedomineerd door Pitrus en Mannagras. Bronnen van de nutriënten zijn het voormalige landbouwkundige gebruik en de instroom van voedselrijk (zie paragraaf 5.7) oppervlaktewater uit de Glanerbeek. Interne eutrofiëringsprocessen leiden tot extra P-mobilisatie.

Figuur 5.4. Foto van deelgebied 3 (links) en het maaibeheer op 24/25 september 2014. Op het perceel groeit veel Pitrus maar lokaal ook Veldrus en onder andere Zwarte zegge en Gevlekte orchis tussen/op een viltige moslaag. Foto's: Mark van Mullekom.

Tabel 5.3. Overzicht van de grondsoort en bodemchemie per monsterlocatie (diepte in cm-mv). Zie tabel 5.1 voor een toelichting. De vervilte moslaag van 3-15 cm is niet bemonsterd.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	K-z	Mg-z	P-z	NO3-z	NH4-z	BV	MA35
21	15-30	zwart zand	37	1,0	8,2	1236	10,1	43	11	13	3	4	17,2	4,4	317	7807	0,04	483	385	6	1	207	83	31
	30-45	zwart zand	61	0,4	37,2	262	5,6	30	46	30	1	2	27,8	4,8	183	15529	0,01	388	581	2	0	62	90	0
	45-65	geel zand	16	1,5	1,2	515	2,6	74	15	16	3	5	3,4	4,7	135	5045	0,03	538	242	3	3	28	92	0
22	2-20	zwart zand, licht gevlekt	25	1,3	8,0	477	4,7	47	49	32	0	2	8,5	5,0	202	31157	0,01	277	999	3	1	287	92	8
	20-40	zwart zand, licht gevlekt	25	1,3	6,3	905	6,0	52	32	16	2	2	8,6	4,8	209	17255	0,01	282	727	7	4	353	93	15
	40-60	oranje zand	20	1,2	3,3	684	3,1	120	19	19	4	8	4,0	5,1	171	8280	0,02	252	740	2	12	104	93	0
23	5-10	zwart zand veel wortels	34	1,1	5,0	967	7,3	72	25	20	4	6	13,4	4,9	72	9293	0,01	308	466	2	3	413	93	6
	10-20	geel zand	14	1,5	0,7	95	1,4	101	16	22	4	11	3,1	5,5	85	4159	0,02	277	229	2	13	72	96	0
	20-35	geel zand	13	1,6	0,6	168	1,5	116	26	21	4	9	4,2	5,5	105	6616	0,02	508	480	3	33	276	94	0
	35-50	zwart zand	21	1,3	5,0	886	6,6	103	40	28	5	9	10,7	5,5	58	17483	0,00	454	1365	4	8	697	96	14
24	3-10	zwart zand	34	1,0	10,7	738	8,3	65	29	26	3	4	14,2	4,2	252	8584	0,03	23	628	5	2	280	91	14
	20-35	geel zand zwart gevlekt	17	1,5	1,9	640	3,4	121	15	20	4	7	7,0	4,9	262	6162	0,04	44	510	2	14	134	92	0
	35-50	zwart zand	31	0,9	10,2	574	6,3	35	24	16	2	3	13,6	4,7	160	12655	0,01	2	1659	3	10	217	96	11
	80-100	oranje zand	24	1,3	4,0	517	4,1	72	22	17	3	5	9,0	5,0	214	9507	0,02	57	1146	2	4	180	94	4

Uit de data blijkt dat locatie Bo21 nog het rijkst is aan fosfaat (P-t 10,1 mmol/l, Olsen-P 1236 µmol/l). Door de natte omstandigheden kan op deze locatie waarschijnlijk geen optimaal verschrallingsbeheer worden gevoerd. Bovendien kan door middel van inundatie met water uit de Glanerbeek verrijking plaatsvinden. Op de overige locaties naderen de P-concentraties de streefconcentraties die horen bij een vochtig tot nat schraalland (Olsen-P ±350 µmol/l). Op

locatie 22 (totaal-P 4,7 mmol/l en Olsen-P 477 $\mu\text{mol/l}$) volstaat een verschrallingsbeheer voor de bodemlaag van 0-20 cm van circa 8 jaar. We zien echter dat de bodem op 20-40 cm-mv (beperkt) voedselrijker is. Bij een gebrek aan nutriënten is het mogelijk dat planten dieper gaan wortelen en fosfaat uit deze bodemlaag opnemen waardoor een langere verschrallingsduur nodig is. Op locatie 23 (totaal-P 7,3 mmol/l en Olsen-P 967 $\mu\text{mol/l}$) volstaat een verschrallingsbeheer van circa 6 jaar voor de dunne (5 cm) licht verrijkte toplaag. Op locatie 24 (totaal-P 4,7 mmol/l en Olsen-P 477 $\mu\text{mol/l}$) is de toplaag van 10 cm binnen circa 14 jaar te verschrallen.

In het gebied is sprake van een lokaal dikke viltige moslaag. Dit is niet gunstig voor een effectieve verdere verschralling van de bodem. De bedekking met kruidachtigen is hierdoor namelijk niet optimaal waardoor er minder P wordt afgevoerd bij het maaien en afvoeren. Geadviseerd wordt om (minimaal) de viltige moslaag (lokaal) te verwijderen. Voorwaarde is echter wel dat geen 'bakken' ontstaan waar uittredend grondwater en/of regenwater stagneert. Optioneel kunnen aan de noordkant mogelijk enkele plagstroken langs een sloot (mits richting de sloot en droogval van de toplaag in de zomer mogelijk zijn) waar niet alleen het mos maar tevens de P-houdende toplaag (7-8 mmol/l totaal-P) van 10 cm wordt afgegraven. De afvoer van uittredend grondwater en/of regenwater dient sowieso te worden geoptimaliseerd in dit terrein zodat het grondwater in het maaiveld kan uittreden. Door het creëren van doorstroming en droogval van de toplaag in de zomermaanden (eveneens een belangrijk aandachtspunt bij de gebiedsinrichting) kan een soortenrijk schraalland tot ontwikkeling komen. De zandbodem (onder de viltige moslaag) is namelijk goed gebufferd voor de ontwikkeling van een heischraal grasland of blauwgrasland (Ca-t 11-49 mmol/l, Ca-z $\pm 8000-31000 \mu\text{mol/l}$).

Figuur 5.5. Foto van een zone met Pitrusontwikkeling (links) en een kring van Veldrus (rechts). Dit is mogelijk een lokale kwelplek. Foto's: Mark van Mullekom.

Door middel van enkele aanvullend eenmalige analyses op 13 april 2015 op locaties waar Pitrus (P1-P4) en Veldrus (V1-V4) domineert werd geprobeerd meer inzicht te krijgen in de verschillen in bodem- en bodemvochtchemie tussen deze locaties. De Veldruskringen zouden mogelijk kunnen duiden op lokale kwelvensters in het perceel. Echter op basis van deze aanvullende analyses kunnen geen concrete verschillen worden aangetoond (tabel 5.4 en 5.5). Mogelijk is er sprake van relict vegetaties of plekken van waaruit Veldrus zich uitbreidt.

Tabel 5.4. Overzicht van de bodemchemie van de toplaag (0-15 cm-mv) op de Pitrus (P1-P4) en Veldrus (V1-V4) locaties (gem = gemiddelde). Zie tabel 3.1 voor een toelichting.

Code	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	K-z	Mg-z	P-z	NO3-z	NH4-z	BV
P1	26	1,3	3,5	515	5,5	113	26	20	3,1	6,7	11	4,9	141	8168	0,02	63	334	4,3	11,3	367	94
P2	28	1,2	3,7	1061	6,6	46	15	11	3,7	4,2	11	4,4	284	2720	0,10	33	298	4,7	5,8	119	82
P3	35	1,0	8,3	600	6,3	79	21	15	3,3	5,7	12	4,3	376	9297	0,04	66	898	5,8	1,0	354	90
P4	30	1,1	6,5	567	9,1	76	26	27	2,5	3,7	12	5,1	161	11056	0,01	15	327	2,7	1,6	358	91
Pgem	30	1,1	5,5	686	6,9	79	22	18	3,2	5,1	12	4,7	241	7810	0,04	44	464	4,4	4,9	299	89
V1	32	1,1	5,6	456	7,0	98	35	24	2,5	4,9	13	4,7	208	11076	0,02	49	219	4,3	3,0	387	94
V2	28	1,2	4,4	703	6,5	93	19	20	3,6	5,6	11	4,6	324	9491	0,03	2	234	5,0	4,4	258	93
V3	37	1,0	6,9	522	5,8	63	13	11	3,0	4,0	10	4,0	434	8026	0,05	23	472	10,5	5,3	355	88
V4	36	1,0	8,7	1213	9,0	49	11	10	4,5	3,0	11	3,9	513	6096	0,08	402	315	26,2	5,7	84	84
Vgem	33	1,1	6,4	724	7,1	76	20	16	3,4	4,4	11	4,3	370	8672	0,05	119	310	11,5	4,6	271	90

Tabel 5.5. Overzicht van bodemvochtchemie op de Pitrus (P1-P4) en Veldrus (V1-V4) locaties (gem = gemiddelde). De concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$, met uitzondering van de pH, de alkaliniteit (meq/l) en het EGV ($\mu\text{S/cm}$).

Code	pH	Alk	EGV	CO2	HCO3-	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO3-	NH4+	Na+	K+	Cl-	PO43-
P1	5,9	1,3	124	3359	998	101,7	707	290	33,1	6,2	64	114	1,5	7,1	56	7	90	3,0
P2	6,6	1,3	100	651	969	41,5	422	8	81,9	4,7	33	203	3,3	2,0	91	18	84	1,1
P3	5,5	1,1	121	5214	676	197,7	595	215	112,3	5,2	102	201	1,1	4,9	97	12	97	2,4
P4	6,1	1,8	158	3352	1653	66,9	789	356	69,2	11,1	61	141	0,7	15,9	10	21	83	8,0
	6,0	1,4	126	3144	1074	102,0	628	217	74,1	6,8	65	165	1,7	7,4	63	14	88	3,6
V1	6,1	2,9	259	4546	2370	101,7	1703	608	74,2	4,5	147	152	1,3	8,0	47	16	145	1,2
V2	5,8	1,6	170	4103	1092	145,2	1102	381	79,1	5,7	142	238	1,1	7,1	17	13	138	1,4
V3	5,7	0,9	85	4042	803	80,9	368	35	52,2	6,9	41	210	1,1	7,2	54	35	35	2,9
V4	5,8	0,9	88	2919	750	66,8	334	20	34,3	6,7	59	210	0,7	9,2	111	54	62	0,8
	5,8	1,6	151	3902	1254	98,6	876	261	60,0	6,0	97	203	1,1	7,9	57	29	95	1,6

5.4. Deelgebied 4: grote schraalland

Het heischraal grasland in dit deelgebied is (vooral de afgelopen decennia) vanuit het oosten verzuurd. In de huidige situatie is vooral ter hoogte van R3 en R4 (en R5) goed ontwikkeld heischraal grasland/blauwgrasland aanwezig. In oostelijke richting gaat dit heischraal grasland over in natte heide en hoogveen. Het westelijke, goed ontwikkelde deel (zie paragraaf 4.2) is de zone waar zuur neerslagwater kan wegstromen en het grondwater sterker gebufferd is. Richting het middenpad neemt de regenwaterinvloed in de toplaag toe (hierdoor wordt veenmosontwikkeling gestimuleerd) terwijl de stijghoogte van het gebufferde grondwater (figuur 4.8) in het maaiveld komt (dit wordt waarschijnlijk weggedrukt door het regenwater). In peilbuis 8 en 9 (tabel 3.2) en op referentielocatie R6 meten we dieper in de bodem sterker gebufferd grondwater maar wordt in de ondiepe peilbuis met het filter op 50 cm-mv nog steeds zwak gebufferd grondwater (mogelijk 'verdund' met regenwater) met een alkaliniteit van 0,6-1,3 meq/l gemeten. Doordat op de locaties waar veenmosgroei plaatsvindt er geen maaibeheer (meer) plaatsvindt wordt de vorming van een neerslagafhankelijk vegetatietype gestimuleerd.

Figuur 5.6. Foto het westelijke deel van het grote schraalland met onder andere Welriekende nachtorchis. Foto's: Mark van Mullekom.

In de poel (OW5, tabel 5.7) in de zuidoosthoek komt Duizendknoopfonteinkruid voor wat duidt op de invloed van gebufferd grondwater. Daarnaast wordt de poel met regenwater gevoed. Dit oppervlaktewater is zwak gebufferd (pH 5,5, alkaliniteit 0,3 meq/l, 97 µmol/l calcium).

Figuur 5.7. Links: de wal (waarop het toegangspad ligt) in de slenk tussen peilbuisraai B-B' en referentielocaties R3-R6 functioneert als een dam en blokkeert de waterafvoer/doorstroming waardoor regenwaterlenzen ontstaan. In natte periodes (o.a. 31 maart 2015) stroomt er oppervlaktewater in noordoostelijke richting over het pad. Rechts: foto van Bo26 bij Tpb10. Foto's: Mark van Mullekom.

De wal waarop het toegangspad ligt blokkeert de afvoer via de centrale slenk. Het herstellen van de slenk en het opheffen van de blokkade is een mogelijke herstelmaatregel. Uit de ecohydrologische analyses van Ecolhydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar moet blijken of dit een passende maatregel is waarmee niet alleen de neerslagafvoer wordt verbeterd waardoor over een groter oppervlak grondwater in het maaiveld uittreedt en de vorming van regenwaterlenzen wordt tegengegaan. Het is echter ook van belang dat door het herstellen/graven van de slenk de grondwaterinvloed op de goed ontwikkelde referentielocaties R3, R4 en R5 niet afneemt. Een verminderde aanvoer van bufferstoffen door een verlaging van de stijghoogte van het grondwater en/of een vermindering van het aantal dagen dat het grondwater in het maaiveld of de wortelzone uittreedt kan namelijk leiden tot verzuring (zoals bijvoorbeeld na de plagwerkzaamheden naast locatie R1).

Locatie 25 en 26 vormen op basis van de bodemchemie (tabel 5.6) en de grondwaterchemie (zwak tot sterk gebufferd: tabel 3.2; zie ook het zwak gebufferde OW7 (tabel 5.7) in de natte laagte rondom Tpb10) geschikte uitbreidingslocaties voor vochtig tot nat schraalland. Geadviseerd wordt om (minimaal) het bos te kappen en het ondiep afschrapen van de vegetatie/strooisellaag. De toplaag van de veenbodem is lokaal licht verrijkt met fosfaat (locatie 25) en matig gebufferd (Ca-t 18-23 mmol/l en Ca-z $\pm 10000 \mu\text{mol/l}$). De onderliggende zandbodem is matig gebufferd (locatie 26: Ca-t 16 mmol/l en Ca-z $\pm 7000 \mu\text{mol/l}$) tot gebufferd (locatie 25: Ca-t 28 mmol/l en Ca-z $\pm 11000 \mu\text{mol/l}$). Op locatie 25 zit het keileem (Ca-t 112 mmol/l, Ca-z $\pm 39000 \mu\text{mol/l}$, Fe-t 276 mmol/l) zeer ondiep (50 cm onder het huidige maaiveld, 15 cm onder het dekzand). Ontgravingen zijn, op basis van het ecohydrologisch onderzoek door Bell Hullenaar, op deze locatie niet inpasbaar in het systeem.

Tabel 5.6. Overzicht van de grondsoort en bodemchemie per monsterlocatie (diepte in cm-mv). Zie tabel 5.1 voor een toelichting.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	K-z	Mg-z	P-z	NO3-z	NH4-z	BV	MA35
25	0-20	veraard/zandig veen	44	0,8	16,6	801	6,0	82	18	40	4	5	15,7	3,7	498	10099	0,05	445	743	8	4	769	64	16
	20-35	zandig veen	18	1,4	2,8	217	2,3	148	19	48	5	10	7,1	4,0	990	8438	0,12	183	440	1	14	156	80	0
	35-50	geel zand	14	1,6	1,0	60	3,3	177	28	54	8	21	3,3	5,2	108	11357	0,01	174	688	1	11	99	98	0
	50-70	keileem	13	1,8	1,5	1	4,9	388	112	276	75	117	1,4	6,0	9	39071	0,00	157	2853	0	6	268	100	0
26	0-20	veraard veen	83	0,2	81,7	356	5,6	37	23	12	2	4	22,2	3,6	345	10677	0,03	10	2073	5	2	334	89	1
	20-35	veraard veen	45	0,7	51,1	282	4,6	175	27	27	3	6	12,0	4,2	398	12038	0,03	130	1864	1	8	154	94	0
	35-50	geel zand	22	1,2	1,6	132	1,8	143	16	24	3	8	3,4	4,8	82	6779	0,01	115	782	1	3	95	96	0
	80-100	geel zand	20	1,5	0,9	46	1,2	105	26	31	6	12	2,2	5,8	72	8834	0,01	155	873	1	8	71	98	0

Tabel 5.7. Overzicht van de oppervlaktewaterkwaliteit. De concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$, met uitzondering van de pH, de alkaliniteit (meq/l) en het EGV ($\mu\text{S/cm}$).

Code	pH	Alk	EGV	CO2	HCO3-	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO3-	NH4+	Na+	K+	Cl-	PO43-
OW5	5,5	0,3	53	158	19	18,1	97	27,7	39,6	0,5	27	2	4,1	10,1	228	27	234	0,1
OW7	5,1	0,3	40	239	14	14,2	75	19,7	29,2	1,1	23	13	4,7	12,3	135	13	133	0,2

5.5. Deelgebied 5: natte heide met twee geplagde laagten

Deelgebied 5 betreft een natte heide met veel Pijpenstrootje. In het gebied zijn twee laagten geplagd waarin onder andere Riet (bij Tpb13) en Veenpluis en Waterveenvos groeien. Dit oppervlaktewater (OW6) is relatief zuur met een pH van 4,0 (tabel 5.9). Het grondwater in Tpb13 is gebufferd met een alkaliniteit van 1,0-2,7 meq/l in september 2014 wat de aanwezigheid van het Riet verklaart. In maart 2015 neemt de alkaliniteit af richting maaiveld (alkaliniteit 200-100-50 cm: 2,2-0,9-0,2 meq/l), wat laat zien dat het grondwater hier wordt verdund door regenwater. Op locatie Tpb14 neemt de alkaliniteit van grondwater (zowel in september als maart) af richting maaiveld (alkaliniteit 200-100-50 cm: $\pm 1,5-0,6-0,2$ meq/l), waarschijnlijk door de verdere toename van de regenwaterinvloed. De flanken (met Gagel en Riet) zijn interessante uitbreidingslocaties voor het oppervlakte aan vochtig tot nat schraalland.

Figuur 5.8. Foto's van Bo38 aan de rand van het Gagelstruweel. Bo39 ligt in het rietland (nabij het Berkenbroekbos) bij Tpb13. Foto's: Mark van Mullekom.

Tabel 5.8. Overzicht van de grondsoort en bodemchemie per monsterlocatie (diepte in cm-mv). Zie tabel 5.1 voor een toelichting.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	K-z	Mg-z	P-z	NO3-z	NH4-z	BV	MA35
38	0-20	veraard veen	86	0,1	90,9	513	4,1	12	12	5	2	3	27,9	3,3	264	7219	0,04	97	1962	15	10	182	86	4
	20-30	veraard veen	80	0,2	54,3	323	2,5	15	19	4	1	4	28,9	3,6	233	9847	0,02	128	2720	30	2	162	91	0
	30-50	bruin/zwart zand	23	1,3	2,2	138	1,5	62	18	3	2	5	5,2	5,1	44	7613	0,01	89	2419	1	7	40	99	0
39	20-35	veraard veen	84	0,2	86,2	277	3,3	37	18	8	1	3	24,5	3,6	467	8465	0,06	57	1382	19	0	141	75	0
	35-45	zandig veen, lemig	60	0,5	30,0	168	2,2	66	15	12	1	2	8,1	3,7	661	7808	0,08	52	1055	2	0	90	71	0
	45-70	bruin/geel zand	24	1,4	2,7	303	2,3	125	21	21	6	9	6,2	4,8	433	7269	0,06	0	729	1	0	60	81	0

Tabel 5.9. Overzicht van de grondwaterkwaliteit. De concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$, met uitzondering van de pH, de alkaliniteit (meq/l) en het EGV ($\mu\text{S/cm}$).

Code	pH	Alk	EGV	CO2	HCO3-	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO3-	NH4+	Na+	K+	Cl-	PO43-
OW6	4,0	0,0	76	152	1	27,6	72	17,8	27,5	0,6	36	93	27,7	3,8	144	11	164	0,3

5.6. Deelgebied 6: grasland midden-zuidwest

Het grasland is een voormalig landbouwperceel dat al in 1975 is verworven en sindsdien wordt verschaald. Het westelijke deel (Bo29) ervan ligt hoog, en het oostelijke deel (Bo30) ligt laag (figuur 5.9). Het laaggelegen oostelijk deel maakt deel uit van de centrale slenk. Er groeit veel Mannagras maar ook massaal holpijp (figuur 5.9). Dit duidt op de aanwezigheid van ijzerrijk, (zwak) gebufferd grondwater.

Op locatie Bo29 is de toplaag (0-20) verrijkt met fosfaat (P-totaal 16 mmol/l en Olsen-P $\pm 1700 \mu\text{mol/l}$). Voor de ontwikkeling van een vochtig tot nat schraalland wordt geadviseerd 30 cm af te graven (op 20-30 cm is de bodem calciumarm). Onder de juiste hydrologische omstandigheden kan op de (zwak) gebufferde bodem een heischraal grasland (eventueel blauwgrasland) tot ontwikkeling komen (Ca-t 25 mmol/l en Ca-z $\pm 7800 \mu\text{mol/l}$). Het alternatief is nog circa 80 jaar maaien en afvoeren of inzetten op de ontwikkeling van een kruidenrijk grasland.

Op locatie Bo30 wordt geadviseerd minimaal 20 cm af te graven ten behoeve van schraallandontwikkeling. De vrijwel permanente vernatting van deze (matig) voedselrijke toplaag (totaal-P 13 mmol/l en Olsen-P $745 \mu\text{mol/l}$) leidt namelijk tot (verdere) verzuuring. Van 20-50 cm diepe is het (veraarde) veen kalkrijk (Ca-t 63-106 mmol/l en Ca-z $22000-27000 \mu\text{mol/l}$) en geschikt voor schraallandontwikkeling. Van 30-50 cm is sprake van lemig veen (hogere totaal aluminiumconcentraties). De Olsen-P concentratie van $\pm 350-700 \mu\text{mol/l}$ is acceptabel voor een blauwgrasland. In verband met de totaal-P concentratie in deze bodemlaag (7-20 mmol/l) is droogval van de toplaag in de zomermaanden belangrijk, al is een groot deel van dit fosfor

waarschijnlijk geboden aan calcium en daarmee ongevoelig voor interne eutrofiëringsprocessen als gevolg van permanente vernatting. Een alternatief is het verwijderen van de dichte zode (Pitrus, Mannagras) of het afgraven tot op het P-arme zwak gebufferde (Ca-t 17 mmol/l en Ca-z $\pm 5900 \mu\text{mol/l}$) zand.

Figuur 5.9. Foto van de Pitrusontwikkeling op locatie Bo29 (links) en de natte omstandigheden op locatie Bo30 (rechts) waar niet alleen massaal Mannagras (en Pitrus) groeit maar tevens Holpijp voorkomt. Foto's: Mark van Mullekom.

Tabel 5.10. Overzicht van de grondsoort en bodemchemie per monsterlocatie (diepte in cm-mv). Zie tabel 5.1 voor een toelichting. Op locatie 31 is sprake van een strooisellaag van 15 cm en een toplaag van zeer grof veraard organisch materiaal (0-20 cm; dit materiaal was niet geschikt voor analyses).

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	K-z	Mg-z	P-z	NO ₃ -z	NH ₄ -z	BV	MA35
27	0-20	veraard veen	55	0,5	37,0	1050	10,7	112	11	79	5	7	22,3	3,2	3216	4542	0,71	496	717	8	126	143	46	44
	20-35	zandig veen	30	1,1	8,5	607	4,5	154	9	50	6	8	12,2	3,6	3407	2722	1,25	390	359	5	11	112	35	5
	35-50	geel zand	20	1,3	1,3	184	1,0	64	6	15	4	3	2,5	3,7	1449	872	1,66	180	117	2	41	45	28	0
28	0-20	veraard veen	67	0,4	53,2	628	10,1	193	12	45	3	4	26,0	3,9	2505	5661	0,44	192	1241	2	30	365	60	28
	20-35	venig zand	30	1,2	8,8	418	12,9	541	18	43	4	11	16,5	4,2	1212	6655	0,18	426	1182	1	3	162	63	10
	35-50	zwart/geel geroerd zand	18	1,5	1,5	143	2,1	163	27	41	6	12	3,3	5,3	71	9194	0,01	111	1336	1	2	59	97	0
29	0-20	zwart/grijs zand	16	1,3	3,9	1683	16,1	86	14	42	3	5	7,8	4,3	397	4029	0,10	0	70	2	140	93	76	79
	20-30	wit/geel/zwart gevlek zand	12	1,3	1,4	704	3,9	54	7	17	3	3	1,8	4,9	180	2650	0,07	22	27	1	27	71	80	1
	30-40	zwart/bruin zand	13	1,5	0,9	200	2,4	133	25	29	7	8	2,6	5,2	96	7763	0,01	47	148	0	15	64	96	0
	40-60	geel/bruin zand	18	1,4	0,9	614	7,2	157	24	37	6	13	2,7	5,6	32	8467	0,00	64	222	1	7	47	99	19
30	0-20	lemig/venig zwart zand	45	0,7	21,9	745	13,4	70	50	32	4	4	29,7	4,5	199	19915	0,01	0	487	3	3	93	97	44
	20-30	veen met houtresten	62	0,4	40,6	351	7,2	55	90	40	2	3	42,8	4,8	102	26893	0,00	0	717	3	1	54	98	0
	30-40	veraard lemig veen	62	0,4	38,5	458	20,3	229	106	36	2	5	57,5	4,5	192	22923	0,01	0	987	4	1	28	97	15
	40-50	lemig veen	30	1,1	7,2	705	12,1	460	63	67	7	24	26,7	4,8	283	21895	0,01	0	1202	3	2	80	90	19
	50-100	geel zand	18	0,7	2,0	123	1,9	129	17	26	3	10	4,9	4,7	50	5885	0,01	38	484	0	1	44	97	0
31	20-35	veraard veen (zeer grof)	51	0,6	25,2	253	9,8	198	74	22	2	8	24,2	5,4	26	21814	0,00	410	3196	1	1	380	99	0
	35-60	geel zand	19	1,2	1,3	108	1,3	78	18	14	3	6	3,8	6,2	24	8103	0,00	338	834	1	17	134	99	0

Locatie Bo27, 28 en 31 (figuur 5.10) zijn potentiële uitbreidingslocaties voor het areaal aan heide en vochtig tot nat schraalland. Geadviseerd wordt om 20 cm af te graven. Op locatie Bo28 en Bo31 is het venig zand (zwak) gebufferd (Ca-t 18-74 mmol/l en Ca-z 6700-22000 $\mu\text{mol/l}$) en geschikt voor de ontwikkeling van een heischraal grasland (Bo28) of blauwgrasland (Bo31). Onder nattere omstandigheden ligt de ontwikkeling van mogelijk een trilveen voor de hand. Wanneer gemaaid kan worden en droogval van de toplaag mogelijk is in de zomerperiode kan het risico op verruiging worden beperkt. Op locatie Bo27 (hoger gelegen) is het zand calciumarm en zuur (Ca-t 6 mmol/l en Ca-z 872 $\mu\text{mol/l}$) en ligt de ontwikkeling van een soortenrijke natte heide voor de hand.

Figuur 5.10. Foto van locatie Bo31 (links) en Bo28 (rechts). Foto's: Mark van Mullekom.

5.7. Deelgebied 7: elzenbroekboslaagte

Het Elzenbroekbos is zeer nat en ontwikkelt zich slecht. Uit het onderzoek van Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar blijkt in de winter een waterdiepte van één tot enkele decimeters aanwezig. Ook in de zomer is het hier zeer nat: circa 5 cm boven maaiveld eind september 2014. Op locatie Tpb15 (Elzenbroekbos) is het grondwater zeer rijk aan ijzer ($\pm 200-400 \mu\text{mol/l}$ op 50-200 cm-mv) en ammonium ($\pm 140 \mu\text{mol/l}$ op 200 cm-mv). Op 200 cm-mv is het grondwater echter ook sulfaatrijk ($\pm 1000 \mu\text{mol/l}$). Lokaal groeit massaal Mannagras en sterven Elzen af. Een karakteristieke ondergroei met onder andere Elzenzegge, Holpijp en Gewone dotterbloem ontbreekt. Waarschijnlijk is dit het gevolg van interne eutrofiëringsprocessen en onvoldoende aanvoer van gebufferd, ijzerrijk grondwater als gevolg van stagnatie/onvoldoende doorstroming. Er is sprake van een verhoogd risico vanwege de aanwezigheid van sulfaatrijk grondwater. Bij onvoldoende doorstroming kan sulfaatreductie optreden waarbij het toxische sulfide wordt gevormd. Dit kan leiden tot het afsterven van Elzen en P-mobilisatie (mannagrasontwikkeling). Zie kader 3 voor een optimaal hydrologisch beheer van het broekbos.

Figuur 5.11. Foto's van het de gevolgen van stagnatie/onvoldoende doorstroming in het Elzenbroekbos: Elzensterfte en massale groei van Mannagras. Het uittredende grondwater wordt niet/onvoldoende afgevoerd. Op 30/31 maart stroomt er zelfs nitraat en fosfaatrijk oppervlaktewater uit de Glanerbeek het broekbos in. Foto's: Mark van Mullekom.

Tabel 5.11. Overzicht van de grondwaterkwaliteit. De concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$, met uitzondering van de pH, de alkaliniteit (meq/l) en het EGV ($\mu\text{S/cm}$).

Code	pH	Alk	EGV	CO ₂	HCO ₃ ⁻	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO ₃ ⁻	NH ₄ ⁺	Na ⁺	K ⁺	Cl ⁻	PO ₄ ³⁻
OW3	6,9	1,1	250	294	920	15,0	652	15,1	208,1	12,9	254	111	228,9	25,1	520	209	567	6,6

Naast fosfaatmobilisatie als gevolg van interne eutrofiëringsprocessen (onvoldoende doorstroming in de natte periode en droogval in de zomer, zie kader 3) kunnen de fosfaatrijke omstandigheden ook veroorzaakt worden door de oppervlakkige instroom van fosfaatrijk water uit deelgebied 6 en/of de instroom van oppervlaktewater uit de Glanerbeek. Deze instroom vindt plaats via een gat in de wal langs de Glanerbeek ((figuur 5.11). Dit gat is eigenlijk gecreëerd voor de afvoer van de laagte rondom Tpb15 maar heeft op deze manier dus een negatief effect. De instroom van oppervlaktewater uit de Glanerbeek is ongunstig aangezien het oppervlaktewater (eenmalige meting 31 maart 2015) zeer nitraatrijk is ($229 \mu\text{mol/l}$: dit kan de afbraak van organisch materiaal stimuleren) en veel fosfaat bevat ($12,9 \mu\text{mol/l P}$ en $6,6 \mu\text{mol/l PO}_4^{3-}$). Wanneer sprake is van voldoende doorstroming zijn de negatieve effecten van de instroom van beekwater in koude, natte periodes beperkt. Dit in tegenstelling tot de zomerperiode wanneer de toplaag droog is en instroom van beekwater absoluut ongewenst is. De inundatie is mogelijk het gevolg van een peilverhoging als gevolg van de aanleg van enkele drempels in de Glanerbeek (eind 2005 / begin 2006).

Bij uitvoering van de herstelmaatregelen is het essentieel om de hydrologische omstandigheden in de laagte te optimaliseren (kader 3) en te voorkomen dat er oppervlaktewater vanuit de (mogelijke verbrede en verondiepte) Glanerbeek het natuurgebied instroomt. Geadviseerd wordt om een klepduiker te plaatsen zodat alleen uitstroom vanuit de laagte richting de beek en geen instroom van eutroof beekwater (bij piekafvoeren) kan plaatsvinden. De inrichting dient gericht te zijn op het creëren van doorstroming met gebufferd, ijzerrijk grondwater en droogval van de toplaag in de zomermaanden.

KADER 3. HERSTEL VAN BROEKBOS

Het herstel van verdroogde broekbossen tracht men vaak op te lossen door het oppervlaktewater op te stuwen. Maar door het permanent hoge water, treden geen periodieke waterstandschommelingen meer op (met periodieke droogval) en vindt geen doorstroming van grondwater plaats. De stijghoogte van het grondwater komt niet meer boven het oppervlaktewaterpeil uit met stagnatie en de beperking van de grondwaterinvloed als gevolg. Dit leidt tot de reductie van sulfaat tot toxisch sulfide, ammoniumophoping, P-mobilisatie en massale ontwikkeling van soorten kenmerkend voor zeer voedselrijke condities waaronder Klein kroos, Liesgras en Mannagras.

Figuur. De broekloop in het Kaldenbroek. a: 1977, onder verdroogde condities (foto: P. van den Munckhof); b: 1998, uitgangssituatie direct na het permanent opstuwen van het oppervlaktewater (foto: E. Lucassen); c: 1999, eutrofiëringsverschijnselen als gevolg van de permanente opstuwing (foto: E. Lucassen) d: 2005, twee jaar na het instellen van het natuur waterregime (foto: E. Lucassen). Bron: Lucassen & Roelofs, 2005.

Herstelmaatregelen bestaan dan ook niet uit permanente opstuwing van grondwater of aanvoer van oppervlaktewater, maar uit het herstellen van een natuurlijk waterregime. Dit kan bereikt worden door bijvoorbeeld een regelbare stuw te plaatsen, waarbij het grondwater tot beneden de potentiële stijghoogte van grondwater wordt opgestuwd. Zo blijft een positieve grondwaterdruk gehandhaafd en zal doorstroming met grondwater blijven plaatsvinden terwijl de toplaag in de zomer droog kan vallen.

Door de aanvoer van baserijk (vooral calcium en magnesium) en ijzerrijk grondwater wordt de nutriëntenbeschikbaarheid beperkt (afvoer ammonium). Daarnaast legt ijzer in de vorm van ijzer(hydr)oxiden in de aerobe toplaag fosfaat vast. Gereduceerd ijzer legt sulfide vast, waardoor interactie van sulfide met ijzer uit de ijzer-fosfaatcomplexen beperkt blijft. De gevormde ijzer-sulfiden worden tijdens droogval weer geoxideerd, en het gevormde sulfaat wordt uit het systeem afgevoerd in natte tijden. Daarnaast ontstaan weer ijzer(hydr)oxiden die fosfaat kunnen binden. Droogval zorgt ook voor oxidatie van ammonium, waarbij nitraat wordt gevormd. Dit spoelt uit en kan worden gedenitrificeerd in het diepergelegen anaerobe gedeelte van de bodem. Hierbij ontstaat stikstofgas, dat verdwijnt naar de lucht. Dit zal leiden tot een voedselarme situatie waardoor de ontwikkeling van een karakteristieke ondergroei (Dotterbloem, Gele lis, Elzenzegge, Holpijp, etc.) wordt gestimuleerd.

5.8. Deelgebied 8: grasland midden-noordoost

Dit betreft een voormalig landbouwgebied dat al in 1965 is verworven, en al bijna 50 jaar wordt verschraald. Er groeien inmiddels wel interessante soorten, maar het betreft hierbij vooral soorten van behoorlijk zure omstandigheden. Er is 20 cm zand aangetroffen op een veenlaag van ± 20 -30 cm. Mogelijk heeft hier in het verleden bezanding plaatsgevonden om het perceel geschikt te maken voor landbouwkundig gebruik. Vooral in het zuidoostelijke deel (Bo34) van het perceel is de zandige toplaag behoorlijk schraal (totaal-P 5,2 mmol/l en Olsen-P 805 $\mu\text{mol/l}$). Door nog circa 11 jaar te maaien en afvoeren kan een Olsen-P concentratie van 350 $\mu\text{mol/l}$ worden bereikt. In het noordwestelijke deel (Bo35) is de toplaag rijker (totaal-P 10,1 mmol/l en Olsen-P 1274 $\mu\text{mol/l}$) en is nog circa 41 jaar maaien en afvoeren vereist. Een alternatief is het afgraven van de verrijkte zandige toplaag van 20 cm.

De afvoer van neerslagwater dient te worden verbeterd (en de toplaag dient droog te vallen in de zomer). Het open houden van de centrale sloot en het plaatsen van een regelbare stuw bij de uitstroom wordt aanbevolen. In het gebied is (lokaal) sprake van een dikke viltige moslaag. Dit is niet gunstig voor een effectieve verschraling van de bodem. Lokaal zou experimenteel de viltige moslaag kunnen worden verwijderd. Voorwaarde is echter wel dat geen 'bakken' ontstaan waar uittredend grondwater en/of regenwater als oppervlaktewater stagneert.

De (opgebrachte) zandbodem is zwak gebufferd op locatie Bo35 (Ca-t 20 mmol/l, Ca-z 6920 $\mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,14) en zuur op locatie Bo34 (Ca-t 4 mmol/l, Ca-z 1144 $\mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,90) De onderliggende venige bodem is meer gebufferd (Ca-t 27-39 mmol/l, Ca-z ± 13000 -24000 $\mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,01-0,06). en onder de juiste hydrologische omstandigheden geschikt voor blauwgraslandontwikkeling. Het (lokaal) blootleggen van de gebufferde veenbodem is daarmee ook een mogelijke inrichtingsmaatregel.

Figuur 5.12. Foto's van het schraalland (lokaal veel Blauwe zegge) van de locaties Bo34 en Bo35. Foto's: Mark van Mullekom.

Tabel 5.12. Overzicht van de grondsoort en bodemchemie per monsterlocatie (diepte in cm-mv). Zie tabel 5.1 voor een toelichting.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	K-z	Mg-z	P-z	NO ₃ -z	NH ₄ -z	BV	MA35
34	2-20	zwart zand	23	1,1	3,6	805	5,2	34	4	6	2	1	8,2	3,8	1034	1144	0,90	96	76	26	4	51	38	11
	20-35	veen	61	0,4	43,5	258	2,3	34	27	10	1	0	12,1	3,7	784	13146	0,06	50	86	15	3	40	86	0
	35-50	zandig veen	24	1,2	5,2	997	3,9	96	10	3	2	2	7,1	3,6	936	6710	0,14	0	30	24	14	37	73	2
	50-70	geel/oranje zand	21	1,3	1,2	766	1,7	26	4	1	2	1	1,5	4,2	595	1462	0,41	3	27	30	3	20	56	0
	80-100	geel/oranje zand	23	1,4	1,7	594	1,8	51	4	3	3	2	2,7	4,1	913	1646	0,55	31	40	7	10	53	49	0
35	2-20	zwart zand	37	0,9	11,9	1274	10,1	60	20	13	3	3	19,5	3,8	957	6920	0,14	0	204	24	6	67	78	41
	20-40	veen	66	0,4	37,7	340	5,2	86	39	20	2	3	22,7	3,6	338	23598	0,01	0	168	6	1	43	92	0
	40-50	geel zand	21	1,4	2,9	468	3,1	180	14	24	6	12	8,8	4,3	959	4285	0,22	0	166	3	6	39	65	0
	50-60	geel zand	21	1,4	1,4	385	2,0	138	13	25	7	11	3,6	4,4	534	3980	0,13	40	351	2	3	40	71	0

Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullemaar meldt nog een alternatief: ontwikkeling richting mesotroof Kleine-zeggenmoeras door het volledig dempen van de sloten en greppels achterwege te laten. Dit dient te gebeuren in combinatie met het aanpakken van de drainerende werking van de Glanerbeek. In verband met de lokale voedselrijkdom van de toplaag (Bo35) kan permanente vernatting echter leiden tot P-mobilisatie en verzuuring waardoor dit niet gewenst is zolang de verschraling nog onvoldoende is.

5.9. Deelgebied 9: voormalige maisakker

De zone rondom Bo37 (op de topografische kaart ingetekend als heide), was in het verleden een gedraineerde maisakker aanwezig. Deze akker is verworven in 1985, en de drainage is verwijderd of onklaar gemaakt. De graslandstrook ten zuidwesten van de voormalige maisakker is eveneens een voormalig landbouwperceel. Dit perceel is in 1990 verworven.

Uit de bodemanalyses blijkt dat er sprake is van zeer voedselrijke omstandigheden. In de toplaag van 35 cm worden totaal-P concentraties gemeten van $\pm 20-38$ mmol/l en Olsen-P concentraties van $\pm 3800-5600$ $\mu\text{mol/l}$. Er heeft P-uitspoeling plaatsgevonden naar diepere bodemlagen (35-50 cm-mv en in minder mate >50 cm). De forse P-uitspoeling wordt zienw e onder andere tetug in de hoge P-concentraties in peilbuis W125-1 (52,5 $\mu\text{mol/l}$ - tabel 5.14). Op locatie Bo36 bedraagt de totaal-P concentratie op 50-100 cm-mv 7 mmol/l en de Olsen-P concentratie 1088 $\mu\text{mol/l}$.

Figuur 5.13. Links: foto van de zone waar Bo36 is verzameld en Tpb 125 en 126 staan. Rechts: Foto van Bo 37. In deelgebied 9 zou in het (verre) verleden Parnassia hebben gestaan. Foto's: Mark van Mullekom.

Een ontgraving van 50 cm is echter niet reëel en gewenst in deze (zeer) natte laagte. Minder afgraven is niet zinvol en kan leiden tot extra P-mobilisatie en verzuuring. Geadviseerd wordt op deze locatie, waar sprake is van (matig) gebufferd grondwater (alkaliniteit 0,8-1,6 meq/l, tabel 5.14) niet te streven naar voedselarme tot matig voedselrijke natuurtypen en een lager

ambitieniveau na te streven. Door middel van droogval van de toplaag in de zomerperiode kan het risico op P-mobilisatie en de daarmee gepaard gaande verzuuring worden beperkt.

Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar meldt dat de sterk drainerende werking van de Glanerbeek niet alleen leidt tot verdroging (waardoor in dit gebied ondanks de lage ligging de grondwaterstanden eind september 2014 toch 65 tot 90 cm-mv liggen), maar ook tot de afvang van het basenrijke grondwater. Verder treedt er stagnatie in de oppervlakkige afvoer op door de aanwezigheid van het toegangspad.

Tabel 5.13. Overzicht van de grondsoort en bodemchemie per monsterlocatie (diepte in cm-mv). Zie tabel 5.1 voor een toelichting.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	K-z	Mg-z	P-z	NO3-z	NH4-z	BV	MA35
36	0-20	zwart zand	23	1,4	2,8	3793	19,6	109	10	29	8	12	5,6	4,3	491	1565	0,31	756	387	88	12	343	51	101
	20-35	zwart zand	23	1,4	2,4	4716	38,5	129	14	42	6	12	6,7	4,6	227	3054	0,07	469	491	43	9	399	65	>125
	35-50	lichtgeel zand	18	1,6	0,5	2345	16,0	123	10	32	8	15	1,7	4,9	219	1684	0,13	364	325	39	23	189	62	59
	50-100	lichtgeel zand	20	1,5	0,5	1088	7,0	110	9	26	7	14	1,2	4,8	194	1287	0,15	410	237	5	18	168	64	33
37	0-20	zandig veen	27	1,2	6,6	5563	27,9	83	23	38	5	5	12,4	4,2	454	8615	0,05	786	1151	190	13	351	85	>125
	20-35	venig zand	25	1,2	8,5	4801	29,8	110	40	55	6	10	12,5	4,3	352	13236	0,03	344	1559	94	71	347	93	124
	35-50	venig zand	35	1,0	15,0	3796	17,7	85	38	17	3	4	18,3	4,5	233	15730	0,01	217	1590	112	104	461	95	67

Tabel 5.14 Overzicht van de grondwaterkwaliteit. De concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$, met uitzondering van de pH, de alkaliniteit (meq/l) en het EGV ($\mu\text{S/cm}$).

Code	pH	Alk	EGV	CO2	HCO3-	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO3-	NH4+	Na+	K+	Cl-
W125-1	5,8	1,0	106	1572	414	164,1	367	34,3	82,0	52,5	70	167	6,0	39,9	216	87	162
W125-2	5,8	0,8	137	1842	479	48,0	276	48,7	108,3	5,5	37	114	1,2	46,8	245	143	542
W126-1	6,0	1,6	170	2831	1245	34,3	653	5,8	105,6	7,2	113	71	3,5	5,8	101	21	111
W126-2	5,9	1,3	145	2684	839	88,9	501	4,5	104,2	1,6	112	157	1,1	8,1	377	47	217

5.10. Deelgebied 10: noordelijk schraalland

Zie paragraaf 4.3 voor een beschrijving van de referentielocaties R7-R10 en de mogelijke herstelmaatregelen. Op 31 maart 2015 zijn twee (stagnante) laagtes bemonsterd in het gebied. Het oppervlaktewater in de grote natte laagte rondom Tpb10 heeft een EGV van $37 \mu\text{S/cm}$ (tabel 5.15) wat duidt op stagnerend regenwater/sterk verdund zwak gebufferd grondwater. Het oppervlaktewater in natte laagte ten noordwesten van Tpb18 (richting flank dekzandrug) heeft een EGV van $72 \mu\text{S/cm}$. Waarschijnlijk is dit eveneens regenwater, mogelijk beperkt aangerijkt met (zwak) gebufferd uittredend grondwater met een ondergrond die wat meer gebufferd is.

Figuur 5.14. Links: foto van nog goed ontwikkelde, maar verzurende locatie R7 (zie hoofdstuk 4). Rechts: forse stagnatie van regenwater in de zone rondom Tpb 17 en 18 (30/31 maart 2015). Foto's: Mark van Mullekom.

Tabel 5.15. Overzicht van de oppvlaktewaterkwaliteit. De concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$, met uitzondering van de pH, de alkaliniteit (meq/l) en het EGV ($\mu\text{S/cm}$).

Code	pH	Alk	EGV	CO2	HCO3-	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO3-	NH4+	Na+	K+	Cl-	PO43-
OW8	5,3	0,3	37	112	10	19,0	77	18,2	15,7	0,7	18	28	0,7	0,2	132	10	141	0,0
OW9	5,9	0,4	72	96	31	29,5	177	28,2	42,1	0,8	48	27	5,8	1,4	214	13	230	0,0

Ter voorkoming van (verdere) verzuring van de groeiplaats van de hier groeiende Welriekende nachtorchis (R7) is in elk geval een toename in de grondwaterinvloed in het maaiveld vereist op de flanken van de dekzandrug. Het verbeteren van de afvoer van regenwater zodat de vorming van neerslaglenzen wordt voorkomen (ongewenst) lijkt eveneens een geschikte maatregel die kan bijdragen aan de uitbreiding van het oppervlakte aan vochtig tot nat schraalland of in ieder geval de voortschrijdende verzuring kan afremmen. Voorwaarde is echter wel dat hydrologische maatregelen in de laagte/plagzone niet ten koste mogen gaan, maar juist moeten leiden tot een verbetering van, de hydrologische omstandigheden in het huidige vochtige tot natte schraalland op de flanken. Geschikte maatregelen zullen volgen uit het onderzoek van Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar.

5.11. Deelgebied 11: grasland noordoost

Deze percelen worden (in relatie tot het Boomkikkerbeheer dat hier wordt gevoerd) begraasd, en dus niet gemaaid. De voormalige landbouwgronden in deelgebied 1 zijn beperkt (Bo1), matig (Bo2 en Bo3) en sterk (Bo4) verrijkt met fosfaat waardoor op drie van vier locaties een uitmijnbeheer van circa 20-30 jaar vereist is. Het afgraven van de fosfaatrijke toplaag van 25 cm is eveneens op drie van de vier locaties een optie. De zandbodem is echter calciumarm dat de ontwikkeling van natte heide of (zure variant) van een heischraal grasland voor de hand ligt. Voor de ontwikkeling van soortenrijke schraallanden zijn deze locaties minder geschikt. Bovendien lijkt een ontgroning slecht inpasbaar in het systeem op basis van de ecohydrologische systeemanalyse. Per locatie kan aan de volgende ontwikkelingsmogelijkheden worden gedacht:

Bo1: De beperkt verrijkte toplaag van 25 cm (totaal-P 8 mmol/l en Olsen-P $\pm 800 \mu\text{mol/l}$) versralen door middel van herinzaai (gras, niet geschikt voor grasklaver) en circa 10 jaar uitmijnen (bijlage 4). Of de bouwvoor van 25 cm verwijderen en onder de juiste hydrologische omstandigheden op de zwak gebufferde bodem (Ca-t 10-16 mmol/l , Ca-z $\pm 3900-4900 \mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,01) een heischraal grasland ontwikkelen.

Bo2: De matig verrijkte toplaag van 15-25 cm (totaal-P 9-16 mmol/l en Olsen-P $\pm 770-1200 \mu\text{mol/l}$) in circa 20-25 jaar uitmijnen na herinzaai met een grasklaver mengsel (bijlage 4). Of de meest verrijkte toplaag van 15 cm (totaal-P 16 mmol/l en Olsen-P $\pm 1200 \mu\text{mol/l}$) afgraven en de onderste 10 cm van de bouwvoor (totaal-P 9 mmol/l en Olsen-P $\pm 750 \mu\text{mol/l}$) door middel van maximaal 15 jaar maaien en afvoeren aanvullend versralen voor de ontwikkeling van een heischraal grasland (Ca-t 20 mmol/l , Ca-z $\pm 6800 \mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,01). Of de bouwvoor van 25 cm verwijderen en onder de juiste hydrologische omstandigheden op de zwak gebufferde tot licht zure bodem (Ca-t $\pm 12 \text{ mmol/l}$, Ca-z $\pm 2600 \mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,02) een heide of heischraal grasland ontwikkelen.

Figuur 5.15. Foto's van de bodemonsterlocaties Bo1 (links) en Bo4 (rechts). Het beheer op deze locaties is niet bekend. Begrazing kan tot Pitrusdominantie leiden op dergelijke percelen (bijvoorbeeld Bo1). Foto's: Mark van Mullekom.

Bo3: De (sterk) verrijkte toplaag van 25 cm in circa 20-30 jaar (totaal-P 21-25 mmol/l en Olsen-P $\pm 1300-1500 \mu\text{mol/l}$) uitmijnen na herinzaai met een grasklaver mengsel (bijlage 4). Of de bouwvoor van 25 cm verwijderen en onder de juiste hydrologische omstandigheden op de zwak gebufferde tot licht zure bodem (Ca-t $\pm 8-13 \text{ mmol/l}$, Ca-z $\pm 2400 \mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,03) een heide of heischraal grasland ontwikkelen.

Bo4: De (sterk) verrijkte toplaag van 25 cm in circa 25-30 jaar (totaal-P 29-30 mmol/l en Olsen-P $\pm 2700-3100 \mu\text{mol/l}$) uitmijnen na herinzaai met een grasklaver mengsel (bijlage 4). Na het afgraven van de bouwvoor van 25 cm komt, als gevolg van uitspoeling, een matig verrijkte bodem aan het oppervlak (totaal-P 11-12 mmol/l en Olsen-P $\pm 2400-2750 \mu\text{mol/l}$). Hiervoor is een aanvullend verschrallingsbeheer vereist van circa 50 jaar maaien en afvoeren of 12 jaar uitmijnen waarna, onder de juiste hydrologische omstandigheden een heischraal grasland of blauwgrasland tot ontwikkeling kan komen (Ca-t $\pm 22 \text{ mmol/l}$, Ca-z $\pm 6000-9100 \mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,01).

Vanwege de lage ligging (figuur 2.3) is het in deze zone wellicht wel mogelijk om meer grondwaterinvloed te creëren. Vernatting is, in verband met het risico op P-mobilisatie en verzuuring, echter alleen gewenst onder voedselarme omstandigheden.

Wanneer wordt besloten om geen specifieke inrichtingsmaatregelen te nemen op deze voormalige landbouwgronden wordt geadviseerd om minimaal jaarlijks te maaien en afvoeren en de onderhoudsslotsen of greppels open te houden (eventueel verondiepen) zodat droogval van de toplaag in de zomermaanden plaatsvindt en verzuuring wordt voorkomen. Door niet meer te bemesten zal de fractie labiel beschikbaar fosfaat op termijn afnemen (P-z $< 1-2 \mu\text{mol/l}$) en de kruidenrijkdom toenemen.

Tabel 5.16. Overzicht van de grondsoort en bodemchemie per monsterlocatie (diepte in cm-mv). Zie tabel 5.1 voor een toelichting.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	K-z	Mg-z	P-z	NO3-z	NH4-z	BV	MA35
1	0-15	zand (licht lemig), venig, bv	24	1,0	7,5	751	8,0	107	19	26	2	6	11,9	5,0	200	8548	0,02	397	516	12	60	177	94	20
	15-25	zand (licht lemig), venig, bv	21	1,1	6,1	810	7,9	132	20	34	1	6	11,0	4,8	257	8816	0,03	318	495	9	33	274	92	14
	25-35	zand	15	1,5	0,6	326	2,4	96	10	23	1	10	1,5	5,5	25	4902	0,01	557	356	7	39	72	98	0
	35-45	zand	14	1,6	0,6	91	1,8	89	16	27	5	13	1,5	5,1	34	3853	0,01	288	623	8	33	36	98	0
2	0-15	zand (licht lemig), bv	26	1,3	2,8	1191	16,3	133	29	44	5	8	17,7	5,4	92	5827	0,02	484	286	52	28	614	89	54
	15-25	zand (licht lemig), bv	24	1,4	3,2	766	8,9	109	20	33	3	6	8,5	5,2	95	6754	0,01	338	319	9	91	350	93	15
	25-35	zand	15	1,6	0,2	221	2,0	85	13	20	4	8	2,8	5,7	95	2779	0,03	390	245	11	15	28	95	0
	35-45	zand	15	1,7	0,3	92	1,0	92	11	22	4	11	1,9	5,6	19	2572	0,01	448	220	8	14	22	98	0
	80-90	zand	17	1,6	0,6	68	1,2	113	13	26	7	14	1,6	5,8	15	5436	0,00	534	696	10	12	35	99	0
3	0-15	zand, venig/lemig, bv	29	1,1	9,6	1313	20,6	204	54	86	4	10	17,1	4,9	169	12026	0,01	229	1608	14	188	242	93	71
	15-25	zand, venig/lemig, bv	30	1,1	9,0	1540	24,6	126	52	77	2	7	15,9	5,4	70	14726	0,00	302	1771	11	189	134	94	59
	25-35	zand	14	1,7	0,6	395	2,0	92	13	21	2	8	1,7	5,1	61	2563	0,02	390	414	16	49	98	94	0
	35-45	zand	14	1,7	0,4	204	1,1	71	8	19	2	7	1,8	5,3	80	2223	0,04	205	320	12	26	75	93	0
4	0-20	zand, bv	21	1,5	3,1	2744	28,9	93	32	33	4	9	9,6	5,2	58	9628	0,01	168	1549	101	130	204	92	>125
	20-30	zand, bv	19	1,5	2,7	3089	30,0	97	39	35	4	9	7,3	5,3	98	8471	0,01	157	1580	97	241	137	94	83
	30-40	zand	15	1,6	1,0	2744	12,0	78	23	14	3	7	2,8	5,5	29	5969	0,00	160	987	100	58	83	98	27
	40-50	zand	14	1,7	0,8	2400	11,2	79	21	12	3	7	2,3	5,5	52	9123	0,01	201	1177	145	49	79	98	24

N.B.: Voor het uitmijnadvies in bijlage 4 is een range berekend op basis van Olsen-P streefconcentraties van 300-650 $\mu\text{mol/l}$. Dit geeft een goed beeld van de globale uitmijnperiode, vandaar dat voor deze range is gekozen. Hiervoor heeft een aparte bemonstering plaatsgevonden van de toplaag van 25 cm (afhankelijk van de bouwvoordikte). De bodemchemie (o.a. de P-concentraties) op deze puntboringen kan lokaal beperkt variëren waardoor berekend verschrallingsduren ook kunnen variëren (voor het natuurontwikkelingsonderzoek is op basis van referentiemetingen alleen gerekend met een Olsen-P streefconcentratie van 350 $\mu\text{mol/l}$). De berekende verschrallingsduren (zowel maaien en afvoeren als uitmijnen) moeten dan ook vooral worden gezien als een globale indicatie op basis waarvan weloverwogen keuzes kunnen worden gemaakt wat betreft de inrichtingsmaatregelen.

KADER 4. UITMIJNEN

Uitmijnen is het versneld afvoeren van fosfaat in de bovenste 25-30 cm van de bodem door de productie van een grasland (tijdelijk, gedurende een aantal jaar) te verhogen en hoog te houden. Op deze manier kan er jaarlijks zo'n 40 kg P per ha per jaar worden afgevoerd: vier keer zoveel als met alleen maaien en afvoeren.

Als bodems erg rijk zijn aan fosfaat ontstaat er op termijn een onbalans aan nutriënten met veel fosfaat, maar weinig stikstof en vaak ook weinig kalium. De 'truc' van uitmijnen is dan ook deze onbalans te herstellen: er is voldoende stikstof en kalium nodig om de afvoer van fosfaat te verhogen.

Uitmijnen kan op twee manieren: door inzaai van een grasklaver in combinatie met kalibemesting of door een productief grasland met kali- en stikstofbemesting. In sommige gevallen kan dit met de bestaande zode. Dit kan alleen de bestaande zode vol staat met productieve soorten als Engels of Italiaans raaigras, Timotee, Beemdlangbloem, Veldbeemd of Ruw beemdgras.

Percelen met bijna alleen Pitrus of Gestreepte witbol zullen, ook na bemesting, nooit de gewenste opbrengst en fosfaatafvoer opleveren. In dat geval is herinzaai te verkiezen.

Bij uitmijnen mogen de percelen niet extreem droog of extreem nat zijn, zodat de gewasgroei op pijl kan blijven en machinale bewerking mogelijk is. Zie bijlage 4 voor een praktisch uitmijnadvies op de locaties Bo1 t/m Bo15. Het uitmijnadvies is opgesteld in samenwerking met Bart Timmermans van het Louis Bolk Instituut.

Figuur. Foto's van uitmijnen. Links: het maaien van een jong en rijk perceel waarop wordt uitgemijnd met BG11 en witte klaver. Rechts: op een perceel waarop langere tijd wordt uitgemijnd neemt de soortenrijkdom toe met zo'n 1 tot twee plantensoorten per jaar. Op het perceel op de foto groeien onder andere algemene soorten als kruipende boterbloem, paardebloem, herderstasje, varkensgras, madeliefje, kluwehoornbloem, gewoon biggenkruid, veldzuring, gestreept witbol, veldereprijs, tijmeprijs en echte kamille. Foto's Bart Timmermans.

5.12. Deelgebied 12: grasland zuidwest

Op de westelijk/hoger gelegen locatie Bo14 is een P-rijke (totaal-P ± 32 mmol/l en Olsen-P ± 3450 $\mu\text{mol/l}$) bouwvoor aanwezig van 40 cm. Verschrallingsbeheer of uitmijnen (circa 40-50 jaar, bijlage 4) biedt weinig perspectief. Na het afgraven van de voedselrijke toplaag (40 cm) komt een P-arme bodem aan het oppervlak waarvan de mate van buffering toeneemt in de diepte. Op 40-60 cm-mv is de bodem zwak gebufferd tot licht zuur (Ca-t $\pm 6-9$ mmol/l, Ca-z $\pm 2400-3100$ $\mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,02) en kan, eventueel in combinatie met een eenmalige bekalking van 2000 kg Dolokal/ha een heide of heischraal grasland tot ontwikkeling komen.

Op de lager gelegen monsterlocatie Bo15 is de toplaag (20 cm) zeer rijk aan fosfaat (totaal-P ± 33 mmol/l en Olsen-P ± 2060 $\mu\text{mol/l}$). Op 20-60 cm-mv (vanaf 60 cm-mv is kleileem aangetroffen) en is de bodem matig fosfaathoudend (totaal-P ± 14 mmol/l en Olsen-P ± 625 $\mu\text{mol/l}$). In combinatie met de concentratie totaal calcium (46-61 mmol/l), uitwisselbaar calcium ($\pm 24000-34000$ $\mu\text{mol/l}$) en ijzer (217-128 mmol/l) is deze bodem geschikt voor de ontwikkeling van een nat schraalland of vochtige hooiland. In dergelijke natuurtypen worden Olsen-P concentraties gemeten van 200-650 $\mu\text{mol/l}$ (blauwgrasland) en 300-800 $\mu\text{mol/l}$ (dotterbloemhooiland). Droogval van de toplaag in de zomermaanden is hierbij een vereiste (in verband met het ijzergebonden P).

Op dit perceel kan na afgraven van 40 cm (westen) tot (minimaal) 20 cm (oosten), onder de juiste hydrologische omstandigheden, een prachtige gradiënt tot ontwikkeling komen van vochtige heide naar heischraal grasland en blauwgrasland (eventueel dotterbloemhooiland). De hoogteverschillen in het landschap worden op deze manier aangetast. Het minder dan 40 cm (de bouwvoor) afgraven op de hogere kop heeft is echter weinig zinvol, tenzij verzuivering (deze valt wellicht mee onder droge omstandigheden) of de ontwikkeling van algemene soorten wordt geaccepteerd. De poel in het gebied (tabel 5.18) is matig gebufferd met een pH van 6,7 en een alkaliniteit van 0,6 meq/l en 172 $\mu\text{mol/l}$ calcium.

Wanneer wordt besloten om geen specifieke inrichtingsmaatregelen te nemen op de hoger gelegen voormalige landbouwgronden wordt geadviseerd om minimaal jaarlijks te maaien en afvoeren. De bodem valt reeds voldoende droog in de zomer en de afvoer van neerslagwater vindt vanwege de helling in het perceel plaats over het maaiveld. Door niet meer te bemesten zal de fractie labiel beschikbaar fosfaat op termijn afnemen (P-z $< 1-2$ $\mu\text{mol/l}$) en de kruidenrijkdom toenemen.

Figuur 5.16. Foto's van deelgebied 12 (Bo14 en Bo15) met oppervlaktewaterlocatie 5. Foto's: Mark van Mullekom.

Tabel 5.17. Overzicht van de grondsoort en bodemchemie per monsterlocatie (diepte in cm-mv). Zie tabel 5.1 voor een toelichting.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	K-z	Mg-z	P-z	NO3-z	NH4-z	BV	MA35
14	0-20	zand, bv	21	1,3	5,8	3493	32,6	96	23	51	2	7	9,8	4,5	376	8208	0,05	0	739	54	416	188	90	>125
	20-40	zand, bv	21	1,3	6,8	3430	31,4	101	23	51	4	7	10,1	4,5	193	12142	0,02	0	726	44	180	96	96	>125
	40-50	zand	13	1,5	0,6	255	1,1	14	6	3	0	1	0,8	5,2	37	2373	0,02	0	200	49	25	44	96	0
	50-60	zand	12	1,6	0,9	517	2,4	27	9	6	1	2	1,3	5,2	29	3073	0,01	0	315	35	23	39	97	0
	60-70	zand	13	1,6	1,1	203	1,3	71	13	10	5	5	1,4	5,5	99	4754	0,02	47	627	1	17	26	97	0
	80-90	zand	16	1,7	1,5	605	3,1	117	17	23	4	8	2,5	5,3	184	6638	0,03	193	888	1	25	26	96	0
15	0-20	zand (licht lemig), bv	27	1,3	7,5	2061	32,9	209	36	86	8	16	15,9	4,8	306	11977	0,03	0	694	2	101	198	93	>125
	20-40	zand (licht lemig), bv	19	1,6	3,4	645	13,4	385	61	217	45	60	9,9	4,9	117	34233	0,00	0	4115	0	114	61	98	38
	40-60	zand (licht lemig), bv	26	1,4	4,8	620	14,3	247	46	128	13	25	11,8	5,3	43	24270	0,00	0	3979	0	87	83	99	39
	60-70	keileem	16	1,7	2,6	88	3,3	567	76	384	74	107	2,3	5,2	14	33821	0,00	14	9095	0	25	49	100	0

Tabel 5.18. Overzicht van de grondwaterkwaliteit. De concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$, met uitzondering van de pH, de alkaliniteit (meq/l) en het EGV ($\mu\text{S/cm}$).

Code	pH	Alk	EGV	CO2	HCO3-	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO3-	NH4+	Na+	K+	Cl-	PO43-
OW1	6,7	0,6	54	209	452	12,3	172	5,1	48,7	3,0	29	22	0,7	4,7	124	13	41	0,9

5.13. Deelgebied 13: graslanden west

De volgende ontwikkelingen zijn mogelijk op de locaties Bo7 tot en met Bo13:

Bo7: Op deze locatie is een P-rijke (totaal-P ± 12 mmol/l en Olsen-P ± 1900 $\mu\text{mol/l}$) bouwvoor aanwezig van 40 cm. Verschraling (0 tot 25/30 cm) kan door middel van een uitmijnbeheer van circa 20 jaar (bijlage 4). Alternatieven zijn het afgraven van 40 cm (de inspoelingslaag op 40-50 cm is matig verrijkt met fosfaat waardoor circa 8 jaar aanvullend verschrallingsbeheer vereist is) of 50 cm. Op deze relatief droge locatie (GHG 70 cm-mv, bijlage 4) ligt de ontwikkeling van een heide of heischraal grasland voor de hand (Ca-totaal $\pm 9,5$ mmol/l, Ca-z ± 3200 $\mu\text{mol/l}$, Al-Ca ratio $\pm 0,12$).

Op de lager gelegen monsterlocatie Bo8 is de toplaag (30 cm) zeer rijk aan fosfaat (totaal-P ± 32 mmol/l en Olsen-P ± 2300 $\mu\text{mol/l}$). Een uitmijnbeheer van 30-35 jaar (bijlage 4) lijkt niet reëel en praktisch moeilijk uitvoerbaar onder deze natte omstandigheden. Vanaf 40 cm-mv is kleileem aanwezig. Op 30-40 cm-mv is de bodem zandig en matig fosfaathoudend (totaal-P ± 8 mmol/l en Olsen-P ± 825 $\mu\text{mol/l}$) en in combinatie met beperkt aanvullend verschrallingsbeheer geschikt voor de ontwikkeling van een heischraal grasland/blauwgrasland (Ca-t 24 mmol/l, Ca-z 9114 $\mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,01). Het afgraven van 40 cm tot op het P-arme keileem (P-totaal 4 mmol/l en Olsen-P 114 $\mu\text{mol/l}$) is echter het meest kansrijk voor de ontwikkeling van een blauwgrasland (eventueel dotterbloemhooiland): totaal calcium 87 mmol/l, uitwisselbaar calcium ± 31000 $\mu\text{mol/l}$ en 248 mmol/l ijzer.

Op dit perceel kan na afgraving van 40-50 cm (westen) tot 30-40 cm (oosten), onder de juiste hydrologische omstandigheden, een prachtige gradiënt tot ontwikkeling komen van droge-vochtige heide naar heischraal grasland en blauwgrasland (eventueel dotterbloemhooiland). De poel in het gebied (tabel 5.20) is zwak-matig gebufferd met een pH van 6,7 en een alkaliniteit van 0,3 meq/l en 105 $\mu\text{mol/l}$ calcium.

Figuur 5.17. Foto's van bodemmonsterlocatie Bo8 en oppervlaktewaterlocatie ow2. Foto's: Mark van Mullekom.

Bo9: Op deze locatie is een matig P-rijke (totaal-P ± 15 mmol/l en Olsen-P ± 850 $\mu\text{mol/l}$) bodemlaag aanwezig van 40 cm. Verschraling (0 tot 25/30 cm) kan door middel van een uitmijnbeheer van circa 20 jaar (bijlage 4). Wanneer 40 cm wordt afgegraven komt een relatief P-arme (totaal-P ± 10 mmol/l en Olsen-P ± 500 $\mu\text{mol/l}$) bodem aan het oppervlak welke, onder de juiste hydrologische omstandigheden, geschikt is voor blauwgraslandontwikkeling (Ca-t 63 mmol/l, Ca-z 24493 $\mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,01, Fe 149 mmol/l). Op 60 cm zit het keileem.

Bo10: Op deze locatie is geen kleileem aangetroffen tot 100 cm-mv. Er is een matig P-rijke (totaal-P ± 13 mmol/l en Olsen-P ± 760 $\mu\text{mol/l}$) bodemlaag aanwezig van 20(-30) cm. Verschraling kan door middel van een uitmijnbeheer van circa 15-20 jaar (bijlage 4). De onderste 10 cm van de bouwvoor (20-30 cm-mv) is minder voedselrijk (totaal-P ± 7 mmol/l en Olsen-P ± 450 $\mu\text{mol/l}$) en geschikt voor de ontwikkeling van een blauwgrasland (Ca-t 27 mmol/l, Ca-z 13671 $\mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,01, Fe 56 mmol/l). Wanneer 30 cm wordt afgegraven (een veiligere keuze) komt een P-arme (totaal-P ± 3 mmol/l en Olsen-P ± 150 $\mu\text{mol/l}$) bodem aan het oppervlak welke, onder de juiste hydrologische omstandigheden, geschikt is voor de ontwikkeling van een heischraal grasland of eventueel blauwgrasland (Ca-t 18 mmol/l, Ca-z 6525 $\mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,02, Fe 19 mmol/l).

Figuur 5.18. Foto's van bodemmonsterlocatie Bo11 en de beek aan de zuidkant van het perceel met de bodemmonsterlocaties Bo10 en Bo11. Foto's: Mark van Mullekom.

Bo11: Op deze locatie is, evenals op locatie Bo10, geen kleileem aangetroffen tot 100 cm-mv. Er is sprake van een zeer P-rijke (totaal-P ± 31 mmol/l en Olsen-P ± 3100 $\mu\text{mol/l}$) toplaag van 20 cm.

Verschraling kan door middel van een uitmijnbeheer van circa 30-35 jaar (bijlage 4). Op 20-30 cm (en in mindere mate op 30-40 cm-mv) is sprake van een inspoelingslaag (totaal-P ± 18 mmol/l en Olsen-P ± 1500 $\mu\text{mol/l}$). Op 30-40 cm-mv zijn de P-concentraties lager (totaal-P 8 mmol/l en Olsen-P 600 $\mu\text{mol/l}$). In combinatie met beperkt aanvullend verschrallingsbeheer is deze bodemlaag, onder de juiste hydrologische omstandigheden, geschikt voor de ontwikkeling van een heischraal grasland (Ca-t 22 mmol/l, Ca-z 4916 $\mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,02, Fe 55 mmol/l). Op 40-50 cm-mv is de bodem P-arm (totaal-P ± 4 mmol/l en Olsen-P ± 90 $\mu\text{mol/l}$) en eveneens geschikt voor de ontwikkeling van een heischraal grasland (Ca-t 19 mmol/l, Ca-z 3420 $\mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,02, Fe 47 mmol/l).

Tabel 5.19. Overzicht van de grondsoort en bodemchemie per monsterlocatie (diepte in cm-mv). Zie tabel 5.1 voor een toelichting.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	K-z	Mg-z	P-z	NO3-z	NH4-z	BV	MA35
7	0-20	zand, bv	14	1,3	4,6	1867	12,1	88	13	57	11	16	8,2	4,3	407	5452	0,07	289	2807	23	190	339	90	54
	20-40	zand, bv	8	1,5	1,2	1934	11,4	29	5	25	2	2	2,2	4,3	243	2169	0,11	177	832	28	72	73	85	49
	40-50	zand, sterke inspoeling	17	1,5	3,0	900	6,1	155	9	24	9	9	5,7	4,8	451	3358	0,13	76	841	9	52	57	84	8
	50-60	zand, sterke inspoeling	16	1,5	2,1	295	3,0	138	10	22	8	10	3,6	4,7	382	3079	0,12	79	1017	6	26	24	85	0
8	0-20	zand, venig/lemig, bv	33	1,1	11,8	2298	31,8	254	39	102	11	23	21,6	4,8	227	14461	0,02	0	2551	14	69	321	91	>125
	20-30	zand, venig/lemig, bv	29	1,1	10,0	2353	32,0	227	41	89	8	19	19,6	4,7	180	14828	0,01	0	2304	13	275	195	93	85
	30-40	zand	15	1,5	1,4	823	8,2	156	24	59	6	22	4,9	5,1	110	9114	0,01	12	1343	9	143	126	96	15
	40-50	keileem	16	1,6	2,5	117	4,0	433	87	248	67	105	2,5	5,3	169	31184	0,01	86	6210	15	36	102	98	0
9	0-20	zand, venig/lemig, bv	18	1,4	3,9	787	14,6	268	48	158	14	30	10,6	5,1	161	13128	0,01	71	1131	15	173	1401	93	51
	20-40	zand, venig/lemig, bv	17	1,4	4,1	892	15,7	260	50	122	12	27	11,3	5,0	51	22559	0,00	10	3338	12	283	45	99	60
	40-60	zand, venig/lemig, bv	20	1,3	5,8	510	10,5	436	63	149	28	53	13,6	5,1	128	24493	0,01	92	3897	14	273	53	99	20
	60-70	keileem	14	1,6	2,3	123	2,3	300	66	230	50	73	2,5	5,2	20	30792	0,00	135	6844	12	71	37	100	0
10	0-20	zand, venig/lemig, bv	27	1,2	6,8	764	12,7	162	23	64	6	12	16,2	5,0	219	10618	0,02	427	577	7	14	552	86	43
	20-30	zand, venig/lemig, bv	22	1,3	6,0	452	7,4	225	27	56	6	15	12,1	5,0	155	13671	0,01	20	155	8	9	353	91	5
	30-40	zand	15	1,5	1,0	155	3,3	143	18	39	2	13	2,9	5,3	106	6525	0,02	39	273	9	16	45	97	0
	40-50	zand	14	1,4	0,3	35	1,7	62	14	19	1	9	1,5	5,4	30	3778	0,01	133	300	7	11	31	98	0
	80-90	zand	13	1,5	0,5	124	3,0	98	21	40	6	15	0,9	6,0	59	7108	0,01	421	895	7	13	19	99	0
11	0-20	zand (licht lemig), bv	18	1,7	2,1	3093	31,4	191	23	41	4	9	7,9	4,5	489	6947	0,07	45	143	24	144	233	77	>125
	20-30	zand, inspoeling	17	1,6	2,2	1499	18,2	326	30	85	4	15	8,0	5,2	191	6139	0,03	49	147	8	96	76	90	44
	30-40	zand, inspoeling	16	1,5	1,4	600	8,0	235	22	55	2	11	5,2	5,0	119	4916	0,02	8	97	6	38	57	95	10
	40-50	zand	14	1,6	0,8	87	4,3	165	19	47	4	12	2,7	5,6	52	3420	0,02	24	153	9	11	32	97	0
12	0-15	zand, sterk venig, lemig, bv	26	1,2	8,0	796	14,9	344	29	110	15	27	13,0	4,6	298	14544	0,02	0	832	8	13	78	95	39
	15-25	zand, sterk venig, lemig, bv	22	1,5	5,1	1006	16,5	378	36	120	15	31	16,3	4,7	387	14182	0,03	0	1237	10	52	60	95	34
	25-35	zand, lemig	13	1,7	1,9	214	3,8	164	21	53	4	20	4,9	4,7	134	7442	0,02	0	1417	11	37	32	97	0
	35-45	keileem	15	1,8	2,5	44	2,3	740	76	327	43	87	2,2	5,1	68	34631	0,00	0	9935	23	24	57	100	0
13	0-20	zand, lemig/venig, bv	25	1,3	6,3	741	14,8	346	38	210	30	49	12,6	4,3	640	22598	0,03	0	488	8	65	84	93	49
	20-30	zand	19	1,8	1,7	216	2,9	103	16	48	4	14	3,1	4,7	291	5895	0,05	0	259	13	53	42	92	0
	30-40	zand	13	1,7	1,2	179	3,7	301	33	150	30	48	3,3	4,5	245	11408	0,02	0	1482	9	42	35	96	0
	40-50	zand	16	1,6	2,5	35	2,7	756	84	448	133	150	1,3	4,7	195	35971	0,01	0	7427	13	16	34	99	0
	80-90	keileem	16	1,8	2,4	90	3,4	413	84	321	71	106	1,3	4,7	165	40488	0,00	0	10628	25	10	51	99	0

Tabel 5.20 Overzicht van de oppervlaktewaterkwaliteit. De concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$, met uitzondering van de pH, de alkaliniteit (meq/l) en het EGV ($\mu\text{S/cm}$).

Code	pH	Alk	EGV	CO2	HCO3-	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO3-	NH4+	Na+	K+	Cl-	PO43-
OW2	6,7	0,3	42	82	177	2,4	105	3,1	30,7	1,0	24	3	0,7	0,4	89	11	102	0,3

Bo12: Op deze locatie is kleileem aangetroffen op 35 cm diepte. Er is een matig P-rijke (totaal-P ± 15 mmol/l en Olsen-P ± 900 $\mu\text{mol/l}$) toplaag aanwezig van 25 cm. De voedselrijkdom in de toplaag blijkt echter sterk te variëren. Bij analyses in het kader van het uitmijnadvies (bijlage 4) werden hogere P-concentraties gemeten (totaal-P ± 26 mmol/l en Olsen-P ± 1600 $\mu\text{mol/l}$). De uitmijnperiode kan hierdoor 20-35 jaar bedragen. Vanaf 25 cm-mv is de bodem P-arm, matig gebufferd (Ca-t 21 mmol/l, Ca-z 7442 $\mu\text{mol/l}$) en geschikt voor de ontwikkeling van een heischraal grasland/blauwgrasland Wanneer 35 cm wordt afgegraven komt het keileem aan het oppervlak. Onder de juiste hydrologische omstandigheden is dit (zeer) geschikt voor de ontwikkeling van een blauwgrasland (of dotterbloemhooiland) (Ca-t 76 mmol/l, Ca-z 34631 $\mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio $< 0,01$, Fe 327 mmol/l).

Bo13: Op deze locatie is kleileem aangetroffen op 80 cm diepte. Er is een matig P-rijke (totaal-P ± 15 mmol/l en Olsen-P ± 750 $\mu\text{mol/l}$) toplaag aanwezig van 20 cm. De voedselrijkdom in de toplaag blijkt echter sterk te variëren. Bij analyses in het kader van het uitmijnadvies (bijlage 4) werden hogere P-concentraties gemeten (totaal-P ± 20 mmol/l en Olsen-P ± 1200 $\mu\text{mol/l}$). De uitmijnperiode kan hierdoor 15-30 jaar bedragen. Op 20-30 cm-mv is de bodem P-arm (totaal-P ± 3 mmol/l en Olsen-P ± 200 $\mu\text{mol/l}$) en zwak-matig gebufferd (Ca-t 16 mmol/l, Ca-z 5895 $\mu\text{mol/l}$) en geschikt voor de ontwikkeling van een heischraal grasland. De mate van buffering neemt echter sterk toe in de diepte. De concentratie uitwisselbaar calcium is op 30-40 cm-mv 11408 $\mu\text{mol/l}$, op 40-50 cm-mv 35971 $\mu\text{mol/l}$ en op 80-90 cm-mv (keileem) 40488 $\mu\text{mol/l}$. Het afgraven van minimaal 30 cm heeft hierdoor de voorkeur voor de ontwikkeling van een blauwgrasland.

5.14. Deelgebied 14: paardenweide en ruigtestrook

In het grasland rondom de (kunstmatig) sterk meanderende beek (Bo33) is een sterk verstoord bodemprofiel aangetroffen. Het (opgebrachte?) zand (0-20 cm-mv) is P-rijk (totaal-P ± 18 mmol/l en Olsen-P ± 2500 $\mu\text{mol/l}$). Op 20-45 cm-mv is (opgebrachte?) keileem aangetroffen (P-concentratie neemt af in de diepte). Op 45-60 bevindt zich het oorspronkelijke maaiveld: een P-rijke (totaal-P ± 26 mmol/l en Olsen-P ± 2300 $\mu\text{mol/l}$) zandige bodemlaag. Op 60-100 cm is keileem aangetroffen tijdens de boring. De natuurontwikkelingsdoelen op deze locatie zijn niet bekend.

Figuur 5.19. Foto's van de zone in deelgebied 14 waarin een meanderende beek is aangelegd. Foto's: Mark van Mullekom.

Tabel 5.21 Overzicht van de grondsoort en bodemchemie per monsterlocatie (diepte in cm-mv). Zie tabel 5.1 voor een toelichting.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	K-z	Mg-z	P-z	NO3-z	NH4-z	BV	MA35
32	0-15	veraard veen (zeer grof)	50	0,7	22,1	1109	6,1	48	12	34	4	5	18,6	3,1	2428	6835	0,36	1155	1408	20	246	212	60	12
	15-25	zwart, licht lemig zand	26	1,2	5,5	455	3,6	97	6	17	5	7	14,2	3,6	2833	2337	1,21	837	566	10	5	177	39	1
	25-45	grijs/zwart gemengd zand	14	1,7	0,9	199	9,6	312	42	168	8	94	6,2	4,0	820	3082	0,27	370	502	2	28	53	70	0
	50-65	keileem	15	1,8	1,3	19	2,7	572	92	335	79	125	2,6	4,9	294	42339	0,01	115	8707	0	17	31	99	0
33	0-20	zwart lemig zand, opgebr?	21	1,4	2,9	2469	18,2	205	38	123	25	31	8,8	6,0	54	18055	0,00	10584	7569	51	48	1138	97	92
	20-30	keileem, opgebracht?	19	1,5	2,0	694	8,3	343	71	331	47	61	3,2	4,7	289	30217	0,01	2284	6113	0	63	124	97	13
	30-45	keileem, opgebracht?	16	1,7	1,6	290	3,6	336	84	266	49	67	1,2	4,7	108	32034	0,00	644	6007	0	85	275	97	0
	45-60	zwart lemig zand, oud mv	26	1,2	5,2	2336	26,3	228	44	107	19	28	13,8	5,1	153	17542	0,01	1452	2666	6	13	1265	88	105

Locatie Bo32 is een potentiële uitbreidingslocatie voor het areaal aan vochtig schraalland. Het wordt geadviseerd om (naast de strooisel laag) het veraard veen af te graven (0-15 cm). Wanneer het veraard veen niet kan worden afgegraven in verband met de inpasbaarheid in het systeem is het risico op Pitrusontwikkeling als gevolg van de afbraakprocessen groot. De onderliggende zandbodem (15-45 cm-mv) is relatief P-arm en zwak gebufferd tot zuur (Ca-z 2300-3100 $\mu\text{mol/l}$)

en Al/Ca ratio 1,21-0,27 en daarmee geschikt voor de ontwikkeling van heide of (in combinatie met een eenmalige bekalking van 2000 kg Dolokal/ha) heischraal grasland. De mate van buffering neemt toe in de diepte. Op 45 cm is gebufferd, ijzerrijk keileem aanwezig (Ca-t 92 mmol/l, Ca-z 42339 $\mu\text{mol/l}$, Al/Ca ratio 0,01, Fe 335 mmol/l).

5.15. Deelgebied 15: geplagde laagte noordwest

Het oppervlaktewater is voedselarm en zeer zwak gebufferd (regenwaterinvloed) met een pH van 4,7, een alkaliniteit van 0,2 meq/l en 113 $\mu\text{mol/l}$ calcium.

Figuur 5.20. Foto's van smalle open strook in deelgebied 15 (links; hier heeft geen bemonstering plaatsgevonden) en oppervlaktewaterlocatie ow4 (rechts). Foto's: Mark van Mullekom.

Tabel 5.22. Overzicht van de grondwaterkwaliteit. De concentraties worden weergegeven in $\mu\text{mol/l}$, met uitzondering van de pH, de alkaliniteit (meq/l) en het EGV ($\mu\text{S/cm}$).

Code	pH	Alk	EGV	CO ₂	HCO ₃ ⁻	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO ₃ ⁻	NH ₄ ⁺	Na ⁺	K ⁺	Cl ⁻	PO ₄ ³⁻
OW4	4,7	0,2	102	199	4	28,4	113	19,7	36,6	0,7	101	39	10,3	17,6	378	37	501	0,1

5.16. Deelgebied 16: graslanden noordwest

De toplaag van 30 (Bo5) tot 40 (Bo6) is fosfaatrijk (totaal-P ± 12 -15 mmol/l en Olsen-P ± 1100 -1500 $\mu\text{mol/l}$). Verschraling door middel van maaien en afvoeren tot een Olsen-P concentratie van 350 $\mu\text{mol/l}$ duurt circa 90 jaar.

Figuur 5.21. Foto's van deelgebied 16 met de bodemonsterlocaties Bo5 (links) en Bo6 (rechts). Foto's: Mark van Mullekom.

Deelgebied 16 is te nat om uit te mijnen en mogelijk ook te nat om af te graven. Indien het afgraven van de voedselrijke toplaag wel mogelijk is behoort de ontwikkeling van een kleine zeggenmoeras of heischraal grasland tot de mogelijkheden. In de 20 cm onder de bouwvoor is de zandbodem namelijk relatief P-arm (totaal-P 1,3-4,7 mmol/l en Olsen-P 116-430 µmol/l) en zwak gebufferd (Ca-t 10-14 mmol/l, Ca-z ±3000-3600 µmol/l, Al/Ca ratio 0,01-0,04). Onder de huidige fosfaatrijke omstandigheden wordt droogval van de toplaag in de zomermaanden aanbevolen ten behoeve van P-immobilisatie.

Tabel 5.23. Overzicht van de grondsoort en bodemchemie per monsterlocatie (diepte in cm-mv). Zie tabel 5.1 voor een toelichting.

Nr	Diepte	Grondsoort	V	MV	OS	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	K-t	Mg-t	S-t	pH-z	Al-z	Ca-z	Al/Ca	K-z	Mg-z	P-z	NO3-z	NH4-z	BV	MA35
5	0-20	zand, bv	24	1,4	3,9	1452	14,5	94	13	219	3	5	10,3	4,3	819	1419	0,58	107	83	7	170	172	50	69
	20-30	zand, bv	22	1,5	4,0	1387	12,1	93	10	187	2	4	7,6	4,6	491	4391	0,11	84	59	12	138	70	82	27
	30-40	zand	16	1,6	2,0	429	4,5	97	10	116	3	4	2,9	4,6	377	2981	0,13	124	23	10	50	31	81	3
	40-50	zand	16	1,6	1,3	337	4,7	123	11	120	5	6	3,5	4,8	335	3247	0,10	103	29	6	32	30	85	0
	80-90	zand	16	1,7	1,0	437	4,3	109	15	53	5	12	1,5	4,9	118	3307	0,04	114	51	12	76	27	93	3
6	0-20	zand, bv	29	1,3	6,4	1342	14,4	128	11	88	3	6	16,7	4,4	915	3432	0,27	63	136	10	60	189	67	66
	20-40	zand, bv	31	1,2	7,5	1081	13,3	130	16	171	2	4	15,6	4,5	549	6819	0,08	13	121	13	96	113	86	56
	40-50	zand	19	1,5	1,4	240	2,2	106	10	57	5	7	2,9	4,8	371	3405	0,11	54	53	6	31	113	81	0
	50-60	zand	19	1,6	0,9	116	1,3	78	14	36	4	6	1,9	4,8	130	3662	0,04	67	60	10	21	83	90	0

6. Synthese en inrichtingsadviezen

In natura2000-gebied Aamsveen kwamen in het overgangsgedebied tussen het veen en de Glanerbeek, en ook op de westflank van het beekdal, in het verleden goed ontwikkelde blauwgraslanden en heischrale graslanden voor. De toename van veenmossen en andere zuurminnende soorten, in combinatie met de sterke achteruitgang en zelfs het verdwijnen van kenmerkende, basenminnende soorten van deze graslanden duidt op verzuring. Het uitgevoerde ecohydrologisch en bodemchemisch onderzoek heeft inzichten opgeleverd in de oorzaken van de achteruitgang, herstel mogelijkheden en uitbreidings mogelijkheden (bossen en voormalige landbouwgronden) van het areaal aan vochtig tot nat schraalland in de randzone van het Aamsveen. Ecohydrologisch Adviesbureau Bell Hullenaar gebruikt de analyses en de interpretatie bij het opstellen van het uiteindelijke inrichtingsadvies.

Uit het onderzoek blijkt dat er, ondanks de vernatting van het hoogveen door middel van het aanleggen van dammen en het ophogen van het middenpad (begin jaren '90), op korte afstand van het middenpad en op de referentielocaties zeer ondiep in het bodemprofiel matig gebufferd grondwater aanwezig is. De buffering van het grondwater neemt af richting de toplaag. Het grondwater is het sterkst gebufferd dicht bij de slecht doorlaatbare ijzerrijke en calciumhoudende keileemlaag omdat daar aanrijking plaatsvindt met bufferstoffen. Het grondwater onderin in het zandpakket heeft een alkaliniteit van circa 1,5-2,0 meq/l en een calciumconcentratie van circa 350-850 $\mu\text{mol/l}$. Ondieper in het zandpakket, en op locaties waar een dikker zandpakket op het keileem is afgezet (bijvoorbeeld Raai D-D'), is het grondwater nog steeds gebufferd maar minder sterk: alkaliniteit circa 0,2-1,0 meq/l en calcium $\pm 100-400 \mu\text{mol/l}$.

Verdunning van het (zwak-matig) gebufferde grondwater door regenwater (in met name de natte periode) speelt een grote rol. Dit kan het gevolg zijn van:

1. Het onvoldoende afvoeren van regenwater via ondiepe greppels of over maaiveld. In de zomerperiode treedt logischerwijs minder verdunning door regenwater op. Stagnatie van regenwater (vorming van regenwaterlenzen) kan onder andere leiden tot het 'wegdrukken' van de kwel. Hierdoor ontstaat een neerwaartse grondwaterstroming en komt het meer gebufferde diepere freatische grondwater niet of onvoldoende in het maaiveld voor de aanrijking met basen.
2. Een te lage kweldruk: de toestroming van sterker gebufferd grondwater vindt niet of onvoldoende plaats. Een reële oorzaak voor een afname van de kweldruk is de drainerende werking van de Glanerbeek. Stagnatie als gevolg van het onvoldoende afvoeren van regenwater (via ondiepe greppels of over maaiveld).

De actuele buffering van het grondwater is nog steeds voldoende voor de ontwikkeling van heischrale graslanden en zwak gebufferde blauwgraslanden mits er sprake is van een optimale kwantitatieve hydrologie. Het optreden van eventuele verzuring is namelijk niet alleen afhankelijk van de mate van buffering van het grondwater (en de negatieve invloed van extra verdunning door regenwater) maar ook van de periode dat dit grondwater in het maaiveld of de wortelzone komt: het minimale aantal dagen dat grondwaterinvloed in maaiveld/kwelinvloed vereist is voor een voldoende basenaanrijking van de toplaag kan lager zijn wanneer het grondwater sterker gebufferd is. Wanneer de buffering (alkaliniteit, bicarbonaat) en de kationenconcentratie (calcium, magnesium) in het ondiepe grondwater de afgelopen jaren is

afgenomen (als gevolg van extra verdunning door regenwater) is dit van invloed op het herstel van de basenvoorraad in de toplaag (aanrijking bodemadsorptiecomplex ter compensatie van de zuurvorming die plaatsvindt in de zomerperiode waarbij de toplaag beperkt droogvalt).

Positief aan de kwaliteit van het grondwater is dat het overwegend arm is aan nitraat (met uitzondering van de westzijde van deelgebied 13). Tevens is het grondwater overwegend sulfaatarm tot matig sulfaathoudend. Dit is zeer gunstig voor de beoogde natuurontwikkeling omdat hiermee het risico op de afbraak van organisch materiaal en extra fosfaatmobilisatie (onder anaerobe omstandigheden) bij vernatting beperkt is. Het grondwater is matig ijzerhoudend tot ijzerrijk (P-immobilisatie) en de fosfaatconcentraties zijn laag tot matig hoog en daarmee niet direct een knelpunt voor de beoogde natuurontwikkeling.

Op de goed ontwikkelde referentielocaties (met soorten als Welriekende nachtorchis, Gevlekte orchis, Klokjesgentiaan, Blauwe knoop, Blauwe zegge, Zwarte zegge, Heidekartelblad en Liggende vleugeltjesbloem) is in de toplaag de basenverzadiging overal >80% en de Al/Ca ratio <0,1. De concentratie uitwisselbaar calcium bedraagt >8000-12000 $\mu\text{mol/l}$. Als gevolg van de verdunning van regenwater (als gevolg van een gebrekkige regenwaterafvoer en/of een te lage kweldruk als gevolg van een daling van regionale grondwaterstanden) is er sprake van een kwetsbare situatie waardoor mogelijke (er zijn helaas geen eerdere metingen beschikbaar) verminderde aanrijking met basen plaatsvindt en lokaal (op locaties met een zwak gebufferde bodem) verzuring van de toplaag optreedt. Hierdoor zijn doelsoorten van heischrale graslanden/blauwgraslanden verdwenen/aan het verdwijnen of verandert de bodemchemie waardoor de goed ontwikkelde locaties verzuringsgevoelig worden.

De hydrologie van de bestaande vochtige tot natte schraallanden dient dan ook te worden geoptimaliseerd. Er is een toename van de grondwaterinvloed vereist zodat het gebufferde grondwater over een groter oppervlak en gedurende een langere periode (circa oktober t/m april) in het maaiveld uittreedt om (verdere) verzuring en de vorming van regenwaterlenzen en de ontwikkeling van zure vegetaties op kansrijke locaties voor (zwak) gebufferde schraallanden tegen te gaan. Daarnaast is het belangrijk dat de toplaag droogvalt in de zomerperiode (de beste ontwikkelde vegetaties vinden we op de hoogste delen in het westen van het grote schraalland).

Op plekken waar (zuur) regenwater stagneert kunnen veenmossen gaan domineren, vooral op gebufferde bodems omdat hier er veel CO_2 beschikbaar komt (bijvoorbeeld referentielocatie R6). Door het creëren van voldoende afvoer van regenwater, afvoer van uittredend grondwater en droogval van de toplaag in de zomermaanden kan deze ontwikkeling worden tegengegaan op locaties waar schraallandontwikkeling beoogd is.

Eventuele maatregelen zijn het verminderen van de drainerende werking van de Glanerbeek door deze te verbreden en/of te verondiepen en ontwateringsloten op de flanken te verondiepen (de afvoer bij voorkeur regelbaar houden m.b.v. stuwtjes). Daarnaast dient voldoende afvoer van regenwater plaats te vinden middels ondiepe, reguleerbare greppels of via laagtes in het landschap (mits deze laagte hydrologisch optimaal functioneert). Voorwaarde is dat dit geen negatief effect heeft op de grondwaterstanden in bestaande goed ontwikkelde schraallanden (met name R3, R4, R5 in het grote schraalland en R7 in het noordelijk schraalland).

Wanneer ervoor wordt gekozen een zuidwest-noordoost georiënteerde centrale slenk te herstellen is het van belang dat de afwatering vanuit de te herstellen flanken (landbouwgronden of bossen die kansrijk zijn voor schraalland ontwikkeling) optimaal verloopt. Het creëren van

voldoende doorstroming en hanteren van een natuurlijk peilbeheer met droogval van de toplaag in de zomermaanden is belangrijk. Bij droogval worden ijzerhydroxides gevormd die goed fosfaat kunnen binden. Tevens wordt ammonium en het toxische sulfide geoxideerd. Droogval van de toplaag in de zomermaanden is tevens belangrijk voor de beluchting van de wortelzone van de planten. Geadviseerd wordt enkele ondiepe greppels (loodrecht op de slenk of beek) te handhaven of aan te leggen en peilfluctuaties regelbaar te maken met behulp van stuwjes. Door het systeem (tot op zekere hoogte) hydrologisch stuurbaar te maken wordt de kans op een succesvolle uitbreiding van het areaal aan vochtige tot natte schraallanden groter. Op eenzelfde wijze dienen de hydrologische omstandigheden op eventuele uitbreidingslocaties te worden ingericht, indien er onvoldoende verhang in het maaiveld aanwezig is.

Het oppervlaktewater in de Glanerbeek is zeer rijk aan nitraat en fosfor. Inundatie van bestaande en/of nieuwe voedselarme tot matig voedselrijke natuurtypen dient dan ook te worden voorkomen. In het Elzenbroekbos (deelgebied 7) treedt eutrofiëring op doordat in de natte tijd instroom van Glanerbeekwater in plaats van uitstroom van grond- en regenwater plaatsvindt. Een mogelijke oplossing is de plaatsing van een klepduiker zodat alleen uitstroom vanuit de laagte richting de beek en geen instroom van eutroof beekwater (bij piekafvoeren) kan plaatsvinden. De ontwikkeling van het broekbos kan daarnaast worden verbeterd door middel van een betere doorstroming en droogval van de toplaag in de zomerperiode.

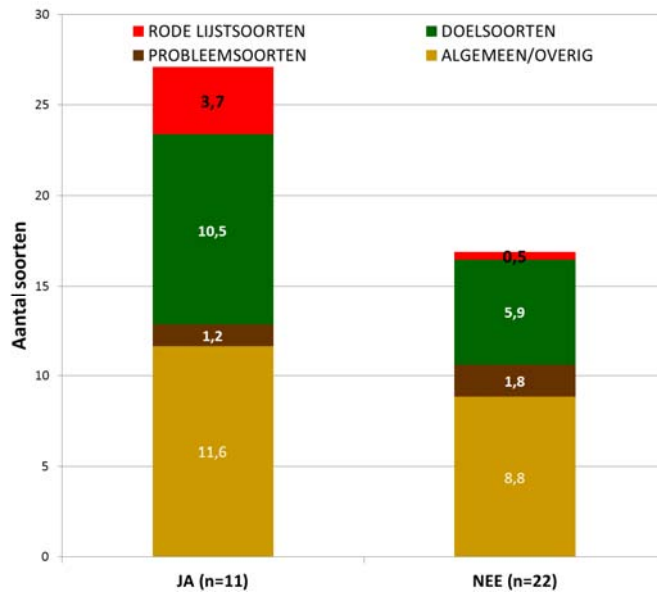
De omvorming van bossen naar vochtig tot nat schraalland is kansrijk wanneer de juiste hydrologische omstandigheden kunnen worden gecreëerd. Op basis van het bodemtype en de bodemchemie wordt per locatie inzichtelijk welke kansen er liggen wanneer het bos en de strooisellaag worden verwijderd. Op zuurdere plekken kan een eenmalige bekalking (2000 kg Dolokal per hectare) worden uitgevoerd.

Ook voormalige landbouwgronden aan de west- en oostzijde van de Glanerbeek zijn potentiële uitbreidingslocaties van het areaal aan vochtig tot nat schraalland. Op deze locaties is het optimaliseren van de hydrologische omstandigheden (verbeteren afvoer neerslagwater, versterken grondwaterinvloed, droogval van de toplaag in de zomer bewerkstelligen) alleen echter niet overal toereikend. Dit dient in enkele deelgebieden te gebeuren in combinatie met het creëren van gunstige voedselarme omstandigheden. In deelgebied 3 kan door middel van aanvullend verschrallingsbeheer (bij voorkeur na (minimaal) het verwijderen van de moslaag) een nat schraalland worden ontwikkeld. In deelgebied 8 en de laagte van deelgebied 6 wordt het afgraven van het fosfaathoudende antropogene zanddek geadviseerd. Ook op enkele andere voormalige landbouwgronden is het afgraven van de fosfaatrijke toplaag, in verband met de geringe dikte (circa 30 cm) en de inpasbaarheid in het systeem, een kansrijke maatregelen voor de ontwikkeling van soortenrijke vochtige tot natte schraallanden. Met name deelgebied 12 en 13 zijn zeer kansrijk, waarbij een gradiënt van vochtige heide naar heischraal grasland en blauwgrasland kan worden ontwikkeld. In deelgebied 11 en 16 is de dikte van de fosfaatrijke toplaag eveneens beperkt maar is een ontgronding minder kansrijk (in het kader van het herstel en de uitbreiding van het oppervlakte aan nat schraalland) omdat de ondergrond relatief zuur / weinig gebufferd is. In deelgebied 9 is de bodem tot op grote diepte (>50 cm) verrijkt met fosfaat en daarmee niet kansrijk voor schraallandontwikkeling. Aangezien vernatting van fosfaatrijke bodems (met name in de zomermaanden) kan leiden tot P-mobilisatie en verzuuring wordt dit afgeraden. Droogval van de toplaag in de zomerperiode en jaarlijks maaien en afvoeren beperkt het risico op verzuuring en draagt bij de verder ontwikkeling van deze percelen.

De P-concentraties in de toplaag variëren sterk. Jaarlijks maaien en afvoeren (gemiddelde P-afvoer 10 kg/ha/jr) is niet optimaal om het fosfaat af te voeren. Een alternatief is uitmijnen (gemiddelde P-afvoer 10 kg/ha/jr): een 'natuurvriendelijke' vorm van het voeren van intensieve landbouw. Omdat de huidige zode over het algemeen te weinig productieve soorten bevat wordt geadviseerd om in te zaaien met een grasklaver mengsel. In combinatie met aanvullende kalibemesting wordt de productiviteit, en daarmee ook de P-afvoer, geoptimaliseerd. In samenwerking met het Louis Bolk Instituut is voor de locatie Bo1 t/m Bo15 een praktisch uitmijnadvies opgesteld. De vereiste uitmijnperiode varieert van circa 10-25 jaar. De percelen dienen gedurende een lange periode voldoende droog te vallen zodat 4-5 snedes gemaaid kunnen worden. Dit maakt het nemen van vernattingsmaatregelen niet mogelijk.

Aangezien de dikte van de voedselrijke toplaag overwegend relatief beperkt is (± 30 cm) vormt het afgraven van deze laag een interessante inrichtingsmaatregel. Door het afgraven van de voedselrijke toplaag op de voormalige landbouwgronden komt het maaiveld bovendien dicht bij het grondwater te liggen. Voorwaarde is echter dat dit geen negatieve hydrologische consequenties mag hebben voor de bestaande vochtige tot natte natuurterreinen (zo ook bij het uitvoeren van eventuele plagwerkzaamheden in de directe omgeving van goed ontwikkelde referentielocaties, zoals bij de verzuurde locatie R1 is gebeurd). De bodemchemie onder de voedselrijke toplaag is, in combinatie met de juiste hydrologische omstandigheden, in elk geval geschikt voor de ontwikkeling van heide of schraalland. In de deelgebieden 13 en 16 is zit het keileem ondiep waardoor een bijzondere gradiënt kan worden ontwikkeld met variatie in hoogte, grondwaterinvloed, bodemtype en bodemchemische omstandigheden. Hierdoor kan na afgraving van de voedselrijke toplaag, onder de juiste hydrologische omstandigheden een bijzondere, soortenrijke gradiënt van heide en/of heischraal grasland naar blauwgrasland (eventueel op keileem) worden ontwikkeld.

Op de afgegraven locaties wordt geadviseerd om op korte termijn (<1 jaar) maaisel/plagsel op te brengen uit referentielocaties binnen het gebied EN referentieterreinen in de omgeving van het Aamsveen. Veel zeldzame en bijzondere soorten (meestal tevens de doelsoorten) vestigen zich doorgaans niet of slechts na lange tijd op de herstelde terreinen. Op voormalige landbouwgronden is van de oorspronkelijke zaadbank vaak niets meer over. Een uitzondering vormen natte, venige laagtes. Zonder het uitstrooien van vers maaisel of plagsel uit geschikte referentiegebieden is de kans op vestiging van doelsoorten klein. Na het bereiken van de gewenste verschraling wordt dan ook het herintroduceren van doelsoorten uit zo lokaal mogelijke bronnen geadviseerd (in verband met de genetische diversiteit en de aanpassing aan lokale omstandigheden). Dit leidt tot een succesvol herstel van ontgronde terreinen (figuur 6.1) Introductie van soorten is niet alleen zinvol om de dispersie limitatie op te heffen, maar ook om te voorkomen dat de open vestigingsplaatsen direct worden ingenomen door algemenere soorten. Herintroductie van doelsoorten kan bijvoorbeeld door het aanbrengen van maaisel of plagsel waarbij idealiter 1m^2 vers verzameld maaisel over $1(-2)\text{m}^2$ bodem wordt verspreid. Wanneer dit niet mogelijk is, kan het maaisel in een lagere dichtheid of in kleinere over het gebied verspreide zones worden opgebracht. Wanneer vers plagsel of bodemmateriaal uit referentielocaties wordt opgebracht (enten), wordt ook bodemleven (o.a. mycorrhiza schimmels) geïntroduceerd. Mycorrhiza schimmels zijn van belang bij de opname van nutriënten onder voedselarme omstandigheden. Daarnaast beschermen ze de kiemlingen tegen verdroging. Het aanbrengen van maaisel of plagsel op een dichte zode is geen geschikte maatregel door het ontbreken van vestigingsplekken.

Figuur 6.1. Resultaten van een ontgrondingsevaluatie, uitgevoerd door Onderzoekcentrum B-WARE in 2014 en 2015. Op 33 locaties zijn vegetatieopnames gemaakt in gebieden waar door middel van ontgronding (minimaal 4 jaar geleden) voedselarme condities zijn gecreëerd op voormalige landbouwgronden ten behoeve van schraallandontwikkeling. Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen locaties waar wel (11 locaties) en geen (22 locaties) herintroductie, door middel van het opbrengen van maaisel na ontgronding, heeft plaatsgevonden. De soorten zijn verdeeld over vier klassen: Rode Lijstsoorten, Doelsoorten, Probleemsoorten en Algemene/overige soorten. Bron: Onderzoekcentrum B-WARE.

De eerste jaren na de het afgraven van de voedselrijke toplaag dient maaibeheer plaats te vinden om de ontwikkeling en uitbreiding van algemene/ruigte soorten te beperken. Doordat vaak vele zaden aanwezig zijn kunnen deze algemene soorten, ook onder P-arme condities, tot ontwikkeling komen. Door middel van een maaibeheer of het aanbrengen van maaisel of plagsel kan de groei van ongewenste algemene soorten worden onderdrukt. Opgemerkt dient te worden dat de lokale ontwikkeling van ruigtes op zich niet nadelig is en zelfs kan bijdragen aan de diversiteit van een gebied. Vlinders, sprinkhanen, vogels en kleine zoogdieren kunnen hier van profiteren.

Enkele voormalige landbouwgronden die grenzen aan het middenpad (deelgebied 3 en 8) worden al tientallen jaren verschaald. Door de aanwezigheid van een viltige moslaag lijkt de productiviteit echter niet (meer) optimaal. Door middel van het lokaal verwijderen van deze zode (in combinatie met het opbrengen van maaisel uit referentielocaties), het voortzetten van het verschalingsbeheer en het verbeteren van de hydrologische omstandigheden (zoals eerder vermeld) kan de ontwikkeling van deze graslanden worden geoptimaliseerd.

7. Literatuur

- Bekker, R.M., L.J.L. van den Berg, R.J. Strykstra & R. Verhagen (2005). Maaisel opbrengen: het recept voor snel herstel van heidevegetaties? *De Levende Natuur* 1006: 214-218.
- Bekker, R.M., G.L. Verweij, R.E.N. Smith, R. Reine, J.P. Bakker & S. Schneider (1997). Soil seed banks in european grasslands: does land use affect regeneration perspectives? *Journal of Applied Ecology* 34: 1293-1310.
- Bell, J.S., J.W. van 't Hullenaar & A. Jansen (2015). Ecohydrologische systeemanalyse dal van de Glanerbeek. Ten behoeve van de afleiding van de mogelijkheden voor herstel en uitbreiding van heischrale graslanden in het westen van natura2000-gebied Aamsveen. Eerste concept.
- Graaf, M.C.C. de, R. Bobbink, N.A.C. Smits, R. van Diggelen & J.G.M. Roelofs (2009). Biodiversity, Vegetation gradients and key geochemical processes in the heathland landscape. *Biological Conservation* 142: 2191-2201.
- Graaf, M.C.C. de, R. Bobbink, J.G.M. Roelofs & P.J.M. Verbeek (1998). Differential effects of ammonium on three heathland species. *Plant Ecology* 135: 185-196.
- Graaf, M.C.C. de, P.J.M. Verbeek, M.J.R. Cals & J.G.M. Roelofs (1994). Effectgerichte maatregelen tegen verzuring en eutrofiering van matig mineraalrijke heide en schraallanden. Eindrapportage monitoringsprogramma eerste fase, Vakgroep Oecologie, Werkgroep Milieubiologie, Katholieke Universiteit Nijmegen, 248 pages.
- Jansen, A.J.M. en Loeb, R., 2011. Ontwikkeling van heischrale graslanden in het Natura 2000 gebied Aamsveen. Unie van Bosgroepen en Onderzoekscentrum B-Ware, 2011.
- Klimkowska, A., Van Diggelen, R., Bakker, J. P. and Grootjans, A. P. (2007). Wet meadow restoration in Western Europe: A quantitative assessment of the effectiveness of several techniques. *Biol. Conserv.* 140: 318-328.
- Lamers, L., E. Lucassen, F. Smolders & J. Roelofs (2005). Fosfaat als adder onder gras bij 'nieuwe natte natuur'. *H₂O* 38(17): 28-30.
- Lamers, L.P.M., Falla, S.J., Samborska, E.M., Van Dulken, I.A.R., Van Hengstum, G. & J.G.M. Roelofs (2002). Factors controlling the extent of eutrophication and toxicity in sulfate-polluted freshwater wetlands. *Limnology & Oceanography* 47: 585-593.
- Loeb, R., L.P.M. Lamers & J.G.M. Roelofs (2008a). Prediction of phosphorus mobilisation in inundated floodplain soils. *Environmental Pollution* 156: 325-331.
- Loeb, R., L.P.M. Lamers & J.G.M. Roelofs (2008b). Effects of winter versus summer flooding and subsequent desiccation on soil chemistry in a riverine hay meadow. *Geoderma* 145: 84-90.
- Lucassen, E.C.H.E.T. (2004). Biochemical constraints for restoration of sulphate-rich fens. Proefschrift, Katholieke Universiteit, Nijmegen, 150 pages.
- Lucassen, E.C.H.E.T., A.J.P. Smolders, A.L. Van der Salm & J.G.M. Roelofs (2004). High groundwater nitrate concentrations inhibit eutrophication of sulphate-rich freshwater wetlands. *Biogeochemistry* 67: 249-267.

Lucassen, E.C.H.E.T., A.J.P. Smolders, G. Boedeltje, P.J.J. Van den Munckhof & J.G.M. Roelofs (2006). Groundwater input affects plant distribution by controlling ammonium and iron availability. *Journal of Vegetation Science* 17: 425-434.

Mullekom, M. van, E.C.H.E.T. Lucassen, M.J. Weijters, R. Bobbink, H. Tomassen & A.J.P. Smolders (2013). Van landbouw naar natuur: gericht op zoek naar kansen! *De Levende Natuur* 114: 120-126.

Mullekom, M. van, F. Smolders, E. Brouwer, W. Geraedts & J. Roelofs (2009). Herstel van schraalgraslanden in het Hierdense beekdal. *Vakblad Natuur Bos Landschap* 6: 2-7.

Olsen S.R., Cole C.W., Watanabe R. & Dean L.A., 1954. Estimation of available phosphorus in soils by extraction with sodium bicarbonate. US Dpt. of Agriculture circular 939.

Roelofs, J.G.M., 1993. De fragiele balans tussen verzuring en verbasing in blauwgraslanden. In: E.J. Weeda (red.), *Blauwgraslanden in Twente; Schatkamers van het natuurbehoud*: 32-38. Wet. Med. nr. 209, KNNV, Utrecht.

Smolders, A., E. Lucassen, M. van Mullekom, H. Tomassen & E. Brouwer (2009). Ontgronden als maatregel voor natuurontwikkeling op voormalige landbouwgronden: doeltreffend maar ook toereikend? *De Levende Natuur* 110: 33-38.

Smolders A.J.P., Lamers L.P.M., Lucassen E.C.H.E.T., Van der Velde G. & Roelofs J.G.M. (2006a). Internal eutrophication: 'How it works and what to do about it', a review. *Chemistry and Ecology* 22: 93-111.

Smolders, A., E. Lucassen, H. Tomassen, L. Lamers & J. Roelofs (2006b). De problematiek van fosfaat voor natuurbeheer. *Vakblad Natuur Bos Landschap* 3(4): 5-11.

Smolders, A.J.P., E.C.H.E.T. Lucassen & J.G.M. Roelofs (2003). Waterpeilregulatie in broekbossen: bron van aanhoudende zorg. *H2O* 36 (24), 17-19.

Smolders, A.J.P. & Roelofs, J.G.M. (1996). The roles of internal iron hydroxide precipitation, sulphide toxicity and oxidizing ability in the survival of *Stratiotes aloides* roots at different iron concentrations in sediment pore water. *New Phytologist* 133: 253-260.

Smolders, A. & Roelofs J.G.M (1995). Internal eutrophication, iron limitation and sulphide accumulation due to the inlet of river Rhine water in peaty shallow waters in the Netherlands. *Archiv für Hydrobiologie* 133: 349-365.

www.natuurkennis.nl

Bijlage 1. Waterkwaliteit

Peilbuizen raaien 25/26 september 2014

EGV in $\mu\text{S/cm}$ (regenwater $\pm 35 \mu\text{S/cm}$), alkaliniteit in meq/l, overige concentraties in $\mu\text{mol/l}$

Code	pH	Alk	EGV	CO2	HCO3-	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO3-	NH4+	Na+	K+	Cl-
1-1	ERUIT GETROKKEN																
1-2	ERUIT GETROKKEN																
1-3	6,7	1,6	212	637	1466	7,2	640	47,1	112,3	7,9	249	586	5,1	235,1	447	60	272
2-1	5,9	1,6	171	4288	1511	46,3	864	113,5	92,7	9,2	60	135	5,0	11,8	220	4	172
2-2	5,9	1,5	154	4143	1375	28,6	626	114,5	91,3	7,8	73	95	0,9	5,6	206	4	148
2-3	6,3	2,0	192	2395	2048	14,6	523	42,5	118,5	3,6	50	395	1,4	196,6	398	73	160
3-1	5,5	1,1	140	3043	394	73,8	607	216,8	95,3	22,1	56	220	2,9	71,1	332	20	536
3-2	5,5	1,3	155	7047	897	37,0	667	143,2	160,3	17,9	51	280	2,4	46,4	239	10	397
3-3	6,1	2,6	281	5290	2486	24,8	834	313,5	179,5	41,5	55	477	2,8	203,6	715	67	400
4-1	5,4	0,6	91	2893	324	33,7	469	114,3	79,7	49,9	39	212	2,5	10,2	230	4	251
4-2	5,4	0,7	69	3515	359	21,8	143	33,0	56,4	7,5	26	249	1,4	34,8	326	13	231
4-3	6,2	1,4	141	1995	1175	25,3	420	114,7	86,1	13,7	28	308	3,9	165,1	268	27	230
5-1	DROOG																
5-2	DROOG																
5-3	6,8	5,1	668	2165	5195	2,4	2263	1,6	240,8	0,4	684	286	1,4	5,9	1496	51	670
7-1	4,2	---	72	3961	24	20,5	59	16,4	46,4	2,3	46	64	3,6	10,1	252	5	279
7-2	4,1	---	77	3522	18	7,1	86	35,7	71,6	5,2	33	24	10,9	28,4	300	8	526
7-3	5,2	0,6	54	3879	284	58,7	78	33,9	44,4	1,3	20	221	0,9	19,0	268	4	86
8-1	5,5	0,8	102	3930	551	48,0	393	26,1	64,9	3,4	48	347	1,9	34,3	291	6	215
8-2	5,9	1,1	112	2907	874	29,1	339	9,8	58,0	0,6	22	231	1,0	30,8	388	6	213
8-3	6,1	1,1	124	1985	1016	13,2	386	43,5	66,4	6,4	25	290	0,8	43,2	344	15	208
9-1	5,8	1,3	135	3797	1100	29,0	609	101,6	72,8	1,7	40	112	1,4	9,2	280	5	162
9-2	5,9	1,8	185	4800	1623	29,0	741	96,9	83,5	2,5	36	347	1,2	2,9	393	5	227
9-3	6,3	3,4	343	4447	3557	5,1	1233	166,6	190,3	9,4	31	344	1,2	65,0	664	35	263
10-1	5,5	0,6	100	2639	352	88,8	384	132,7	61,0	2,5	56	167	2,7	31,8	370	11	413
10-2	6,3	2,2	232	2041	1807	33,8	989	15,0	121,6	0,7	120	258	1,7	7,9	449	5	319
10-3	6,9	7,6	712	2244	7330	3,6	2692	70,7	322,5	0,7	19	483	2,2	238,7	1289	86	533
11-1	DROOG																
11-2	7,2	7,1	1380	1104	6733	3,1	5399	3,2	521,0	0,4	2268	227	1,5	6,3	2567	77	3384
11-3	7,1	12,6	1532	2375	11060	3,4	6607	2,1	595,5	0,4	1878	207	0,8	6,0	1873	298	2464
12-1	4,5	0,2	73	2416	32	21,5	258	72,2	64,0	25,9	76	90	0,8	24,3	331	27	253
12-2	4,9	0,5	72	4446	145	12,3	302	91,4	112,8	1,2	50	48	2,6	4,3	267	8	203
12-3	5,7	0,8	84	3430	675	24,1	338	92,1	74,5	2,2	38	280	0,8	1,8	237	5	126
13-1	5,7	1,9	118	4480	1008	33,4	337	39,9	94,0	0,9	22	257	1,4	2,9	464	5	203
13-2	5,6	1,0	89	4437	667	110,5	343	75,0	94,0	4,7	37	129	1,4	3,0	255	4	89
13-3	6,2	2,7	255	4472	2969	5,2	907	121,2	191,8	1,4	14	307	0,6	1,6	432	5	167
14-1	4,3	0,1	113	2902	27	204,0	172	128,3	48,0	6,4	86	572	1,8	29,3	472	8	524
14-2	5,2	0,5	105	4985	310	110,5	198	75,5	52,5	1,7	58	313	1,5	10,5	567	5	467
14-3	5,9	1,4	152	3503	1255	15,9	345	93,4	74,8	3,5	18	407	1,3	101,5	566	21	315
15-1	5,2	0,7	144	4554	282	127,4	485	268,2	83,1	2,5	196	383	2,3	31,9	511	11	549
15-2	5,3	0,7	178	4155	339	143,7	549	265,7	119,8	2,4	343	480	1,7	16,2	519	5	569
15-3	6,0	1,5	402	3321	1243	10,7	1094	403,4	194,4	5,1	1071	483	0,5	154,3	671	30	577
16-1	DROOG																
16-2	4,9	0,3	110	2234	69	96,0	77	110,3	23,1	2,2	95	440	0,8	7,8	600	5	600
16-3	5,8	0,5	132	1237	311	30,8	284	44,3	48,9	4,5	132	407	0,6	24,2	465	7	599
17-1	TE WEINIG OM TE BEMONSTEREN																
17-2	5,6	0,6	81	2967	503	54,5	229	47,1	32,4	0,8	39	115	1,2	15,8	253	5	180
17-3	5,6	0,8	181	2885	506	28,9	300	28,4	36,2	1,3	49	174	0,6	13,4	319	6	388
18-1	6,0	0,7	65	1095	446	38,8	261	9,4	15,4	1,0	26	113	0,5	3,6	73	4	55
18-2	5,6	0,7	65	3103	530	24,3	221	22,1	24,8	1,6	36	125	0,8	3,4	198	5	98
18-3	5,7	0,7	60	1993	463	16,7	179	10,3	23,2	3,6	29	171	1,3	4,1	201	5	103
19	5,7	0,5	41	952	208	17,9	85	13,2	15,1	3,1	27	271	0,6	4,9	124	9	73
21-2	DROOG																
21-3	6,8	2,6	422	885	2292	11,6	728	16,1	199,9	9,0	344	120	0,4	28,3	511	1225	751
24-1	DROOG																
24-2	TE WEINIG OM TE BEMONSTEREN																
24-3	6,7	1,7	341	776	1471	1,6	913	26,8	166,2	0,7	395	362	0,2	9,3	661	100	929
25-1	DROOG																
25-2	TE WEINIG OM TE BEMONSTEREN																
25-3	5,1	0,3	123	1508	84	20,8	113	73,6	33,5	1,1	183	371	0,1	7,5	514	55	555
27-1	DROOG																
27-2	DROOG																
27-3	DROOG																
28-1	DROOG																
28-2	DROOG																
28-3	7,3	8,8	1012	1021	8612	2,4	3935	4,8	512,3	1,0	932	249	0,3	7,2	1431	106	845
29-1	DROOG																
29-2	DROOG																
29-3	6,8	3,1	400	1405	3386	3,6	1353	9,1	228,4	0,4	221	519	0,4	8,0	506	61	563
W125-1	WAS NOG NIET GEPLAATST																
W125-2	WAS NOG NIET GEPLAATST																
W126-1	WAS NOG NIET GEPLAATST																
W126-2	WAS NOG NIET GEPLAATST																

Peilbuizen raaien 30/31 maart 2015

Code	pH	Alk	EGV	CO2	HCO3-	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO3-	NH4+	Na+	K+	Cl-
1-1	5,9	1,8	178	3394	1182	44,1	788	41,9	104,9	4,7	101	147	0,9	28,4	204	25	168
1-2	6,0	1,1	158	3244	1225	19,4	600	9,3	102,9	1,3	149	139	0,4	4,5	161	26	141
1-3	6,3	1,7	213	1594	1444	6,7	639	15,9	107,3	1,9	181	405	1,1	204,1	321	54	190
2-1	5,9	1,2	156	3166	1020	58,9	858	137,6	77,1	7,8	60	131	0,4	3,2	170	9	310
2-2	6,0	1,4	154	3583	1381	28,0	662	129,3	104,4	8,2	90	116	0,2	6,3	191	10	146
2-3	6,2	1,8	194	3061	2178	10,4	616	106,4	134,5	9,1	33	361	2,3	222,0	309	66	97
3-1	5,8	1,3	144	3409	937	38,1	502	137,2	102,7	16,6	49	260	0,3	123,1	277	31	269
3-2	5,2	1,1	116	6303	442	34,2	513	137,1	160,7	17,2	48	270	0,2	41,8	74	11	241
3-3	6,0	1,9	226	4730	1853	34,0	714	224,9	153,0	29,1	63	417	10,5	186,4	514	56	296
4-1	5,1	0,7	75	3412	193	28,0	352	156,3	71,1	74,5	30	194	0,2	10,1	116	10	155
4-2	5,1	0,4	61	4666	234	25,1	127	41,3	55,6	9,1	24	249	0,2	9,1	265	14	194
4-3	6,2	1,4	152	2010	1378	21,9	498	91,0	90,6	9,3	27	295	9,5	113,7	250	30	168
5-1	5,6	0,5	93	2023	324	38,6	200	71,0	68,0	3,7	89	215	4,2	37,9	251	27	201
5-2	6,2	1,5	169	2212	1418	9,3	597	5,5	119,2	0,3	124	277	0,4	1,0	249	33	147
5-3	6,9	5,5	701	1791	6014	2,1	2452	2,0	254,3	0,2	733	232	0,2	10,6	1532	52	530
7-1	4,3	0,1	58	2717	24	17,4	76	8,4	32,4	1,6	40	54	7,7	21,6	160	17	143
7-2	4,4	0,1	59	1442	15	8,1	62	16,0	42,1	3,6	29	32	5,3	44,9	247	13	270
7-3	5,3	0,4	49	2873	220	42,0	76	24,6	37,1	0,6	17	174	3,7	19,0	234	10	140
8-1	5,4	0,6	66	3103	355	32,5	192	30,8	41,0	4,1	29	301	0,5	22,9	153	10	133
8-2	5,9	1,2	99	1974	587	23,6	240	45,5	62,9	0,4	21	210	1,1	36,3	273	11	145
8-3	6,1	1,0	101	1555	827	14,0	311	39,4	54,0	3,8	22	235	2,8	37,4	190	18	129
9-1	5,6	0,9	100	3913	648	31,8	470	116,2	60,0	1,0	43	102	0,5	4,3	201	9	139
9-2	6,1	2,1	188	3545	1819	13,1	722	59,7	74,4	1,0	29	274	4,1	19,2	255	10	142
9-3	6,3	3,1	310	3611	3278	4,8	1130	140,8	177,8	7,3	31	301	15,1	43,5	495	32	195
10-1	5,2	0,5	80	2676	189	72,7	232	109,6	48,6	2,5	39	139	1,2	46,9	304	22	325
10-2	6,2	1,9	214	2462	1668	34,1	846	32,5	107,4	0,8	119	232	1,2	5,2	419	10	279
10-3	6,9	5,8	586	1680	5989	9,1	2132	72,3	261,6	1,1	16	407	1,5	144,6	912	65	368
11-1	6,0	1,9	437	3679	1506	68,1	1439	148,4	171,4	3,5	566	330	2,3	16,1	1026	17	1498
11-2	7,0	7,2	1402	1935	7390	21,1	5519	31,0	539,5	2,5	2181	234	0,7	21,0	2362	55	3126
11-3	6,9	11,1	1563	3214	11249	10,5	6582	15,9	591,4	1,3	1883	181	6,1	6,6	1675	270	2402
12-1	5,0	0,2	47	1048	40	21,2	370	54,8	67,7	1,3	125	77	3,6	1,5	242	16	237
12-2	5,2	0,3	41	1194	78	4,1	359	17,4	57,6	0,5	102	22	19,4	39,7	191	23	198
12-3	5,8	0,5	66	2195	554	9,2	188	30,2	39,3	0,5	23	131	13,8	24,0	189	12	112
13-1	5,3	0,2	27	369	28	16,9	50	7,6	10,0	0,5	20	21	1,1	8,0	166	10	106
13-2	5,7	0,9	83	3328	705	57,9	290	50,7	84,0	1,6	30	100	0,5	0,3	193	9	68
13-3	6,2	2,2	213	3778	2590	4,6	730	96,0	158,3	1,0	15	272	0,6	0,9	329	9	113
14-1	4,5	0,3	92	2535	35	120,9	177	92,1	47,9	3,0	61	451	0,5	13,2	319	12	319
14-2	5,3	0,7	112	6183	511	70,7	231	53,1	55,2	0,8	36	294	0,6	11,0	469	11	399
14-3	6,0	1,5	151	3506	1306	9,9	366	86,2	74,0	3,6	24	377	0,8	76,4	488	24	284
15-1	5,2	0,7	147	5637	412	93,4	461	229,9	85,2	2,3	213	338	1,9	50,6	356	15	359
15-2	5,4	0,8	173	4712	442	125,9	511	251,6	114,4	1,8	284	441	0,7	15,5	434	10	479
15-3	6,0	1,1	348	2663	1058	8,0	986	251,9	181,4	2,4	970	416	1,4	124,6	507	32	499
16-1	5,0	0,5	99	1286	54	64,0	106	55,0	36,4	0,9	79	255	13,1	31,4	442	31	484
16-2	4,9	0,4	88	1081	39	49,0	78	74,7	32,4	0,5	115	236	1,4	47,1	344	15	428
16-3	6,1	0,7	155	1232	576	24,1	402	22,8	46,3	4,1	120	377	0,7	37,9	502	16	574
17-1	5,6	1,2	94	3061	517	76,2	218	212,0	20,6	0,4	32	118	0,2	7,8	286	10	199
17-2	5,7	0,8	82	2290	508	32,8	212	37,6	26,6	0,4	35	96	0,3	8,1	263	9	211
17-3	5,7	1,0	102	2380	540	31,2	291	34,4	33,7	0,8	45	151	0,1	7,5	286	11	295
18-1	5,4	0,5	33	1668	175	34,3	51	65,7	3,5	0,4	10	87	0,5	2,0	103	9	72
18-2	6,0	1,0	77	1807	725	16,8	256	23,2	47,4	0,2	30	124	0,2	2,2	119	9	51
18-3	6,0	1,0	78	1578	643	15,9	271	10,2	31,4	1,2	47	161	0,0	1,9	117	9	42
19	5,7	0,6	35	712	160	17,2	74	11,1	13,0	3,0	31	267	1,0	3,9	119	14	41
21-2	6,3	1,1	143	810	722	49,3	424	8,5	22,8	0,7	94	278	6,3	0,7	555	16	244
21-3	6,7	2,6	388	1139	2288	11,6	677	17,0	215,2	8,5	249	130	13,7	63,0	530	940	842
24-1	4,3	0,1	253	1818	16	131,8	244	1,7	79,8	0,2	385	244	8,3	2,9	845	62	1213
24-2	4,7	0,1	246	1945	39	27,5	267	115,2	95,1	0,5	426	283	0,8	23,6	861	91	1138
24-3	6,4	1,5	311	1005	1162	6,4	801	25,7	149,1	0,3	427	383	0,1	0,1	627	56	913
25-1	4,4	0,1	126	1589	16	72,8	56	50,5	31,1	0,3	176	382	0,0	8,7	469	29	591
25-2	4,6	0,1	125	1469	24	39,0	46	67,6	20,9	0,2	153	356	0,4	15,2	585	20	621
25-3	4,9	0,3	122	1020	35	20,9	106	45,0	30,0	0,2	161	366	0,7	8,0	562	19	620
27-1	4,3	0,1	318	938	8	139,7	502	11,3	154,0	0,6	421	278	328,4	9,4	782	98	1340
27-2	4,6	0,2	991	1217	22	112,7	2112	4,0	609,1	0,2	1054	428	220,5	1,4	2270	13	6234
27-3	7,2	4,8	3900	655	3877	4,2	12023	0,5	2308,6	0,8	3782	170	46,8	1,9	6849	47	26770
28-1	6,2	1,3	207	1748	1260	42,8	705	29,7	95,9	1,6	127	322	7,1	14,5	568	8	652
28-2	7,0	4,5	611	994	4311	1,4	2254	1,4	428,4	0,4	659	228	3,4	14,0	1485	9	1694
28-3	7,2	6,9	757	968	7078	1,3	2967	0,7	337,3	0,4	476	207	0,9	21,1	1155	46	649
29-1	4,1	0,0	94	637	3	33,9	70	13,9	29,9	2,3	73	148	77,7	8,9	249	75	228
29-2	4,8	0,3	114	1656	45	14,3	197	2,5	43,7	0,2	171	267	101,0	9,0	449	19	406
29-3	6,9	-	419	1056	3483	1,7	1427	1,4	248,9	0,3	151	439	1,4	42,6	490	56	538
W125-1	5,8	1,0	106	1572	414	164,1	367	34,3	82,0	52,5	70	167	6,0	39,9	216	87	162
W125-2	5,8	0,8	137	1842	479	48,0	276	48,7	108,3	5,5	37	114	1,2	46,8	245	143	542
W126-1	6,0	1,6	170	2831	1245	34,3	653	5,8	105,6	7,2	113	71	3,5	5,8	101	21	111
W126-2	5,9	1,3	145	2684	839	88,9	501	4,5	104,2	1,6	112	157	1,1	8,1	377	47	217

Peilbuizen referentielocaties 25/26 september 2014

Code	pH	Alk	EGV	CO2	HCO3-	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO3-	NH4+	Na+	K+	Cl-
R1.1	5,8	0,8	71	2272	556	86,2	254	11,5	41,7	1,0	28	157	4,7	9,1	274	11	155
R1.2	5,8	0,9	65	1828	445	756,1	357	83,8	62,5	8,3	51	248	1,8	11,9	261	6	146
R2.1	5,3	0,7	77	4023	338	144,0	384	129,4	53,7	1,4	47	228	2,2	3,4	207	6	207
R2.2	6,0	1,5	193	3627	1481	284,2	588	156,2	99,0	25,6	24	270	1,2	34,3	229	14	142
R3.1	6,3	1,7	155	1825	1550	164,9	661	23,0	81,2	1,4	39	148	0,7	0,1	232	5	157
R3.2	6,0	1,6	144	2882	1318	104,7	639	48,8	89,9	1,9	30	165	0,9	8,5	197	4	154
R4.1	6,5	2,4	209	1591	1984	31,9	961	14,8	132,4	0,9	66	195	1,1	3,5	160	6	113
R4.2	6,0	1,0	160	3227	1482	38,2	684	25,5	125,3	1,4	60	171	1,1	6,8	168	4	114
R5.1	6,2	2,7	282	3742	2637	32,1	1185	9,7	197,0	0,7	130	275	1,2	5,5	317	15	218
R5.2	5,8	1,2	135	3973	1057	63,5	489	41,7	116,6	0,9	55	224	1,0	9,6	299	5	219
R6.1	6,1	1,9	193	2309	1257	88,3	943	23,5	153,8	2,2	104	334	2,2	4,5	342	10	313
R6.2	5,5	1,0	99	4597	636	86,8	348	17,2	88,8	1,3	50	313	2,2	3,6	333	5	226
R7.1	DROOG																
R7.2	5,7	0,8	63	2671	578	42,2	236	19,6	19,2	0,8	15	85	0,8	2,1	122	5	96
R8.1	6,0	0,7	65	1095	446	38,8	261	9,4	15,4	1,0	26	113	0,5	3,6	73	4	55
R8.2	5,6	0,7	65	3103	530	24,3	221	22,1	24,8	1,6	36	125	0,8	3,4	198	5	98
R9.1	6,2	1,7	177	2510	1548	46,7	692	53,1	90,2	0,7	65	206	2,9	6,2	361	8	208
R9.2	5,9	1,5	172	4086	1414	35,4	605	121,2	70,2	0,7	57	230	0,8	6,3	421	5	290
R10	DROOG																
R10.2	5,5	0,5	355	2733	374	47,8	51	30,9	9,5	0,2	15	223	0,8	0,4	244	4	95

Peilbuizen referentielocaties 30/31 maart 2015

Code	pH	Alk	EGV	CO2	HCO3-	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO3-	NH4+	Na+	K+	Cl-
R1.1	5,2	0,3	30	1373	100	68,9	93	58,9	6,8	0,7	14	69	1,1	2,7	139	9	87
R1.2	6,1	1,4	127	2941	1454	165,5	496	88,6	101,2	4,5	19	177	16,5	81,2	232	14	118
R2.1	5,2	0,5	40	2515	184	74,2	179	55,8	20,8	0,9	18	108	1,4	3,0	113	9	70
R2.2	6,1	1,1	116	2317	1241	24,7	460	90,4	70,0	7,9	14	188	1,1	13,8	177	11	61
R3.1	5,9	1,3	119	3349	1233	38,9	504	31,8	54,4	0,7	16	78	1,1	3,9	178	10	79
R3.2	6,2	1,7	172	3075	1896	24,5	722	76,0	106,9	1,0	21	142	0,7	10,3	146	10	64
R4.1	6,0	1,2	126	2816	1302	38,1	635	42,1	73,7	0,6	53	93	1,2	1,5	107	9	50
R4.2	6,0	1,3	107	2529	1064	24,0	468	25,1	86,1	0,6	34	97	16,5	6,0	104	9	41
R5.1	6,2	1,7	195	2523	1563	61,0	902	41,2	158,1	0,7	96	188	0,8	1,4	251	9	121
R5.2	5,9	1,2	128	3096	1099	51,4	439	68,6	118,8	0,8	39	190	1,4	6,1	283	9	153
R6.1	5,4	0,7	107	2531	273	85,8	484	200,7	105,3	1,3	87	191	2,1	2,5	298	10	223
R6.2	5,9	1,3	123	3585	1193	50,0	445	70,9	90,8	1,2	34	235	1,4	53,6	209	10	96
R7.1	5,9	0,8	207	1704	543	16,8	211	4,7	14,4	0,8	13	44	11,5	23,8	146	9	97
R7.2	5,9	0,6	63	1792	617	9,9	232	9,3	20,0	0,4	16	75	5,4	11,8	320	9	293
R8.1	5,4	0,5	33	1668	175	34,3	51	65,7	3,5	0,4	10	87	0,5	2,0	103	9	72
R8.2	6,0	1,0	77	1807	725	16,8	256	23,2	47,4	0,2	30	124	0,2	2,2	119	9	51
R9.1	6,0	1,4	150	3752	1388	49,1	499	219,9	46,0	0,9	52	166	0,9	2,8	309	9	222
R9.2	5,7	0,9	138	4145	905	39,4	429	69,0	41,6	0,9	52	184	0,3	4,9	389	14	426
R10	6,1	1,0	99	2125	1031	39,2	439	20,3	18,8	0,2	21	115	1,8	0,0	151	9	71
R10.2	5,3	0,3	30	2826	229	22,1	29	35,4	6,9	0,3	10	188	1,2	1,4	188	9	56

Oppervlaktewater 30/31 maart 2015

Code	pH	Alk	EGV	CO2	HCO3-	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO3-	NH4+	Na+	K+	Cl-	PO43-
OW1	6,7	0,6	54	209	452	12,3	172	5,1	48,7	3,0	29	22	0,7	4,7	124	13	41	0,9
OW2	6,7	0,3	42	82	177	2,4	105	3,1	30,7	1,0	24	3	0,7	0,4	89	11	102	0,3
OW3	6,9	1,1	250	294	920	15,0	652	15,1	208,1	12,9	254	111	228,9	25,1	520	209	567	6,6
OW4	4,7	0,2	102	199	4	28,4	113	19,7	36,6	0,7	101	39	10,3	17,6	378	37	501	0,1
OW5	5,5	0,3	53	158	19	18,1	97	27,7	39,6	0,5	27	2	4,1	10,1	228	27	234	0,1
OW6	4,0	0,0	76	152	1	27,6	72	17,8	27,5	0,6	36	93	27,7	3,8	144	11	164	0,3
OW7	5,1	0,3	40	239	14	14,2	75	19,7	29,2	1,1	23	13	4,7	12,3	135	13	133	0,2
OW8	5,3	0,3	37	112	10	19,0	77	18,2	15,7	0,7	18	28	0,7	0,2	132	10	141	0,0
OW9	5,9	0,4	72	96	31	29,5	177	28,2	42,1	0,8	48	27	5,8	1,4	214	13	230	0,0

Bodemvocht (DG3) 30/31 maart 2015

Code	pH	Alk	EGV	CO2	HCO3-	Al	Ca	Fe	Mg	P	S	Si	NO3-	NH4+	Na+	K+	Cl-	PO43-
P1	5,9	1,3	124	3359	998	101,7	707	289,5	33,1	6,2	64	114	1,5	7,1	56	7	90	3,0
P2	6,6	1,3	100	651	969	41,5	422	8,4	81,9	4,7	33	203	3,3	2,0	91	18	84	1,1
P3	5,5	1,1	121	5214	676	197,7	595	215,2	112,3	5,2	102	201	1,1	4,9	97	12	97	2,4
P4	6,1	1,8	158	3352	1653	66,9	789	356,0	69,2	11,1	61	141	0,7	15,9	10	21	83	8,0
V1	6,1	2,9	259	4546	2370	101,7	1703	608,2	74,2	4,5	147	152	1,3	8,0	47	16	145	1,2
V2	5,8	1,6	170	4103	1092	145,2	1102	381,2	79,1	5,7	142	238	1,1	7,1	17	13	138	1,4
V3	5,7	0,9	85	4042	803	80,9	368	34,8	52,2	6,9	41	210	1,1	7,2	54	35	35	2,9
V4	5,8	0,9	88	2919	750	66,8	334	19,7	34,3	6,7	59	210	0,7	9,2	111	54	62	0,8

Bijlage 2. Vegetatieopnames referentielocaties (Loekie van Tweel)

X-coördinaat (x 1000)		261486	261400	261556	261531	261596	261644	262065	262073	262029	262009
Y-coördinaat (x 1000)		467215	467200	476442	467439	467434	476415	468003	468007	468026	468054
Syntaxon code		R1	R2	R3	R4	R5	R6	R7	R8	R9	R10
Lengte proefvlak (m)		3.00	3.00	3.00	3.00	3.00	3.00	2.00	5.00	3.00	3.00
Breedte proefvlak (m)		2.00	1.50	2.00	2.00	2.00	2.00	2.00	2.00	2.00	2.00
Opp. proefvlak (m ²)		6.00	4.50	6.00	6.00	6.00	6.00	4.00	10.00	6.00	6.00
Bedekking totaal (%)		80	100	100	100	90	100	100	100	90	80
Bedekking kruidlaag (%)		70	30	80	95	60	30	70	70	30	80
Bedekking moslaag (%)		70	95	90	20	80	90	70	90	85	10
Bedekking strooisellaag (%)		0	0	0	0	0	0	10	5	0	0
Gem. hoogte (hoge) kruidl. (cm)		20	30	10	20	10	20	10	15	10	15
Gem. hoogte lage kruidl. (cm)		10	10	5	10	5	10	5	5	5	5
Maximale hoogte kruidlaag (cm)		50	60	25	40	20	30	70	20	70	40
Mossen geïdentificeerd (J/N)		J	J	J	J	J	J	J	J	J	J
Aantal soorten		16	12	21	19	14	9	26	20	27	15
<i>Anthoxanthum odoratum</i>	Gewoon reukgras	.	.	.	.	.	.	m4	.	r1	.
<i>Betula pendula</i>	Ruwe berk	.	.	.	.	r1	.	.	.	.	.
<i>Calluna vulgaris</i>	Struikhei	p2	.	.	.	.	.	p2	1-	.	p1
<i>Carex echinata</i>	Sterzegge	.	.	.	.	.	.	p1	.	p2	.
<i>Rhamnus frangula</i>	Sporkehout	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
<i>Gentiana pneumonanthe</i>	Klokjesgentiaan	r1	.	r1	p1	a1	.	p1	p1	a1	a2
<i>Hieracium laevigatum</i>	Stijf havikskruid	.	.	.	.	.	.	p1	.	.	.
<i>Juncus squarrosus</i>	Trekrus	p2	.	.	.	.	.	p2	.	.	.
<i>Lotus uliginosus</i>	Moerasrolklaver	.	.	.	.	.	.	p1	.	.	.
<i>Molinia caerulea</i>	Pijpestrootje	4	r1	.	.	1-	m4	1+	2	2	3
<i>Platanthera bifolia</i>	Welriekende nachtorchis	.	.	p1	.	.	.	r1	.	.	.
<i>Potentilla erecta</i>	Tormentil	p2	.	1-	1+	.	.	1+	a2	a2	a2
<i>Quercus robur</i>	Zomereik	.	.	.	r1	.	.	.	r1	.	.
<i>Salix repens</i>	Kruipwilg	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
<i>Danthonia decumbens</i>	Tandjesgras	.	.	p2	.	.	.	.	.	.	.
<i>Succisa pratensis</i>	Blauwe knoop	.	.	1-	2	.	.	4	1-	p1	.
<i>Festuca ovina ssp. tenuifolia</i>	Fijn schapegras	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
<i>Agrostis vinealis</i>	Zandstruisgras	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
<i>Salix x multinervis</i>	Geoorde wilg x Grauwe wil	.	.	.	.	.	.	p1	.	.	.
<i>Dactylorhiza maculata</i>	Gevlekte orchis	.	.	p1	p1	.	.	p2	.	.	.
<i>Luzula multiflora</i>	Veelbloemige veldbies s.l.	.	.	.	.	.	.	a2	.	.	.
<i>Dicranum bonjeanii</i>	Moeras-gaffeltandmos	.	.	.	.	.	.	p2	.	.	.
<i>Pleurozium schreberi</i>	Bronsmos	.	.	.	.	.	.	1+	p2	.	.
<i>Pseudoscleropodium purum</i>	Groot laddermos	p2	.	.	.	.	.	1-	.	.	.
<i>Rhizidiadelphus squarrosus</i>	Gewoon haakmos	.	.	.	.	.	.	4	.	.	.
<i>Sphagnum palustre</i>	Gewoon veenmos	.	2	3	.	p2	p2	m4	5	8	.
<i>Betula pubescens</i>	Zachte berk	a2	p1	.	r1	.	.	p2	a2	p1	p1
<i>Carex pilulifera</i>	Pilzegge	a2	.	.	m1	.	.	p2	m4	p1	.
<i>Drosera intermedia</i>	Kleine zonnedauw	p1	a2	.	.	a2	m4	.	.	a2	m2
<i>Drosera rotundifolia</i>	Ronde zonnedauw	p1	p1	.	.	.	.	.	r1	.	.
<i>Erica tetralix</i>	Gewone dophei	3	p1	1-	m4	m4	p1	p1	1+	p1	1-
<i>Salix cinerea</i>	Grauwe wilg	p2	p1	.	.	.	.	.	.	r1	p1
<i>Campylopus species</i>	Kronkelsteeltje (G)	p2	.	.	.	.	.	.	.	.	.
<i>Dicranum scoparium</i>	Gewoon gaffeltandmos	p2	.	.	.	.	.	.	.	.	.
<i>Hypnum jutlandicum</i>	Heide-klauwtjesmos	4	.	5	2	p2	.	.	1-	p2	1-
<i>Sphagnum species</i>	Veenmos	3	.	.	p2	.	.	.	.	.	.
<i>Carex nigra</i>	Zwarte zegge	.	p1	p2	.	.	a2	.	.	1-	p1
<i>Carex panicea</i>	Blauwe zegge	.	p2	2	4	4	.	m4	2	.	4
<i>Juncus acutiflorus</i>	Veldrus	.	3	.	m4	.	.	.	.	p2	p1
<i>Lysimachia vulgaris</i>	Grote wederik	.	p1	.	.	.	.	.	.	m4	r1
<i>Sphagnum cuspidatum</i>	Waterveenmos	.	7	.	.	4	9	.	.	.	p2
<i>Allium schoenoprasum</i>	Bieslook	.	.	2	.	.	.	.	.	.	.
<i>Carex pulicaris</i>	Vlozegge	.	.	p1	.	.	.	.	.	.	.
<i>Eriophorum angustifolium</i>	Veenpluis	.	.	p1	.	m4	1-	.	.	4	.
<i>Genista anglica</i>	Stekelbrem	.	.	p2	.	.	.	.	.	.	.
<i>Pedicularis sylvatica</i>	Heidekartelblad	.	.	m4	1-	.	.	.	.	.	.
<i>Polygala serpyllifolia</i>	Liggende vleugeltjesbloem	.	.	r1	p1	.	.	.	.	.	.
<i>Salix repens</i>	Kruipwilg	.	.	1-	p2	p1	.	a2	a2	.	.
<i>Brachythecium rutabulum</i>	Gewoon dikkopmos	.	.	p2	.	.	.	.	.	.	.
<i>Calliergonella cuspidata</i>	Gewoon puntmos	.	.	p2	p2	.	.	.	.	.	.
<i>Sphagnum capillifolium</i>	Stijf veenmos	.	.	p2	.	.	.	.	.	.	.
<i>Festuca rubra</i>	Rood zwenkgras s.l.	.	.	.	p2	.	.	m4	a2	.	.
<i>Dicranella species</i>	Pluisjesmos (G)	.	.	.	p1	.	.	.	.	.	.
<i>Leucobryum glaucum</i>	Kussetjesmos	.	.	.	p2	.	.	.	.	.	.
<i>Rhynchospora fusca</i>	Bruine snavelbies	.	.	.	.	p2	p2	.	.	.	p1
<i>Drepanocladus species</i>	Sikkelmos (G)	.	.	.	.	p1	.	.	.	.	.
<i>Sphagnum recurvum var. brevifolium</i>		.	.	.	.	4	.	.	3	.	.
<i>Eriophorum vaginatum</i>	Eenarig wollegras	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.
<i>Juncus effusus</i>	Pitrus	.	.	.	.	.	.	r1	.	a2	.
<i>Vaccinium vitis-idaea</i>	Rode bosbes	.	.	.	.	.	.	.	p1	.	.
<i>Aulacomnium palustre</i>	Veen-knopjesmos	.	.	.	.	.	.	.	1-	.	.
<i>Dicranum species</i>	Gaffeltandmos (G)	.	.	.	.	.	.	.	p2	.	.
<i>Carex oederi ssp. oedocarpa</i>	Geelgroene zegge	.	.	.	.	.	.	.	.	p1	.
<i>Hydrocotyle vulgaris</i>	Waternavel	.	.	.	.	.	.	.	.	p2	.
<i>Juncus bulbosus ssp. bulbosus</i>	Knolrus s.s.	.	.	.	.	.	.	.	.	p2	.
<i>Juncus conglomeratus</i>	Biezeknoppen	.	.	.	.	.	.	.	.	a2	.
<i>Peucedanum palustre</i>	Melkeppe	.	.	.	.	.	.	.	.	r1	.
<i>Sorbus aucuparia</i>	Wilde lijsterbes	.	.	.	.	.	.	.	.	r1	.
<i>Viola palustris</i>	Moerasviooltje	.	.	.	.	.	.	.	.	a2	.
<i>Bryum species</i>	Knikmos (G)	.	.	.	.	.	.	.	.	a2	.
<i>Polytrichum species</i>	Haarmos (G)	.	.	.	.	.	.	.	.	m4	.

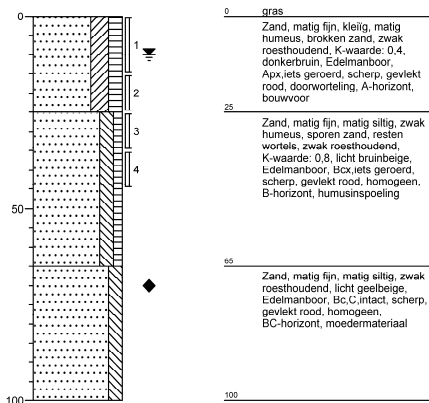
12-06-2015. Nog aanvullen met door Emiel Brouwer gedetermineerde mossen

Bijlage 3. Boorprofielen Bo1 - Bo15 Veldwerkbureau

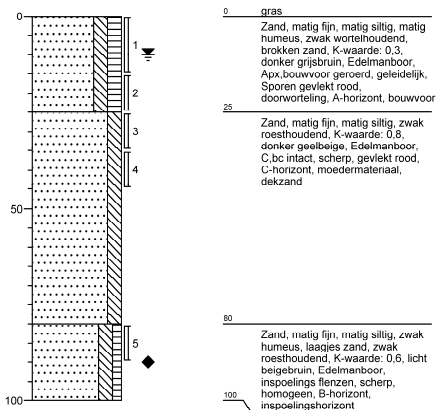
Boring: 01

X: 262020.16
Y: 488270.44
Datum: 9-4-2015
GWS: 10
GHG: 0
GLG: 70
Maaiveldhoogte:

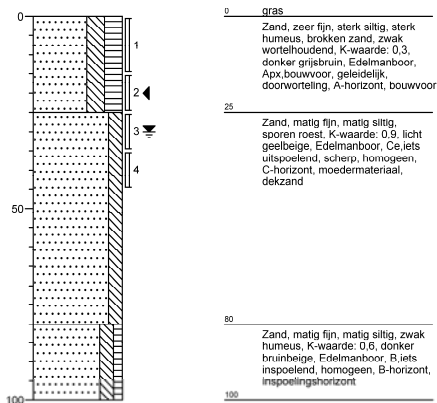
Boring: 02

X: 262164.81
Y: 468171.25
Datum: 9-4-2015
GWS: 10
GHG: 0
GLG: 90
Maaiveldhoogte:

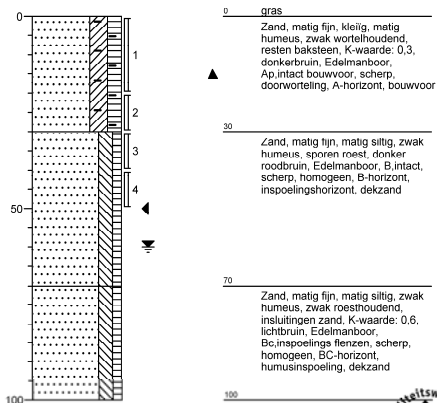
Boring: 03

X: 262099.52
Y: 468075.67
Datum: 9-4-2015
GWS: 30
GHG: 20
GLG: 20
Maaiveldhoogte:

Boring: 04

X: 261986.34
Y: 468151.75
Datum: 9-4-2015
GWS: 60
GHG: 50
GLG: 50
Maaiveldhoogte:

Projectcode: PR-14.065
Opdrachtgever: Bware

Datum: 9-4-2015
Boormeester:

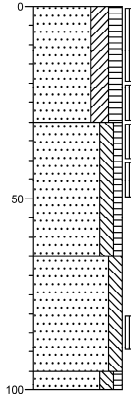
getekend volgens NEN 5104™

Boring: 05

X: 261785,78
 Y: 468057,92
 Datum: 9-4-2015
 GWS: 40
 GHG: 0
 GLG: 0
 Maaiveldhoogte:

0 gras
 Zand, matig fijn, kleig, matig humeus, brokken zand, zwak wortelhoudend, zwak roesthoudend, K-waarde: 0,2, donker bruingrijs, Edelmanboor, Apxx, sterk verstoorde bouwvoor, diffuus, doorworteling, roestvlekken, A-horizont, omgewerkte grond

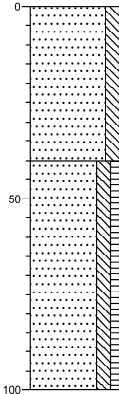
30
 Zand, zeer fijn, matig siltig, zwak humeus, insluitingen roest, laagjes zand, K-waarde: 0,3, donker bruinroest, Edelmanboor, B intact met roest, scherp, homogeen, roestvlekken, B-horizont, inspoelingshorizont

65
 Zand, matig fijn, matig siltig, zwak roesthoudend, K-waarde: 0,3, donker geelbeige, Edelmanboor, Ce, uitspoelend, scherp, homogeen, C-horizont, uitspoelingshorizont, dekzand

85
 Zand, matig fijn, matig siltig, zwak humeus, K-waarde: 0,3, donker geelbruin, Edelmanboor, inspoeling, scherp, homogeen, B-horizont, humusinspoeling, dekzand

Boring: 06

X: 261717,62
 Y: 468072,13
 Datum: 9-4-2015
 GWS: 0
 GHG: 0
 GLG: 0
 Maaiveldhoogte:

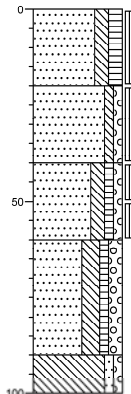

0 gras
 Zand, zeer fijn, matig siltig, zwak wortelhoudend, brokken zand, K-waarde: 0,3, donker bruingrijs, Edelmanboor, vermengd/opgebracht met bv. geleidelijk, doorworteling, A-horizont, omgewerkte grond

40
 Zand, matig fijn, matig siltig, zwak humeus, zwak roesthoudend, laagjes zand, K-waarde: 0,6, donker bruinbeige, Edelmanboor, Bc, intact, scherp, BC-horizont, inspoelingshorizont, dekzand

Boring: 07

X: 261333,02
 Y: 467533,16
 Datum: 9-4-2015
 GWS: 100
 GHG: 70
 GLG: 0
 Maaiveldhoogte:

0 gras
 Zand, matig fijn, matig siltig, matig humeus, zwak wortelhoudend, K-waarde: 0,5, donker bruingrijs, Edelmanboor, Apx, bouwvoor, A-horizont, bouwvoor, dekzand

20
 Zand, matig fijn, zwak siltig, zwak grindig, brokken zand, K-waarde: 0,9, geel, Edelmanboor, Xx, sterk verstoord/opgebracht?, E-horizont, brokkelig

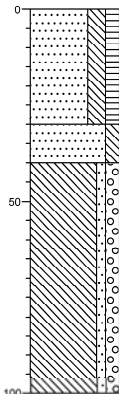
40
 Zand, zeer fijn, matig siltig, zwak humeus, zwak grindig, K-waarde: 0,4, donkerbruin, Edelmanboor, B, sterk ingespoeld, B-horizont, esgrond, dekzand

60
 Zand, zeer fijn, sterk siltig, zwak humeus, matig grindig, matig steenhoudend, zwak roesthoudend, K-waarde: 0,9, donker bruinoranje, Edelmanboor, Bc, stenig, BC-horizont, bodem, dekzand

80
 Leem, zwak zandig, zwak grindig, matig roesthoudend, zwak steenhoudend, resten hout, K-waarde: 0,01, donkerbeige, Edelmanboor, C, keileem, C-horizont, bodem, keileem

Boring: 08

X: 261389,67
 Y: 467492,16
 Datum: 9-4-2015
 GWS: 30
 GHG: 10
 GLG: 0
 Maaiveldhoogte:

0 gras
 Zand, zeer fijn, sterk siltig, matig humeus, zwak wortelhoudend, K-waarde: 0,6, donkerbruin, Edelmanboor, Ap, bouwvoor, scherp, A-horizont, bouwvoor, dekzand

30
 Zand, matig fijn, matig siltig, sporen roest, K-waarde: 0,5, licht grijsbeige, Edelmanboor, c intact, scherp, C-horizont, bodem, dekzand

40
 Leem, zwak zandig, matig grindig, uiterst keileemhoudend, laagjes zand, matig roesthoudend, resten hout, K-waarde: 0,01, licht orangegrijs, Edelmanboor, C, keileem, scherp, C-horizont, bodem, keileem

Projectcode: PR-14.065
 Opdrachtgever: Bware

Datum: 9-4-2015
 Boormeester:

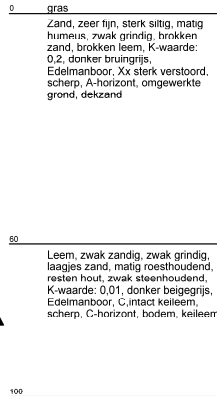
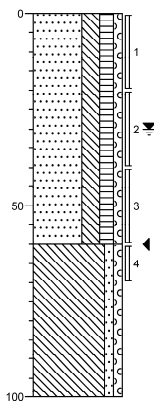
getekend volgens NEN 5104™

Boring: 09

X: 261315,74
 Y: 467427,12
 Datum: 9-4-2015
 GWS: 30
 GHG: 60
 GLG:

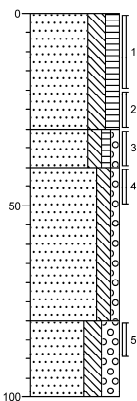
Maaiveldhoogte:

Boring: 10

X: 261326,57
 Y: 467365,69
 Datum: 9-4-2015
 GWS: 40
 GHG:
 GLG:

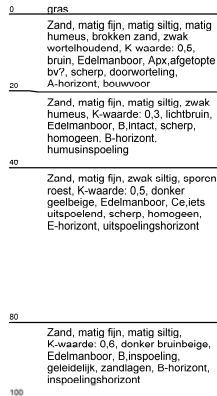
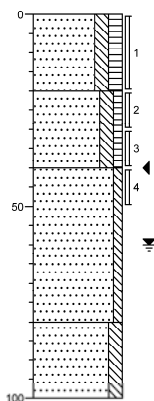
Maaiveldhoogte:

Boring: 11

X: 261259,2
 Y: 467364,27
 Datum: 9-4-2015
 GWS: 60
 GHG: 40
 GLG:

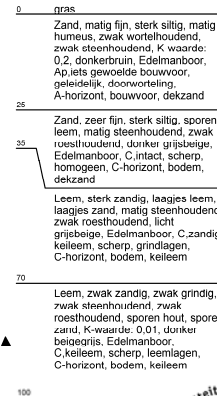
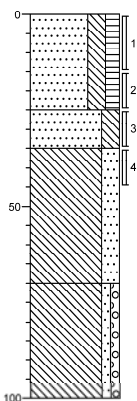
Maaiveldhoogte:

Boring: 12

X: 261230,24
 Y: 467295,17
 Datum: 9-4-2015
 GWS: 60
 GHG: 30
 GLG:

Maaiveldhoogte:

Projectcode: PR-14.065
 Opdrachtgever: Bware

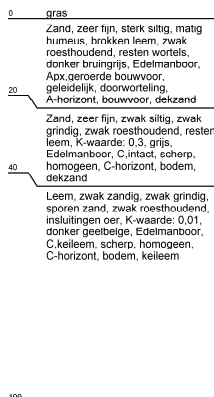
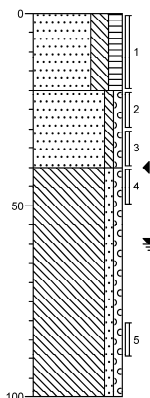
Datum: 9-4-2015
 Boormeester:

getekend volgens NEN 5104™

Boring: 13

X: 261322,68
 Y: 467277,69
 Datum: 9-4-2015
 GWS: 60
 GHG: 40
 GLG:

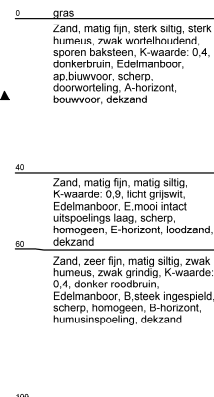
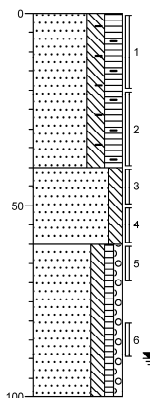
Maaiveldhoogte:

Boring: 14

X: 261209,11
 Y: 467126,51
 Datum: 9-4-2015
 GWS: 90
 GHG:
 GLG:

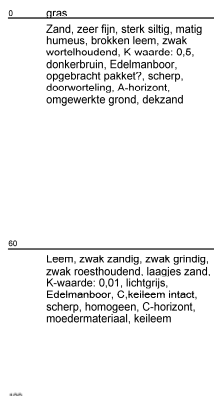
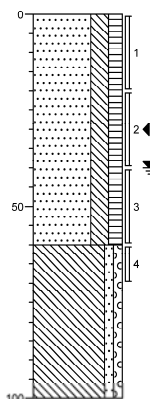
Maaiveldhoogte:

Boring: 15

X: 261296,08
 Y: 467109,97
 Datum: 9-4-2015
 GWS: 40
 GHG: 30
 GLG:

Maaiveldhoogte:

Projectcode: PR-14.065
 Opdrachtgever: Bware

Datum: 9-4-2015
 Boormeester:

getekend volgens NEN 5104™

Legenda:

grind

	Grind, siltig
	Grind, zwak zandig
	Grind, matig zandig
	Grind, sterk zandig
	Grind, uiterst zandig

zand

	Zand, kleiig
	Zand, zwak siltig
	Zand, matig siltig
	Zand, sterk siltig
	Zand, uiterst siltig

veen

	Veen, mineraalarm
	Veen, zwak kleiig
	Veen, sterk kleiig
	Veen, zwak zandig
	Veen, sterk zandig

klei

	Klei, zwak siltig
	Klei, matig siltig
	Klei, sterk siltig
	Klei, uiterst siltig
	Klei, zwak zandig
	Klei, matig zandig
	Klei, sterk zandig

leem

	Leem, zwak zandig
	Leem, sterk zandig

overige toevoegingen

	zwak humeus
	matig humeus
	sterk humeus
	zwak grindig
	matig grindig
	sterk grindig

- geen
- zwakke
- matige
- sterke
- uiterste

olie

- geen olie-water reactie
- zwakke olie-water reactie
- matige olie-water reactie
- sterke olie-water reactie
- uiterste olie-water reactie

p.i.d.-waarde

- >0
- >1
- >10
- >100
- >1000
- >10000

- geroerd monster
- ongeroerd monster
- volumering

- bijzonder bestanddeel
- Gemiddeld hoogste grondwaterstand
- grondwaterstand
- Gemiddeld laagste grondwaterstand

- slib
- water

Bijlage 4. Praktisch uitmijnadvies locaties Bo1 - Bo15

Uitmijnadvies Aamsveen

Foto: Bart Timmermans

Eindrapportage

Oprichtgever: Provincie Overijssel • Projectnummer: PR-14.065 • Rapportnummer: 2015.31
Auteurs: Mark van Mullekom, Fons Smolders (B-WARE) & Bart Timmermans (Louis Bolk Instituut)
Datum: 26.02.2016

*Titel rapport:
Uitmijnadvies Aamsveen*

*Auteurs:
Mark van Mullekom, Fons Smolders (B-WARE) & Bart Timmermans (Louis Bolk Instituut)*

*Opdrachtgever:
Provincie Overijssel*

Rapportnummer: 2015.31

Contactgegevens:

Onderzoekcentrum B-WARE BV
Radboud Universiteit Nijmegen
Mercator III, Toernooiveld 1
6525 ED Nijmegen

Contactpersoon:
Mark van Mullekom
Tel: 024-3652815
m.vanmullekom@b-ware.eu
www.b-ware.eu

Uitmijnadvies:
Louis Bolk Instituut
Hoofdstraat 24
3972 LA Driebergen

Contactpersoon:
Bart Timmermans
Tel: 0343-523860
b.timmermans@louisbolk.nl
www.louisbolk.nl

© Onderzoekcentrum B-WARE, Nijmegen, 2016.

Inhoudsopgave

1. Aanleiding en doel van het onderzoek	5
2. Veldwerkzaamheden en monsterlocaties	7
3. Resultaten	11
3.1. Bodemchemie	11
3.2. Specificatie uitmijnen	16
4. Literatuur	23
Bijlage. Foto's van de monsterlocaties	25

1. Aanleiding en doel van het onderzoek

In het kader van de beoogde natuurontwikkeling in het Aamsveen vormt uitmijnen een optie om (met de name de wat hoger gelegen gronden) voedselrijke voormalige landbouwgronden te verschrallen. Met een traditioneel beheer van maaien en afvoeren wordt circa 10 kg P/ha/jr worden afgevoerd. Uitmijnen gaat echter vier keer zo snel met een gemiddelde P-afvoer van 40 kg/ha/jr. Onderzoekcentrum B-WARE heeft samen met het Louis Bolk Instituut praktisch en gericht uitmijnadvies opgesteld. Dit bevat, naast een indicatie van de verschrallingsduur, onder andere een gericht bemestingsadvies (kalium bij gras/klaver en stikstof+kalium bij verschrallen met de bestaande zode), een bekalkingsadvies, een beoordeling van de bestaande zode en een optioneel advies voor het inzaaien van een geschikt grasklaver mengsel.

Figuur 1.1. Foto's van de gevarieerde omstandigheden in het onderzoeksgebied zowel qua vochtigheid en microreliëf als begroeiing. Zie de bijlage voor een overzichtsfoto en een foto van de zode per monsterpunt.

2. Veldwerkzaamheden en analyses

Op 16 april 2015 zijn op 15 locaties (Bo1 - Bo15) bodemonsters verzameld van de toplaag (0-20 en 0-25 cm, afhankelijk van de dikte van de bouwvoor) voor analyses ten behoeve van het uitmijnadvies. De monsterlocaties worden weergegeven in figuur 2.1. Tijdens de veldwerkzaamheden zijn foto's gemaakt zodat Bart Timmermans van het Louis Bolk Instituut toch een beeld heeft gekregen van de huidige zode.

De volgende analyses zijn uitgevoerd:

Drooggewicht en organisch stofgehalte

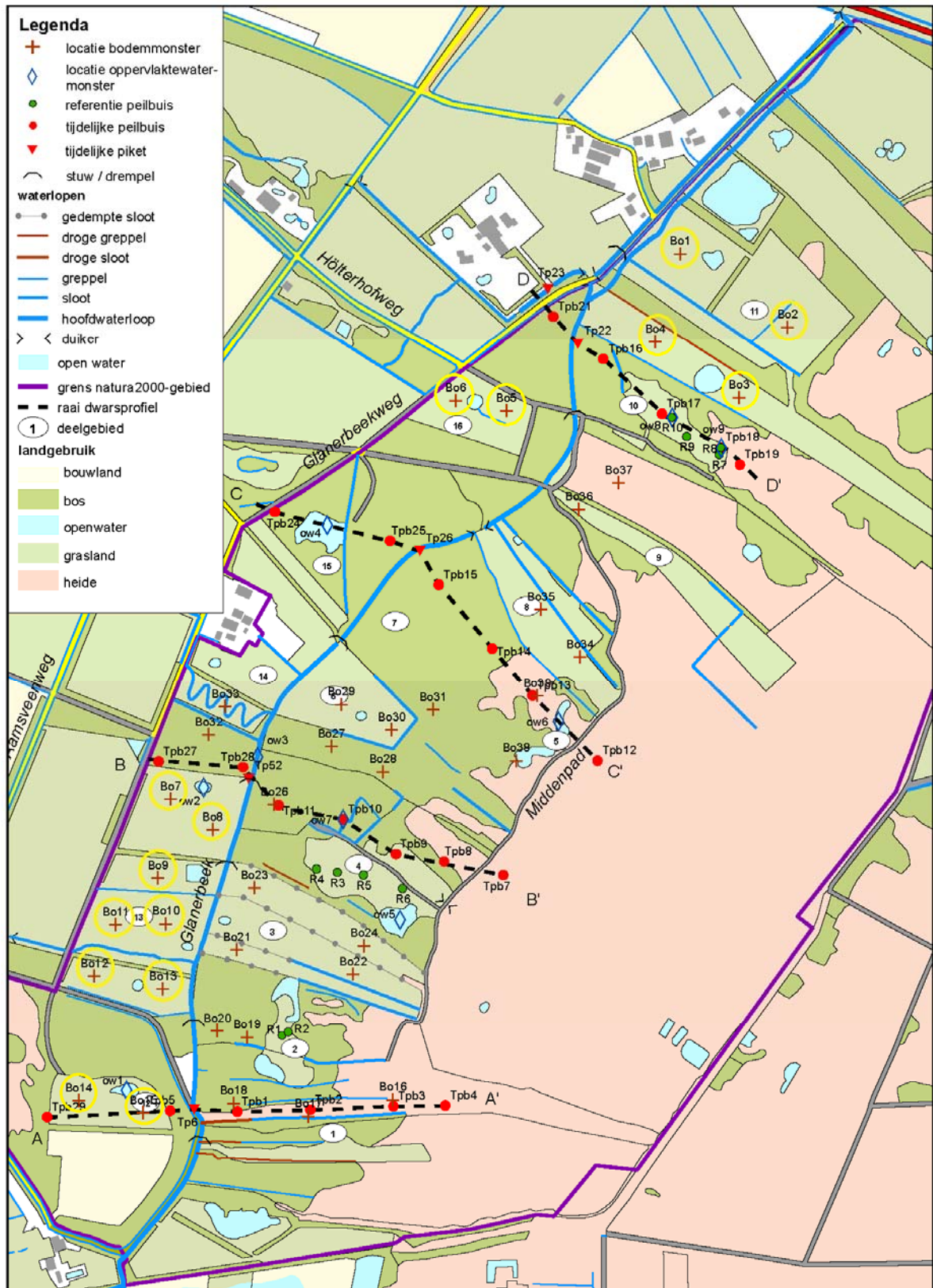
Om het vochtgehalte van het verse bodemmateriaal te bepalen werd het vochtverlies gemeten door bodemmateriaal per monster af te wegen in aluminium bakjes en gedurende minimaal 48 uur te drogen in een stoof bij 60 °C. Vervolgens werd het bakje met bodemmateriaal terug gewogen en het vochtverlies berekend. Dit alles werd in duplo uitgevoerd. De fractie organisch stof in de bodem werd berekend door het gloeiverlies te bepalen. Hiertoe werd het bodemmateriaal per monster, na het drogen, gedurende 4 uur verast in een oven bij 550 °C. Na het uitglorieien van de monsters werd het bakje met bodemmateriaal weer gewogen en het gloeiverlies berekend. Het gloeiverlies komt in dit type bodems goed overeen met het gehalte aan organisch materiaal in de bodem.

Olsenextractie

Het Olsen-extract werd uitgevoerd ter bepaling van de hoeveelheid plantbeschikbaar fosfaat. Hiervoor werd 3 gram droog bodemmateriaal met 60 ml Olsen-extract (0,5 M NaHCO₃ bij pH 8,4) gedurende 30 minuten uitgeschud op een schudmachine bij 105rpm. Het extract werd vervolgens geanalyseerd op een ICP. Uit onderzoek op voormalige landbouwgebieden is gebleken dat een Olsen-P concentratie van 250-300 µmol per liter bodem als een grenswaarde kan worden beschouwd waarboven een ernstige verzuuring van de vegetatie optreedt op zand- en veenbodems. Met name ijzerrijke kleibodems (> 100 mmol Fe/l FW) binden veel fosfaat. Hierdoor kunnen voor kleibodems en andere ijzer- en/of calciumrijke bodems hogere Olsen-P grenswaarden worden gehanteerd in vergelijking met zand- of veenbodems. Over het algemeen kan op kleiige of (zeer) ijzer- en/of calciumrijke bodems een Olsen-P grenswaarde worden gehanteerd van 500-900 µmol/l FW. Wel zullen dan over het algemeen de wat voedselrijkere natuurdoeltypen tot ontwikkeling komen.

Bodemdestructie

Door de bodem te destrueren (ontsluiten) is het mogelijk de totale concentratie van bijna alle elementen in het bodemmateriaal te bepalen. Dit werd uitgevoerd door het bodemmateriaal na het drogen op 60 °C te vermalen. Van het bodemmateriaal werd per monster nauwkeurig 200 mg afgewogen en in teflon destructievaatjes overgebracht. Aan het bodemmateriaal werd 5 ml geconcentreerd salpeterzuur (HNO₃, 65%) en 2 ml waterstofperoxide (H₂O₂ 30%) toegevoegd en de vaatjes werden geplaatst in een destructie-magnetron (Milestone microwave type mls 1200 mega). De monsters werden vervolgens gedestruerd in gesloten teflon vaatjes. Na destructie werden de monsters overgegoten in 100 ml maatcilinders en aangevuld tot 100 ml door toevoeging van milli-Q water. Analyse vond plaats op de Inductively Coupled Plasma Spectrofotometer (ICP; Thermo Electron Corporation, IRIS Intrepid II XDL).

Bell Hullenaar

Ecohydrologisch
Adviesbureau

*Locaties bodemonsters, oppervlaktewatermonsters,
referentie peilbuizen, tijdelijke peilbuizen en peilschalen*

1:6500

Figuur 2.1. Overzicht de ligging van de monsterlocaties Bo1 - Bo15 (geel omcirkeld).

Aanvullende bodemanalyses uitmijnadvies

De aanvullende 'pakketanalyse' bestaat uit de bepaling van de concentraties P-Al, Pw, K-PAE (inclusief bepaling kaligetal voor bemestingsadvies), N-totaal, N-leverend vermogen, de pH-CaCl₂ en het lutumpercentage. Door middel van deze aanvullende bodemanalyses zijn door het Louis Bolk Instituut specifieke bemestingsadviezen (N en/of K) opgesteld. Deze aanvullende analyses zijn uitgevoerd voor BLGG AgroXpertus.

3. Resultaten

3.1. Bodemchemie

De ontgrondingsdieptes en natuurpotenties worden in een andere deelrapportage toegelicht. In deze rapportage richten we ons sec op de uitmijnmogelijken. Per monsterlocatie worden in een tabel de belangrijkste abiotische factoren kort toegelicht. Hierin zijn onder andere de fosfaatconcentraties opgenomen (Olsen-P en totaal-P). Op basis van de verhouding tussen de Olsen-P en P-totaal concentratie (beschikbare P-fractie) is een P-totaal streefconcentratie berekend (deze varieert op basis van de P-beschikbaarheid die beïnvloed wordt door o.a. de lemigheid, ijzer- en calciumconcentraties van de bodem). Op basis van het verschil tussen de streefconcentratie en de actuele totaal-P concentratie is per bemonsterde laag een verschrallingsduur berekend bij uitmijnen (P-afvoer: 40 kg/ha/jr). Traditioneel beheer van maaien en afvoeren (P-afvoer: 10 kg/ha/jr) duurt vier keer zo lang.

In tabel 3.1 worden de resultaten van het bodemchemisch onderzoek gegeven. Voor de beoogde natuurdoeltypen in dit onderzoek wordt gerekend met een Olsen-P streefconcentratie van 300 (optimaal) en 650 (acceptabel) $\mu\text{mol/l}$. Bij een Olsen-P concentratie van 300-650 $\mu\text{mol/l}$ behoort de ontwikkeling van heischraal grasland, of blauwgrasland (onder invloed van ijzerrijk en (zwak) gebufferd grondwater) tot de mogelijkheden.

Het kruidenpercentage (algemene soorten) zal waarschijnlijk toenemen wanneer niet meer wordt bemest (met P) en het maaien en afvoeren wordt voortgezet. De labiele P-fractie zal hierdoor afnemen. Een dichte zode en aanwezigheid van ruigtesoorten (zoals bijvoorbeeld Pitrus) kan de vestiging van kruidachtigen echter belemmeren.

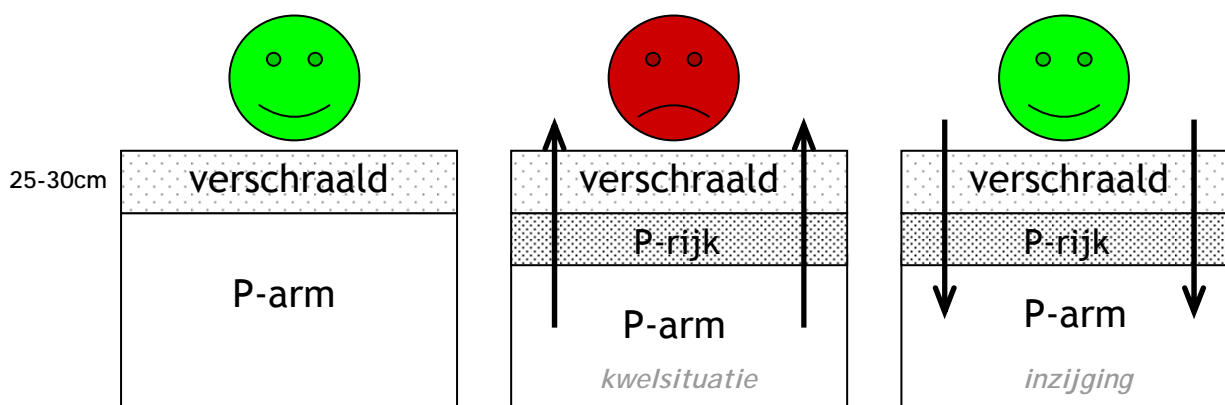
Op een groot deel van de percelen is de P-belasting relatief beperkt (Olsen-P 1200-2000 $\mu\text{mol/l}$ en totaal-P 10-20 mmol/l). Ook de P-AL concentratie duidt op matige P-verrijking. Voor landbouwkundig gebruik volstaat een P-AL van circa 35 mg $\text{P}_2\text{O}_5/100$ gram. Slechts op enkele locaties komt de concentratie hier in de buurt (4,11,15: P-AL 30-31 mg $\text{P}_2\text{O}_5/100$ gram) of is deze hoger (14: P-AL 30-35 mg $\text{P}_2\text{O}_5/100$ gram). Het gros van de onderzochte percelen kan dan ook als matig verrijkt worden beschouwd. Hierdoor kunnen de P-concentraties door middel van een intensief uitmijnbeheer van maximaal ± 15 -30 jaar worden gereduceerd ten behoeve van de omvorming naar natuurlijke, soortenrijke graslanden. Zie figuur 3.2 (uitmijnperiode bij een Olsen-P streefconcentratie van 300 $\mu\text{mol/l}$) en 3.3 (idem, echter 650 $\mu\text{mol/l}$) voor de ruimtelijke variatie in de verschrallingsduur. Uitmijnen kan alleen op een relatief egale bodem met weinig microreliëf, onder relatief droge omstandigheden (zodat 4-5 maaibeurten per jaar mogelijk zijn) en met een productieve bestaande zode of een grasklaver mengsel wat ingezaaid dient te worden. In paragraaf 3.2 wordt dit nader toegelicht.

Op plekken waar de bodem onder de 25-30 cm eveneens (relatief fors) verrijkt is met fosfaat kan, wanneer de grondwaterinvloed in het maaiveld wordt hersteld (figuur 3.1), P-nalevering richting de verschrallde bodemlaag optreden. Dit kan leiden tot verrijking van de toplaag en verruiging of de noodzaak voor aanvullende verschralling. Onder invloed van ijzerhoudend grondwater en bij een beperkte P-rijkdom >30 cm is dit risico mogelijk klein. Wanneer de huidige P-rijke toplaag wordt vernat is het risico groot dat verruiging op zal treden met Liesgras of Pitrus, zoals ook in het Aamsveen lokaal te zien is.

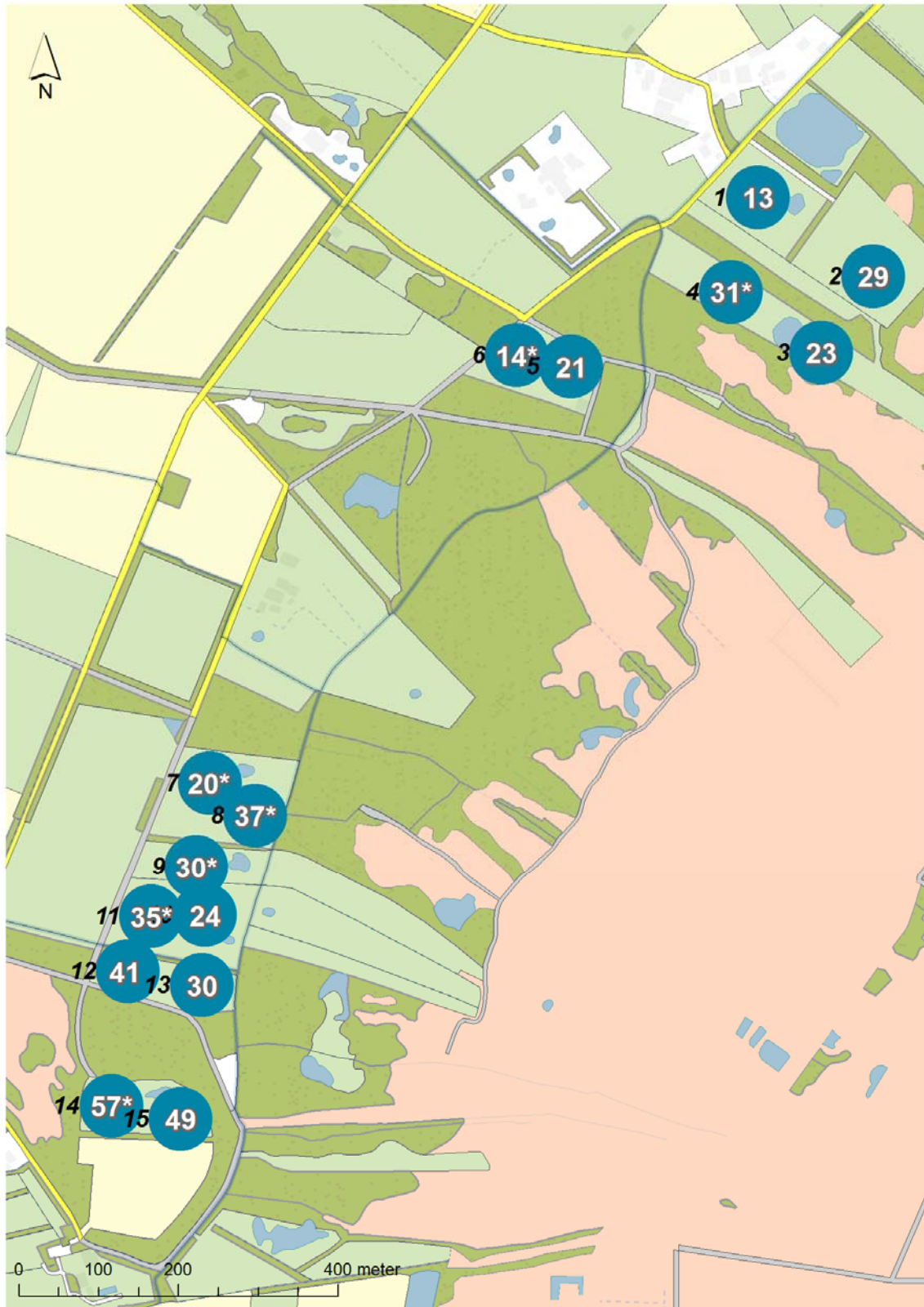
Tabel 3.1: Overzicht van de grondsoort en bodemchemie per monsterlocatie. OS = percentage organische stof; LU = lutumpercentage; V = vochtpercentage; MV = massa/volumeverhouding van de bodem in kg/l; Ols-P = plantenbeschikbaar fosfaat (Olsen-P) in een bicarbonaatextractie in μmol per liter bodem; -t = totaalconcentratie in mmol per liter bodem, N-t = N-totaal in mg N/kg, NLV = N-leverend vermogen in kg N/ha, Pw = mg $\text{P}_2\text{O}_5/\text{l}$ in een waterextractie; P-AL = beschikbare fosforconcentratie in een calciumlactaat-azijnzuurbuffer in mg $\text{P}_2\text{O}_5/100$ gram droge bodem; K = K-PAE: kaliumconcentratie in een calciumchloride-oplossing in mg/kg; Kgt = K-getal op basis van de K-PAE concentratie (omgerekend naar K-HCl) en het organische stofpercentage (door BLGG). pH = zuurgraad van de bodem in een calciumchloride oplossing. U30= indicatieve verschrallingsduur van 0-25 cm door middel van uitmijnen (in jaren) bij een P-afvoer van 40 kg/ha/jaar op basis van een Olsen-P streefconcentratie van 300 $\mu\text{mol/l}$ en een totaal-P concentratie van minimaal 2,5 mmol/l (lager is niet reëel). U65 = idem, echter op basis van een Olsen-P streefconcentratie van 650 $\mu\text{mol/l}$. Deze indicatieve kleuren horen bij de volgende klassen:

0		voldoende P-arm		Lutumpercentage:	
1-5	zeer kansrijk voor verschralling d.m.v. uitmijnen en kansrijk d.m.v. maaien en afvoeren	<8	lutumarm		
6-10	(zeer) kansrijk voor verschralling d.m.v. uitmijnen	8-18	zeer tot matig lichte zavel		
11-20	kansrijk voor verschralling d.m.v. uitmijnen	18-25	zware zavel		
21-50	matig tot beperkt kansrijk voor verschralling d.m.v. uitmijnen	>25	klei		
51-100	ongeschikt voor verschralling I				
>100	ongeschikt voor verschralling II				

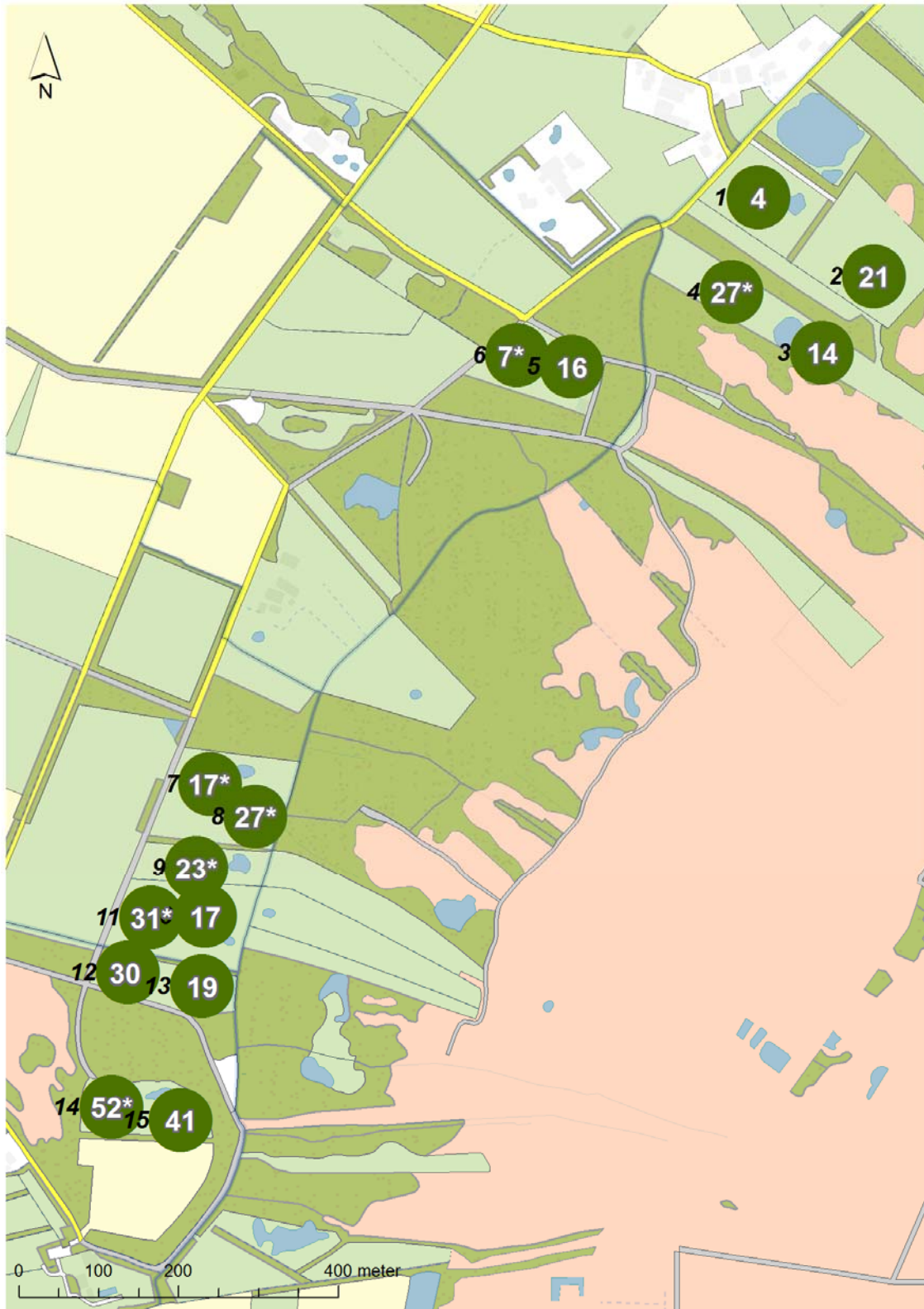
Nr	GWS	GLG	GHG	Grondsoort	OS	LU	V	MV	Ols-P	P-t	Al-t	Ca-t	Fe-t	N-t	NLV	Pw	P-AL	K	Kgt	pH	U30	U65
B01	10	70	0	zand (licht lemig), venig, bv	10,1	2	25	1,0	817	10,2	121	25	33	2810	156	4	6	45	12	4,5	13	4
B02	10	90	0	zand (licht lemig), bv	3,9	<1	25	1,3	1470	18,9	114	25	87	1540	121	10	17	33	13	4,7	29	21
B03	30	-	20	zand, venig/lemig, bv	6,1	1	23	1,2	1162	16,2	113	37	51	1690	125	15	22	20	9	4,9	23	14
B04	60	-	50	zand, bv	3,7	<1	19	1,3	2777	18,3	69	17	23	1170	111	25	30	13	11	4,5	31	27
B05	40	-	0	zand, bv	3,9	<1	21	1,2	1575	13,6	78	8	88	1110	109	6	10	17	11	4,2	21	16
B06	0	-	0	zand, bv	4,6	1	23	1,4	1021	10,5	120	9	95	1250	113	3	5	15	10	4,7	14	7
B07	100	-	70	zand, bv	3,9	<1	14	1,1	2127	12,7	48	11	37	1650	134	20	19	17	11	4,5	20	17
B08	30	-	10	zand, venig/lemig, bv	6,2	8	27	1,1	1585	23,5	293	43	112	2970	161	13	18	50	11	5,0	37	27
B09	30	-	60	zand, venig/lemig, bv	6,2	7	29	1,1	1775	18,8	225	32	108	2210	140	13	18	55	16	5,1	30	23
B10	40	-	-	zand, venig/lemig, bv	6,9	5	31	1,1	1557	15,0	131	25	49	2160	138	5	8	46	13	4,9	24	17
B11	60	-	40	zand (licht lemig), bv	5,1	2	24	1,2	2973	20,3	77	12	32	1790	128	25	31	22	10	4,7	35	31
B12	60	-	30	zand, sterk venig, lemig, bv	15,5	4	42	0,8	1633	25,8	200	35	90	3110	155	18	27	52	9	5,1	41	30
B13	60	-	40	zand, lemig/venig, bv	8,7	6	31	1,0	1211	20,5	208	31	139	2560	149	7	12	49	12	5,0	30	19
B14	90	-	-	zand, bv	5,3	<1	19	1,2	3937	31,7	91	20	52	1760	127	49	51	15	8	4,5	57	52
B15	40	-	30	zand (licht lemig), bv	6,6	2	29	1,1	2381	28,9	137	28	72	2610	151	21	31	23	8	4,9	49	41

Figuur 3.1 Schematisch overzicht van verschralling waarbij in een kwelsituatie fosfaat uit een rijkere bodemlaag (>25-30 cm-mv) naar de verschraalde toplaag getransporteerd kan worden (middelste figuur). Bij bodems die vanaf 25-30 cm-mv P-arm zijn (linker figuur) en bij inzijgsituaties (rechter figuur) is dit niet van toepassing

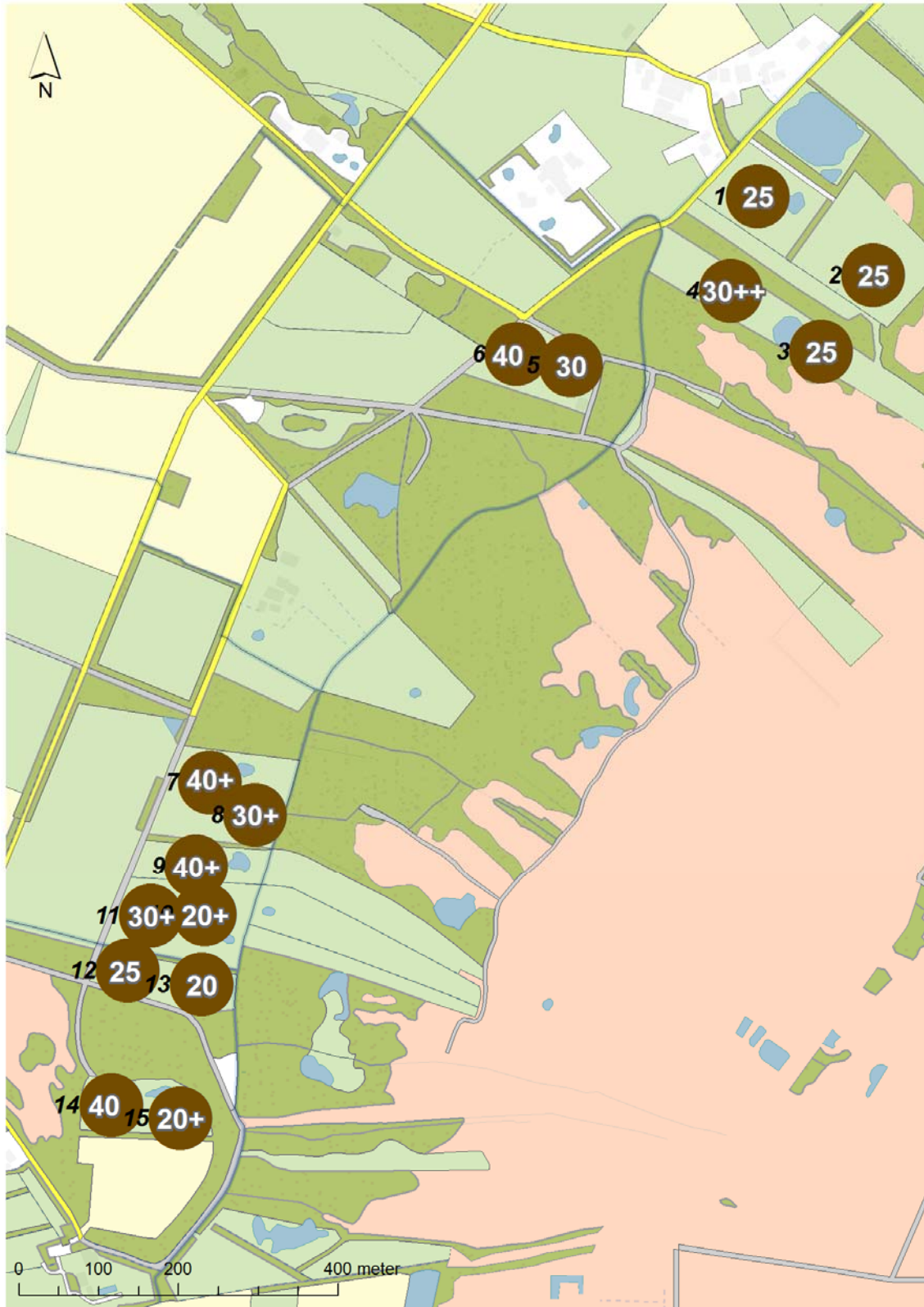

Figuur 3.1: Overzicht van de ruimtelijke variatie in het maximale aantal jaren uitmijnen (wit gedrukt) om een Olsen-P concentratie van 300 µmol/l te realiseren in de toplaag van 0-25 cm. De cursieve zwarte nummers geven de monsterlocatie weer. * = P-rijke bodem aanwezig op >30 cm diepte.

Figuur 3.2: Overzicht van de ruimtelijke variatie in het maximale aantal jaren uitmijnen (wit gedrukt) om een Olsen-P concentratie van 650 µmol/l te realiseren in de toplaag van 0-25 cm. De cursieve zwarte nummers geven de monsterlocatie weer. * = P-rijke bodem aanwezig op >30 cm diepte.

Op veel locaties is echter sprake van een relatief dunne voedselrijke toplaag (25-30 cm). Op deze locaties is een ontgroning een interessant alternatief (figuur 3.4).

Figuur 3.3: Overzicht van de ruimtelijke variatie in de vereiste ontgrondingsdiepte per locatie waarbij + = aanvullend verschalingsbeheer vereist of 10 cm extra afgraven en ++ = fors aanvullend verschalingsbeheer vereist.

3.2. Specificatie uitmijnen

Algemeen

Uitmijnen is het versneld afvoeren van fosfaat in de bovenste 25-30 cm van de bodem door de productie van een grasland (tijdelijk, gedurende een aantal jaar) te verhogen en hoog te houden. Op deze manier kan er jaarlijks zo'n 40 kg P per ha per jaar worden afgevoerd: vier keer zoveel als met alleen maaien en afvoeren. Als bodems erg rijk zijn aan fosfaat ontstaat er op termijn een onbalans aan nutriënten met veel fosfaat, maar weinig stikstof en vaak ook weinig kalium. De 'truc' van uitmijnen is dan ook deze onbalans te herstellen: er is voldoende stikstof en kalium nodig om de afvoer van fosfaat te verhogen.

Uitmijnen kan op twee manieren: door inzaai van een grasklaver in combinatie met kalibemesting of door een productief grasland met kali- en stikstofbemesting. In sommige gevallen kan dit met de bestaande zode als er een behoorlijk aandeel productieve soorten nog in de zode aanwezig is. Let op: de bestaande zode moet dan echt vol staan met productieve soorten, anders zal de gewenste fosfaatafvoer suboptimaal zijn, wordt de uitmijntermijn langer en zullen er bij de geadviseerde mestgift stikstofverliezen plaatsvinden. In dat geval is herinzaai te verkiezen. In het onderzoeksgebied is de zodekwaliteit beoordeeld en de resultaten zijn weergegeven in de verzameltabel en in de bijlage. Productieve soorten zijn Engels of Italiaans raaigras, Timotee, Beemdlangbloem, Veldbeemd of Ruw beemdgras. Percelen met bijna alleen Pitrus of Gestreepte witbol zullen, ook na bemesting, nooit de gewenste opbrengst en fosfaatafvoer opleveren.

Figuur 3.4. Foto's van uitmijnen. Links: het maaien van een jong en rijk perceel waarop wordt uitgemijnd met BG11 en witte klaver. Rechts: op een perceel waarop langere tijd wordt uitgemijnd neemt de soortenrijkdom toe met zo'n 1 tot twee plantensoorten per jaar. Op het perceel op de foto groeien onder andere algemene soorten als kruipende boterbloem, paardebloem, herderstasje, varkensgras, madeliefje, kluwehoornbloem, gewoon biggenkruid, veldzuring, gestreept witbol, veldereprijs, tijmereprijs en echte kamille. Foto's Bart Timmermans.

Uitmijnen (figuur 3.4) is kansrijk op percelen met een gemiddelde pH. Een pH van 5.2 tot 5.5 is optimaal, maar vooral een pH lager dan 5 is niet gewenst tijdens de start van uitmijnen met grasklaver, omdat een te lage pH in die fase de symbiose van klaver met Rhizobium bacteriën bemoeilijkt. Bij een nog lagere pH (richting 4.5 of lager) komt ook voor gras de beschikbaarheid van nutriënten in het gedrang en zal het uitmijnen stagneren.

Verder mogen bij uitmijnen de percelen niet al te droog of extreem nat zijn, zodat de gewasgroei op pijl kan blijven en machinale bewerking mogelijk is. Vooral zand- en kleibodems zijn geschikt.

Op venige gronden wordt geadviseerd niet uit te mijnen met grasklaver maar om verschrallingsbeheer/uitmijnen middels maaien en afvoeren, eventueel met gerichte bemesting, in te zetten. Belangrijk is verder dat de percelen draineren en een groot deel van het jaar begaanbaar zijn om uitmijnen in de praktijk mogelijk te maken. Het is verstandig bij het uitmijnen gebruik te maken van de expertise van veehouders als pachter. In principe is uitmijnen het intensief telen van een grasklaver of gras, maar met aangepaste bemesting zodat het bodemevenwicht van nutriënten hersteld wordt. Om dit succesvol te laten verlopen is de praktijkkennis en inzet van een boer vaak van groot belang.

Uitmijnen betekent (lokaal) tijdelijk een stap terug wat betreft soortenrijkdom, ook als dit met de bestaande (nog voldoende productieve) zode wordt ingezet, en b.v. in weidevogelgebieden. Een jonge grasklaver of een bemeste productieve graszode laat in eerste instantie weinig ruimte voor andere plantensoorten over. Echter, toch lukt het na verloop van tijd soorten om zich in de zode te vestigen, zonder dat dit de opbrengst of P-afvoer wezenlijk verlaagt. Ervaring heeft laten zien dat dit gebeurt met een snelheid van ongeveer 2 soorten per perceel per jaar. Langzaam wordt een perceel zo soortenrijker tijdens het proces. Wanneer de gewenste verschralling is bereikt kan plaggen (zode verwijderen) of frezen in combinatie met het introduceren van doelsoorten/maaisel uit goed ontwikkelde locaties bijdragen aan een succesvolle omvorming van het uitmijnperceel naar 'natuurterrein'.

Tabel 3.2. Samenvatting van het uitmijnadvies per locatie (de kleuren zijn indicatief voor de verschrallingsduur per locatie, zie tabel 4.1 U30) bij uitmijnen met grasklaver en uitmijnen met de bestaande zode (eventueel na herinzaai). Het bekalkingsadvies, voordat met uitmijnen met stikstofbemesting (G: gras/bestaande zode, streef-pH 5,0) of grasklaver (GK: streef-pH 5,5) gestart wordt, is gegeven in kg neutraliserende werking per ha (1 kg nw komt overeen met 1 kg CaO). De gift is afgerond op 500 kg. Let op dat de maximale dosis die wettelijk mag worden opgebracht afhangt van het jaargetijde: deze is 1000 kg neutraliserende werking bij toediening in het voorjaar, en 2000 kg neutraliserende werking bij toediening in het najaar. De zode kwaliteit is ingedeeld in de categorieën slecht, matig en goed om met uitmijnen te starten. Het N-bemestingsadvies is per laag vastgesteld op basis van bodemtype en het stikstof leverend vermogen en geldt voor uitmijnen bij standaard maaibeheer (zonder uitgestelde maaidata) en bij eventuele uitgestelde maaidata (bijvoorbeeld bij weidevogels) in kg N per hectare, te strooien als stikstofkunstmest (KAS, ammonalpeter, etc.) voor de snedes. Het K-bemestingsadvies is weergegeven in kg K₂O per ha per jaar. Tussen haakjes staan de kilo's voor de eerst snede, voor de 2e snede en voor derde plus latere sneden. Voor meer informatie kan contact worden opgenomen met het Louis Bolk Instituut.

Aamsveen		Uitmijnen met grasklaver				Uitmijnen met gras / bestaande zode											
Nr	Diepte toplaag	kg K2O/ha/jr k-bemesting toplaag voor uitmijnen	Geschikt voor grasklaver	kg nw/ha	Mengsel	Mengsel bij uitgestelde maaidatum	Kwaliteit huidige zode	Bekalking	kg N/ha	N-bemesting zonder uitgestelde maaidata				N-bemesting met uitgestelde maaidata			
										voor snede 1	voor snede 2	juli	aug	voor snede 1	voor snede 2	juli	aug
A-01	0-20	240 (100/80/60)	nee	2000	nM	nM	slecht, heinzaai nodig	1500	156	110	77	38	25	0	80	48	35
A-02	0-20	240 (100/80/60)	ja	1500	30 kg BG11 met daarbij 4 kg witte klaver (Alice of Riesling).	30 kg BG11 met daarbij 5 kg rode (cv. Menvoit of Lemmon) en 3 kg witte klaver (Alice of Riesling).	slecht, heinzaai nodig	500	121	110	77	38	25	0	88	50	35
A-03	0-20	240 (100/80/60)	ja	1500	30 kg BG11 met daarbij 4 kg witte klaver (Alice of Riesling).	30 kg BG11 met daarbij 5 kg rode (cv. Menvoit of Lemmon) en 3 kg witte klaver (Alice of Riesling).	matig, sub-optimaal	0	125	110	77	38	25	0	88	50	35
A-04	0-25	240 (100/80/60)	ja	2000	30 kg BG11 met daarbij 4 kg witte klaver (Alice of Riesling).	30 kg BG11 met daarbij 5 kg rode (cv. Menvoit of Lemmon) en 3 kg witte klaver (Alice of Riesling).	slecht, heinzaai nodig	1000	111	110	77	38	25	0	88	50	35
A-05	0-25	240 (100/80/60)	ja	2000	30 kg BG11 met daarbij 4 kg witte klaver (Alice of Riesling).	30 kg BG11 met daarbij 5 kg rode (cv. Menvoit of Lemmon) en 3 kg witte klaver (Alice of Riesling).	slecht, heinzaai nodig	1500	109	110	77	38	25	0	88	50	35
A-06	0-25	240 (100/80/60)	ja	2000	30 kg BG11 met daarbij 4 kg witte klaver (Alice of Riesling).	30 kg BG11 met daarbij 5 kg rode (cv. Menvoit of Lemmon) en 3 kg witte klaver (Alice of Riesling).	slecht, heinzaai nodig	500	113	110	77	38	25	0	88	50	35
A-07	0-25	240 (100/80/60)	ja	2000	30 kg BG11 met daarbij 4 kg witte klaver (Alice of Riesling).	30 kg BG11 met daarbij 5 kg rode (cv. Menvoit of Lemmon) en 3 kg witte klaver (Alice of Riesling).	matig, sub-optimaal	1000	134	110	77	38	25	0	88	50	35
A-08	0-25	240 (100/80/60)	nee	0	nM	nM	matig, sub-optimaal	0	161	113	82	42	28	0	80	48	35
A-09	0-25	240 (100/80/60)	ja	0	30 kg BG11 met daarbij 4 kg witte klaver (Alice of Riesling).	30 kg BG11 met daarbij 5 kg rode (cv. Menvoit of Lemmon) en 3 kg witte klaver (Alice of Riesling).	matig, sub-optimaal	0	140	110	77	38	25	0	80	48	35
A-10	0-20	240 (100/80/60)	ja	1500	30 kg BG11 met daarbij 4 kg witte klaver (Alice of Riesling).	30 kg BG11 met daarbij 5 kg rode (cv. Menvoit of Lemmon) en 3 kg witte klaver (Alice of Riesling).	slecht, heinzaai nodig	0	138	110	77	38	25	0	88	50	35
A-11	0-25	240 (100/80/60)	ja	2000	30 kg BG11 met daarbij 4 kg witte klaver (Alice of Riesling).	30 kg BG11 met daarbij 5 kg rode (cv. Menvoit of Lemmon) en 3 kg witte klaver (Alice of Riesling).	matig, sub-optimaal	1000	128	110	77	38	25	0	88	50	35
A-12	0-25	240 (100/80/60)	nee	0	nM	nM	slecht, heinzaai nodig	0	155	110	77	38	25	0	80	48	35
A-13	0-25	240 (100/80/60)	nee	0	nM	nM	slecht, heinzaai nodig	0	149	110	77	38	25	0	80	48	35
A-14	0-25	240 (100/80/60)	ja	2000	30 kg BG11 met daarbij 4 kg witte klaver (Alice of Riesling).	30 kg BG11 met daarbij 5 kg rode (cv. Menvoit of Lemmon) en 3 kg witte klaver (Alice of Riesling).	matig, sub-optimaal	1500	127	110	77	38	25	0	88	50	35
A-15	0-25	240 (100/80/60)	nee	2000	nM	nM	matig, sub-optimaal	0	151	110	77	38	25	0	80	48	35

Uitmijnen met grasklaver

Bij uitmijnen met grasklaver (voor uitmijnen met gras of de bestaande zode, zie verderop) wordt een hoogproductieve grasklaver op een perceel ingezaaid. De klaver, die de stikstofbron is, zorgt voor een hoog eiwitgehalte en hierdoor is het gemaaid gewas interessant voor veehouders als voer voor koeien. Het kan worden ingekuild of er kunnen balen van worden gemaakt. Voor een pachtende veehouder is een uitmijnend perceel echter geen vetpot: kosten-baten berekeningen laten zien dat, in vergelijking met eenzelfde hoeveelheid aangekocht ruwvoer, een veehouder een klein verlies (ca. 250 euro per ha/jr) maakt (gemiddelde van 60 ha uitmijnende percelen, 2007-2009). Dit verlies varieert natuurlijk afhankelijk van pacht en opbrengst aan voer. Aangezien biologische boeren duurder ruwvoer inkopen, is voor deze boeren uitmijnen eerder (financieel) interessant. Vergoeding van bijvoorbeeld de kalimeststof, die kostentechnisch ongeveer in dezelfde orde van grootte zit, maakt uitmijnen voor veehouders aantrekkelijk.

Figuur 3.5. Foto's van uitmijnen met witte (links) en rode klaver (rechts). Foto's Mark van Mullekom.

Als de locaties stikstofrijk zijn als gevolg van recente bemesting en intensieve (gras)teelt, dan is het verstandig om eerst een tussenjaar van bijvoorbeeld graan in te bouwen, voordat met de grasklaver begonnen wordt. De klaver gaat het namelijk niet goed doen indien er te veel stikstof in de bouwvoor zit. In het onderzoeksgebied zijn er enkele locaties waar de grond moerig (hoog organische stofgehalte) is, en/of waar veel mineraliseerbaar stikstof in de bodem zit. Dit is niet in een tussenjaar te verlagen. Hier is uitmijnen met grasklaver geen geschikte optie. Dit is het geval voor de locaties: 1, 8, 12, 13, en 15 (zie ook tabel 3.2). Op de andere locaties en bodemlagen is uitmijnen met grasklaver een prima optie.

Voor grasklaver heeft het merendeel van de locaties een te lage pH. Het gaat om de locaties 1 t/m 7, 10, 11 en 14. Hiervoor hebben we een bekalkingsadvies opgesteld, dat is weergegeven in tabel 3.2. Het bekalkingsadvies voor het uitmijnen is door het Louis Bolk Instituut vastgesteld op basis van de pH-CaCl₂ en de bodemorganische stof (zie streef-pH's in het bijschrift van tabel 3.2). Bij bekalking moet er voorzichtig omgegaan worden met venige gronden, omdat veenafbraak kan gaan plaatsvinden. De percentages organische stof op de onderzochte locaties zijn echter relatief laag: over het algemeen 4-6% en op locatie 1 (10%) en 12 (15%) wat hoger. Bij extrapolatie van de meetlocaties naar gehele percelen is het echter wel van belang hier rekening mee te houden.

Voor het uitmijnen is ook de hoeveelheid beschikbaar kalium van belang. Een maat hiervoor is het K-getal. Op alle locaties in het onderzoeksgebied is het K-getal laag tot (net) voldoende. Voor

deze locaties adviseren we daarom voor het uitmijnen met grasklaver een K-bemestingsadvies van 240 kg K₂O per ha per jaar, te weten: 100 kg voor de eerst snede, 80 kg voor 2e snede en 60 kg voor derde en latere sneden. De geadviseerde hoeveelheid kali-bemesting is het resultaat van een langjarige proef met verschillende kali-bemestingsregimes. 240 kg K₂O per ha per jaar is hierbij de minimum gift om de klaver, die de motor achter het uitmijnen is, niet uit te zode te laten verdwijnen. Metingen en balansen hebben laten zien dat deze hoeveelheid kali weer afgevoerd wordt in de gemaaide grasklaver: er vindt op termijn geen verrijking van de bodem plaats, maar de bemesting zal wel jaarlijks moeten worden herhaald.

Patentkali (K₂SO₄•MgSO₄: 30% K₂O) en kaliumsulfaatgranulaat (ook wel aangeduid als “Kaliumsulfaat 50”, 50% K₂O) zijn chloorarme geschikte meststoffen om tijdens het uitmijnen de klaver van kali te voorzien. Zwavel is essentieel aangezien een tekort aan zwavel, met name op zandgronden, beperkend kan worden voor klavergroei (60-90 kg sulfaat per hectare wordt jaarlijks door het gewas opgenomen).

Om te starten met uitmijnen met grasklaver wordt in het onderzoeksgebied geadviseerd om uit te mijnen met een mix gras met witte klaver (tabel 3.2). Zaai hiertoe per hectare 30 kg BG11 4 kg witte klaver (Alice of Riesling). Indien er sprake is van een uitgestelde maaidatum vanwege weidevogelbeheer adviseren we uit te mijnen met witte en rode klaver. Zaai hiertoe in met 30 kg BG11 met daarbij 5 kg rode (cv. Mervoit of Lemmon) en 3 kg witte klaver (cv. Alice of Riesling) per hectare. Overleg eventueel de definitieve samenstelling en de beste tijd van inzaai van het mengsel met het Louis Bolk Instituut voordat het uitmijntraject wordt gestart.

Uitmijnen met productief grasland

Uitmijnen met behulp van grasland of een bestaande nog productieve zode zonder klaver behoort eveneens tot de mogelijkheden. Een belangrijke voorwaarde is dat de zode een behoorlijk aandeel aan productieve soorten heeft, anders blijft de fosfaatafvoer suboptimaal. In het onderzoeksgebied is de kwaliteit van de zode beoordeeld, en de resultaten zijn weergegeven in tabel 3.2 en in de bijlage. Op de onderzochte percelen is de zode van matige tot slechte kwaliteit. Voor uitmijnen ‘op volle kracht’ wordt dan ook herinzaai geadviseerd. Indien er voor gekozen wordt niet opnieuw in te zaaien, wordt afgeraden de geadviseerde stikstof en kalibemesting toe te passen. Dit zou tot verliezen (uitspoeling en/of afspoeling) van meststoffen leiden en is ongewenst. Kies dan voor maaien en afvoeren (eventueel twee keer per jaar).

De P-afvoer door middel van het uitmijnen van grasland zonder klaver kan net zo groot zijn als de P-afvoer bij uitmijnen door middel van een gras-klaver mengsel. Het enige verschil is dat er (jaarlijks) stikstofbemesting nodig is wanneer de klaver in de zode ontbreekt. Dit brengt extra kosten met zich mee. Op basis van de te verwachten mineralisatie van stikstof in de zode is er een stikstofbemestingsadvies opgesteld (tabel 3.2). Hierin wordt onderscheid gemaakt tussen beheer met een uitgestelde maaidatum en beheer waarbij de eerste snede vroeg kan worden gemaaid.

De N-bemesting is omlaag gecorrigeerd van de werkelijk wenselijke bemesting voor een maximale opbrengst als gevolg van wettelijke normen voor maximale N-bemestingsniveaus. Er is een verschillende norm voor zandgrond (maximaal 250 kg N per ha per jaar), voor veen (maximaal 265 kg N per ha per jaar) en voor kleigrond (maximaal 345 kg N per ha per jaar). Hierbij is niet de door ons aangetroffen grondsoort leidend, maar de grondsoort die op de verschillende locaties bij Dienst Regelingen geregistreerd staat. Dit is door het Louis Bolk Instituut opgezocht. De locaties

in het onderzoeksgebied vallen binnen de stikstofgebruiksnorm van 250 kg N per hectare (zandgrond), met uitzondering van het perceel met locatie 8 dat in de boeken staat als veengrond.

Ook voor uitmijnen met een productieve graszode hebben een aantal van de onderzochte locaties een te lage pH. Het gaat om locaties 1, 2, 4, 5, 6, 7, 11, en 14. Hiervoor is een bekalkingsadvies opgesteld (tabel 3.2) op basis van de pH-CaCl₂ en de bodemorganische stof (zie streef-pH's in het bijschrift van tabel 3.2). Het K-bemestingsadvies is hetzelfde als bij een grasklaver teelt: op alle locaties een bemesting van minimaal 240 kg K₂O per ha per jaar, te weten 100 kg voor de eerst snede, 80 kg voor 2e snede en 60 kg voor derde en latere sneden. De P-afvoer kan verhoogd worden door frequenter te maaien (meer snedes, maar hogere kosten voor de beheerder/pachter).

Monitoring voor een optimale P-afvoer

Om het proces van uitmijnen te volgen en bij te sturen bij optredende problemen of kalitekorten (of stikstof) raden wij aan om in een gebied een aantal monitoringsplots aan te leggen. Dit zijn vaste meetlocaties/coördinaten waar de (meer)jaarlijkse de afname van bodemfosfaat, het kaligetal en de pH (en eventueel het stikstofleverend vermogen van de bodem bij uitmijnen van een grasland zonder klaver), de soortsaamenstelling, het klaveraandeel (en mogelijk de opbrengst en samenstelling van de biomassa) gevolgd worden. Metingen laten de veranderingen op een perceel zien, en maken het mogelijk maatregelen te nemen bij daling van bijvoorbeeld het K-getal of insluip van ongewenste of giftige plantensoorten. Voor meer informatie of begeleiding van het uitmijnproces kan contact worden opgenomen met het Louis Bolk Instituut.

4. Literatuur

Bekker, R.M., G.L. Verweij, R.E.N. Smith, R. Reine, J.P. Bakker & S. Schneider (1997). Soil seed banks in european grasslands: does land use affect regeneration perspectives? *Journal of Applied Ecology* 34: 1293-1310.

Chardon, W.J. (2008). Uitmijnen of afgraven van voormalige landbouwgronden ten behoeve van natuurontwikkeling. Een studie in het kader van 'Bodemdiensten'. Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 1683. 25 blz; 43 ref.

Eekeren, N. van & F. Smeding (2006). Praktijkhandleiding evenwichtige verschraving van natuurgronden door uitmijnen van fosfaat met grasklaver en kalibemesting. Overlegplatform De Duineboeren & Louis Bolk Instituut.

Graaf, M.C.C. de, R. Bobbink, N.A.C. Smits, R. van Diggelen & J.G.M. Roelofs (2009). Biodiversity, Vegetation gradients and key geochemical processes in the heathland landscape. *Biological Conservation* 142: 2191-2201.

Klimkowska, A., Van Diggelen, R., Bakker, J. P. and Grootjans, A. P. (2007). Wet meadow restoration in Western Europe: A quantitative assessment of the effectiveness of several techniques. *Biol. Conserv.* 140: 318-328.

Lamers, L., E. Lucassen, F. Smolders & J. Roelofs (2005). Fosfaat als adder onder gras bij 'nieuwe natte natuur'. *H₂O* 38(17): 28-30.

Mullekom, M. van, E.C.H.E.T. Lucassen, M.J. Weijters, R. Bobbink, H. Tomassen & A.J.P. Smolders (2013). Van landbouw naar natuur: gericht op zoek naar kansen! *De Levende Natuur* 114: 120-126.

Mullekom, M. van, F. Smolders, E. Brouwer, W. Geraedts & J. Roelofs (2009). Herstel van schraalgraslanden in het Hierdense beekdal. *Vakblad Natuur Bos Landschap* 6: 2-7.

Sival, F.P. & W.J. Chardon (2004). Natuurontwikkeling op fosfaatverzadigde gronden: fosfaatonttrekking door een gewas. Rapport 1090, Alterra Wageningen.

Smolders, A., E. Lucassen, M. van Mullekom, H. Tomassen & E. Brouwer (2009). Ontgronden als maatregel voor natuurontwikkeling op voormalige landbouwgronden: doeltreffend maar ook toereikend? *De Levende Natuur* 110: 33-38.

Smolders A.J.P., Lamers L.P.M., Lucassen E.C.H.E.T., Van der Velde G. & Roelofs J.G.M. (2006a). Internal eutrophication: 'How it works and what to do about it', a review. *Chemistry and Ecology* 22: 93-111.

Smolders, A., E. Lucassen, H. Tomassen, L. Lamers & J. Roelofs (2006b). De problematiek van fosfaat voor natuurbeheer. *Vakblad Natuur Bos Landschap* 3(4): 5-11.

Smolders, A.J.P., E.C.H.E.T. Lucassen & J.G.M. Roelofs (2003). Waterpeilregulatie in broekbossen: bron van aanhoudende zorg. *H₂O* 36 (24), 17-19.

Timmermans & Van Eekeren (2012). Uitmijnen: het bodemfosfaatgehalte verlagen met grasklaver en kalibemesting. *Vakblad Natuur Bos & Landschap* 1: 12-15.

Bijlage. Foto's van de monsterlocaties

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15